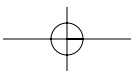
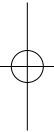
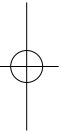

Elena Kovalová-Kytková

*MŔTVI
SA DÍVAJÚ*

Obraz na obálke: MOTKE BLUM

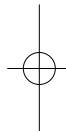
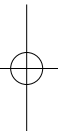
Elena Kovalová-Kytková

*MŔTVI
SA DÍVAJÚ*

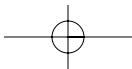
Slovensko-český klub
Praha 2007

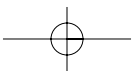
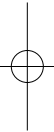
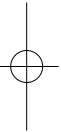
Vydavatel děkuje za podporu Ministerstvu kultury ČR,
hlavnému městu Praha,
Úřadu pro Slováky žijících v zahraničí
a společnosti Sdružení MAC, spol. s r.o.

© Elena Kytková-Kovalová
Titulný obraz © Motke Blum
Fotografie © Petr Žůrek, Kamila Kytková, Gustáv Považan
ISBN 978-80-87016-04-6

PREDSLOV

Takmer pred šesťdesiatimi rokmi som sa dozvedela, že moja dobrá priateľka bola odmenená literárnou cenou za reportážny román z Povstania „Mŕtvi sa dívajú“.

Bola to pre mňa veľká radosť, ale nie prekvapenie. Jej pero som poznala roky predtým, keď obohatila nášho „Jánošíka“, ktorého sme ilegálne redigovali v júni 1944.

Od Elenky sme vlastne očakávali najmä jej organizačnú účasť. So skúsenosťou tajomníčky v advokátskej kancelárii mala na stroji prepísať rukopisy prispievateľov. Preto nás prekvapilo, keď sa rozhodnutá ozvala: „Prv, ako začnem prepisovať, chcem sama niečo napísať. Chcem prehovoriť k mojim družkám, k slovenským ženám.“

„Teraz si to ty, na kom je rad prinášať obeť.“

A bol to nesporne najkrajší článok v tom čísle „Jánošíka“, ktoré zvečnilo historický dátum 6. jún 1944, vylodenie Spojencov v Normandii.

Ale vtedy ešte Elenka netušila, aké obeť si od nej vyžiada účasť v historickej epoche, na prahu ktorej stála. A nielen od nej, ale od celej jej rodiny.

V tichej dedine, Dolnej Trnávke, žil riaditeľ školy, katolícky učiteľ s manželkou, luteránkou. Manželka učila dievčatá ručné práce a kreslenie. Jej odanosť si získala lásku všetkých detí, ale nie ich rodičov. Neodpustili jej, že je „luteránka“.

Jožka a Elenku spojil osud v okruhu pokrokovej mládeže v Dolnom Kubíne. Popri svedomitej práci sa starali v ťažkých vojnových rokoch o tri deti. Čo ich viedlo k tomu, aby sa zapojili do podzemného hnutia? Svedomie.

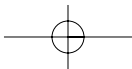
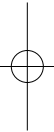
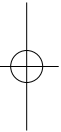
Ale oni nezostali len pri literárnej účasti. Jožko sa zapojil do šiesteho oddielu „Za slobodu Slovanov“, zatiaľ čo Elenka, ktorá sa ocitla na čiernej listine, „orala“ doliny a hory povstaleckej republiky už len s dvomi deťmi, päťročnou Kamilkou a sotva dvojročnou Elenkou. Pri úteku zanechala na stole mŕtvu Želku, aby zachránila tie, čo ešte žili... Ako len prežili krutú zimu roku 1944 – 45?

Ponechám čitateľovi na posúdenie, či môžu byť spomienky viac dramatické než zážitky Eleny Kovalovej-Kytkovej?

Toto sú skúpe slová Katky, ktorej spomienka na priateľku z Povstania nikdy nevyhasla.

Edita Drori-Ernstová, apríl – máj 2007

Autorka predslavu Edita Drori-Ernstová vydala knihu „Olúpená o právo na život“ o svojej účasti v SNP. Kniha vyšla prvý raz po roku 1989.

Najprv ma portrét mamičky od Z. Medveďovej upútal očami. Ich zvláštnosť si uvedomujem niekoľko desaťročí. Najprv sa mi zdali „ako živé“. Neskôr sa ich výraz akoby prehlboval a nadobúdal žiarivosť aj keď bol iba čiernobiely...

Pohľad na obraze sa mení: Niekedy je vážny, inokedy zastretý. Tým pohľadom mi dáva najavo, že vie vždy o niečo viac ako ja. Ak sa oči teraz pýtam, odpovedajú mi intenzívnou žiarou a ja si v duchu vravím „No konečne tvoja kniha znovu vyjde.

Dobre si mi poradila!“

Ale to všetko sa odohráva len tak mimochodom, v druhom prúde myšlienok, keď míňam obraz v neustálom náhlení sa za bežnými vecami života.

NOVODOBÉ OTROCTVO – FAŠIZMUS

V malej zapadnutej dedinke slnko skončilo svoju dennú púť a mesiac striebril pričúpené strechy chalúp. Sotva kosec odložil nakovanú kosu a utíchol gagot zaspávajúcich husí, noc rozkladá tiché tieň na celý kraj. Breh Hrona, obklopený prsteňom hôr, nás vábi na posiedku v trávinatej poduške a štekľivé konáriky kriačika ponúkajú kolísavosť prírodnej pohovky. Tu pohodlne usalašených ponúka nás i žblnkot postriebrenej rieky do rozjímania o životných hodnotách. Porovnávajúc svetové dianie vôkol, spomínáme.

Po veľkom tichu, keď sa hviezdy rozihrajú s figliarskym mesiacom v chlade, ktorý zosadol na nás z výšok neba, náhle sa vyrušíme.

„Bola si ďaleko?“

„Na Orave, Ivan. Od Hrona som zašla k inej rieke, k Orave. Bolo to v apríli, keď sa Orava rozvodnila. Nikdy som ju takúto nevidela. Dravá, zdivená a zlomyseľná, pobrala ploty v Slanici. Stála som na moste s Hugom, obdivujúc zápas jari trhajúcej putá, keď sa náhle ozval krik, bedákanie, volanie. Pochopili sme o čo ide, keď pred nami v rútiacej sa vode z času na čas bolo vidno ruky a hlavu akéhosi chlapca. Ľudia behali po brehu, topiaceho sa nemal kto zachrániť. Ale to už Hugo mal zoblečený kabát a stál na zábradlí. Zvýskla som: „Taká výška!“ Ale vieš, aký bol Hugo. Skočil a my všetci sme bežali k druhému zábradliu mosta. Ženy si trhali vlasy, keď ho videli ruvať sa s vlnami. Chlapom sa zasekol dych. Potom sme bežali pozdĺž brehu, chlapi mali dlhé háky v rukách. Bola to tvrdá robota, ale chlapec bol zachránený. Stáli sme pri brehu v dlhom špalieri. Nepýtaj sa, čo som vtedy cítila...“

Schladilo sa. Vymenili sme kriačky za prechádzku a namiesto neba pozerali sme do zrkadlovo čistého Hrona, kde si mesiac umýval úplnkovú tvár. Nikdy nebolo krajšieho divadla, ako tu, v týchto premenách.

„A ty?“ prerušila som ticho.

„Mohol by som pokračovať tam, kde si ty prestala... O tri roky neskoršie. Veľká noc u Elizy a Huga.“

„Ach...“

„Nemám hovoriť?“

„Myslíš, že chcem zabudnúť? Nie. Nikdy!“

„Spočiatku som to nevedel pochopiť. Priticho tu žijeme, bez správ a novín. Pracovné tábory iste boli zlé, ale odvliekanie do koncentračných táborov... Eliza sa bála o Juraja, muž o ženu. Deti sa báli o rodičov, rodičia o deti. Irenka mala 7 rokov, Ivanko 9 mesiacov. Jurko dostal zelený lístok do Žiliny na sústredenie - sám. Tu stará mať našla strašný spôsob, ako oddialiť Jurkov odchod. Starý priateľ rodiny, Lipničan, mal pomáhať.

Juraj požil veľkú dávku alkoholu a potom pri krmení dobytky skočil z pova-

ly. Dúfal, že si zlomí obe nohy, že oblomí ľudskosť a nebude odtrhnutý od ženy a detí. Hugo vtedy presne vedel, čo ich v Poľsku čaká. Mladý doctor juris bol teraz gátristom na píle a ťažko pracoval. Na to, čo chcel urobiť švagar, nenahováral, ale ho ani neodhovárал. A Jurko skočil z pôjda, nohy si však nezlomil. Na jednu sa udrel a v bezvedomí zostal ležať. Neskoršie konštatovanie, že nohy sú celé, Juraja vrhlo do zúfalstva. Prosil priateľa Lipničana, aby ho niekoľko ráz udrel železnou tyčou a noha sa iste zlomí. Nie je možné, aby tým neoblomil všetkých, čo nosia srdce v tele. So zlomenou nohou naozaj nebolo možné transportovanie, takto počítal. Lipničan, tiež opitý, ktože by mohol takúto vec urobiť s triezvou hlavou! Chlapisko ako hora, rozohnal sa tyčou a bil, bil, bil. Noha však nie a nie sa zlomiť. Juraj stenal s ústami zapchatými vreckovkou, Lipničanovi sa lial pot cícerkom z čela. Udrel deviaty raz po nohe, tyč odhodil, hodil sa k nohám Juraja: „Pán môj drahý, nech sa zmilujú nado mnou, ale ja už nemôžem, uznajú mi to, preboha, nemôžem, čo ma tu priam zabijú...!“

Ivan nabral dych, pripálil si cigaretu a zas ju roztržite zahasil.

„Noha zostala celá a o niekoľko dní gardisti v noci odvliekli Juraja, Elizu aj deti. Gardisti nedovolili vziať pre deti teplé veci a pre to maličké vankúšik...“

„Hugo odišiel s nimi dobrovoľne.“

Práve v ten deň, ako sa to stalo, Tonička z Kubína im telefonovala: „Nebojte sa, to sa na takých Židov, ako ste vy, nevzťahuje.“

„Jedno nechápem. Prečo Hugo šiel, keď mal pracovné povolenie a keď vedel...“ dodal Ivan, znova si pripaľujúc cigaretu.

„To by si sa tak mohol pýtať, prečo vtedy skočil do vody za topiacim sa chlapcom...“

V ťaživom mlčaní došli sme domov. Pod nohami nám škrípal drobný piesok, Polárka svietila veľmi vysoko, studeno.

„Pamätáš sa na môj podivný sen?“

„Ako si blúdila nocou...“

„... s Hugom. Držal ma za ruku a viedol nekonečnou šíravou, pustatinou. Zastavil sa pri dvoch vyvýšeninách, ťahajúcich sa do nekonečna a povedal mi: Vidíš? Toto sú hroby: Tam je Jurko, Eliza, Irenka, Ivanko. Tisíce, státisíce ich tu leží a čaká...“

Vieš, na čo čakajú? Krútila som hlavou, nie. A tu Hugo začal rásť a rástol do výšky. Bol vysoký, mohutný, majestátny ako myšlienka, keď povedal: Musíš to pochopiť!“

*

Tretí rok ošetrujeme nežné štiepky stromkov. V treťom roku vojny, v šialenom kolotoči, prebiehajú udalosti, pred ktorými radi by sme zatvorili srdcia a aby to bolo ľahšie znášať i tejto jari, pozerám sa na jablonky a hrušky, obšypané záplavou bielo-ružových púčkov a kvetov. Pozorujeme starú jablňu, ktorá sa napodiv tohto roku obalila celá do ružového voňavého závoja, sý-

tiac nektárom tisíce včiel. Včielky prilietali, odlietali a každá našla v kvetoch svoje miesto a hoci ich aj bolo mnoho, podelili sa svorne o to, čo stará jablň mohla dať.

A do dní, utkaných z radosti dozrievajúceho leta, došla k nám lidická hrôza. Zaklopala na dvere a votrela sa k nám novinami. Tlač bola skúpa, ale to, čo prešlo z krajiny do krajiny, od duše k duši, doľahlo ťažko. Vo večernom tichu, len čo sme privreli oči, rovnaké obrazy: Mladá žena z Boleslavi, starý robotník z okolia Kladna, študent z Prahy, profesor z Brna, mladí i starí z rozličných končín krajiny. Popravy donekonečna a za tým vždy rodina, domov a všetko to, čo s človekom rástlo od raného detstva k dospievaniu. Mená za menami, popravy za popravami. Potom už len čísla. ČLOVEK sa zmenil na číslo. To, čo matka pestovala od útlej mladi, nad čím sa skláňala nad kolískou s piesňou na zbožňujúcich perách, nad čím vyslovovala mená, Marienka, Mírek, Vlasta, Jarko, nad čím stála s požehnaním v srdci, aby svet dala ČLOVEKA, to oni zmenili na číslo a čísla na smrť.

Príroda má svoje krásne dejstvá od jari po zimu; od klíčenia po dozrievanie, od rozkvitnutia po dokvitnutie, majú svoje určenie. Len ČLOVEK ne-dožil sa svojej zimy, dokvitnutia.

*

Zima bielym rubášom prikryla kraj. Tichosť, mlkvosť, nemota. Vo vianočnom uzavretí sedíme pod žiariacim stromčekom. Pri stole máme hostí - chlapcov vo vojenských uniformách; vymenili frontovú vravu za teplo dovolenky. Front pri Stalingrade. Hrdinský národ bije sa tu o svoje bytie a chlapci hovoria čudné reči.

Stanko, len čo si pripálil cigaretu, rozpráva:

„Dalo by sa tu prejsť na druhú stranu, v Pinských močiaroch, južne od Brjanska, tam sú neprehľadné lesy...“

„Spojenie už máš, čo? Počul som, že dievča...“ vyzvedá druhý, počerný Janko.

„A aké dievča!“ Často som v pomykove, či dôverovať, čo robiť. Veď je to predsa len ženská!“

„Rusky - tie sú inakšie...“

Ostatní sa zhŕkli okolo mapy. Ivan radí, iba Mišo sedí nehybne s prstami do seba založenými, akoby nepozoroval okolie. Na čele chmúrne vrásky. Chlapec je nám záhadou a nevieme, či úplne dôverovať. Otec i mať, zaniatení Hlinkovci. O Nemcoch sa donedávna vyjadroval s nadšením a dlho netrvalo kým dostal hodnosť četníka. Od jesene nastal veľký prelom u chlapca. Ivan mi to hovoril, keď sme sa vracali domov z lavičiek na priedomiach, kde sme po večeroch hovorovali s gazdami, rozoberajúc vojenskú i politickú situáciu našej malej krajiny i celého sveta. Miško sa mu zdôveril so svojimi pochybnosťami a s hroznou skúsenosťou: „Bolo to neďaleko Minska, kde Nemci obklúčili dedinku, poliali strechy benzínom a zapálili. Z plameňov vybehlo

dievčatko a so zopnutými rúčkami bežalo k nemeckému majorovi. Dôstojník dieťa chytil, podvihol a vhodil do plameňov. Dieťaťu sa zázračne znovu podarilo z plameňov vybehnúť a tu...“ Vtedy som to nemohla dopočúvať, ale teraz som už prešla prvou školou nenávisti a mohla som počuť všetko.

Keď Janko hovoril o zbraniach sovietskej armády, Miško sa zrazu naroval, na prsiach si zopäl ruky, až mu zaprašťali, a potom zastal pred Ivanom.

„A ja už nepôjdem do Ruska na front,“ povedal tvrdo. „Ešte raz by som videl zverstvávajúť tých psov a neovládol by som sa. Nechcem prv visieť, kým im to neodplatím. Mne už nik nenahovorí, čo Rusi narobili vo Vinici a v Katyňskom lese. Vybrali si ma, lebo som bol spoľahlivý, nuž videl som... Keby som nikdy nič nebol videl.“

„I my s Jankom sme videli... nevrav. Načo?“ Odhováral Stanko rozprávaného chlapca, ale ako keby prilial olej do ohňa.

„Odkedy som videl zobrať tej Ruske dvojčatá a zabiť ich o múr, sny mi zotreli pokojné noci. Ukrajina... zem úrodná, keď som pochodoval, zohol som sa, nabral som za priehrstie zeme a voňal som ju. Udivovala ma tá neprehľadná šírava - teraz zbrodená krvou, akoby stonala bolesťou ťažko ranenej krajiny. Keby mi to ktokoľvek povedal, neveril by som, ale videl som to. Tu, týmito očami!“ Priložil si dlane na oči, akoby chcel z nich zotrieť stopy bezsenných nocí a pretrpených úzkostí. A mne, prekliatemu, za verné služby pán major povedal s gestom uznanlivého pána: „Vyber si, máš tu dievok koľko chceš, každú za kus chleba...“

„Potom som poznal Nasťu. Pánu majorovi donášala teplú vodu na holenie, čistila mu vysoké čižmy. Zavše som ju stretol v pitvore, keď som mal službu. Musel som si ju všimnúť, mala smutné, veľké čierne oči. V zimných víchriciach, v snehu a blate nosila dreváky na bosých nohách a tmavý ručník si kládla na hlavu pred mrazom a dažďom. Bola strhaná, suchá, hoci bola ešte mladá. Keď sme šli napred a dedinka zostala za nami v plameňoch, videl som dievčinu ako plakala. Nikdy som taký plač nevidel. Videl som už matku plakať, keď babka zomrela, videl som sestru kvíliť, keď jej dieťa zomrelo, ale taký plač, ako bol jej, keď pozerala do plameňov, kde zostali stovky mŕtvov, som nevidel. A ani nechcem vidieť. Nevedela, čo má robiť, potom šla. Dal som jej chlieb, konzervu. Prijala. Odvtedy som ju častejšie vyhľadal. Nikdy by som nebol veril, že bola učiteľkou v Toropci. Pri veľkom boji o Toropiec všetci jej blízki zahynuli. Zázrakom unikla len preto, lebo sa zapáčila majorovi. Jednej noci, keď dievča zostalo u mňa, prosila ma o zbraň. Nemohol som jej ju dať, vzala si ju sama. Ráno bol major mŕtv, Nastí nebolo. Kde sa podela, neviem, ale ona mi ukázala cestu, kde je moje miesto a preto na ruský front nepôjdem!“

Stúpili sme údivom. Stanko i Janko pozerali na kamaráta s nepochopením. Bolo v ňom toľko plamennej spurnosti!

„Neviem, či tu existuje podzemné hnutie, či sú u nás partizáni, či je tu človek, ktorý by toto všetko nechcel vidieť, ale ak viete... povedzte!“ zastal pri Ivanovi rozhodný, ale ťažko by bolo odprieť, keby bolo možno vyhovieť.

„Žiaľ, Miško, neviem... Nezostáva vám iná cesta ako tu, Jankovi: iné nič neviem. Naozaj mi musíte uveriť, neviem...“ Ivan bol sklúčený. Nikdy sme spolu nehovorili o tejto možnosti, hoci ťažko bolo žiť v nečinnom prizieraní. V teple domova, pri chlebe a jedle umárali nás spomienky na stratených priateľov. Všetky dni a týždne hltala všednosť očakávania. A to tušenie, že niekde v podzemí sa pracuje a my tu žijeme, sýtíme sa, dýchame a ničím neprispějeme k zrúteniu tohto strašného kolotoča otroctva, kalilo všetky tie radosti, ktoré mohli byť krásne.

Po odchode chlapcov Ivan ma prepadol otázkou:

„Počula si o sitnianskyh partizánoch?“ Na moju zápornú odpoveď hovoril: „Vyše roka sú tam... I žandári im nadfňajú. Službu vykonávajú tak, aby im neublížili. Sú to vraj všetko znamenití ľudia...“

Keď som ani potom neodpovedala, túžba po činoch to bola, čo vložila Ivanovi do úst závažnú vetu:

„Povedz mi, chcela by si i ty pracovať v hnutí?“

Stála som dlho nad svojimi spiacimi deťmi. Mala som ich troje. Pod oblokmi susedovcov spievali mladí chlapci a dievčatá vianočné koledy. Na nebi svietili matne sa jagajúce hviezdy, noc bola pokojná, preplnená silou božskej lásky prostých drobných ľudí, sveta túžiaceho po mieri, pokoji. Nad tým však čosi stálo, čo gniavilo svet, čo bralo dych rozletu za tvorivou prácou, za všetkým, za čo umieral Hugo, Eliza, Lidičania, Česi, Moravia, ruské Naste, deti, celá porobená Európa a do toho ako refrén niesla sa odpoveď revoltujúceho vojaka:

*V cudzích službách som stratil mladost
možno, že v hanbe i zhyniem
v srdci krv mám však vždy rudú
pravda naša zostane čistá
za ňu sa naši ešte len biť budú!
Bratia, povedzte mojím doma,
že ani ja nechcem padnúť ako fašista!*

Čo som však ja v tomto všetkom? Čo je tu jednotlivec v tomto ozrutnom kolese života a smrti? Kto to nevedel, čo znamená byť členom hnutia?

Prihla som sa k mužovi, podala som mu ruku.

„Áno, hľadaj spojenie, chcem pracovať s tebou!“ povedala som pevne, cítiac, že sa takto stávam malým, drobným ohnivkom v ohromnej reťazi, ktorá raz strhne starý, prehnitý svet, trón fašizmu a násilia.

*

Bola zimná, januárová noc, keď nás zobudil dohovorený signál. Temné zdrapy mračien tienili obzor, ťažké mokré páperie snehu pokrývalo dvor

i polia. Hlboké stopy nechávala chatrná obuv partizánky Katky v snehu a remeň ťažkého rozmnožovacieho stroja vryl červenú stopu do pleca ženy. Aj Jozefov batoh ťažko dopadol na lavicu v školskej sieni. Karol, mohutný vysoký kovorobotník kamarátskej otvorenosti, skúmavo bral slová z mojích úst. Dôveru k takejto práci mohla vydobýť len otvorenosť. O chvíľku horúci čaj a biely koláč rozviazal putá cudzoty a Karol črtal pred nami novú prácu. Bola to tlač „Jánošíka“. Príspevky do novín prichodili pod značkami cestou konšpiratívy. Karol ich robil ešte „konšpiratívnejšími“ - ako poznamenala Katka. Ale pocit istoty takto stúpol.

Po prvej porade ma Karol prekvapil svojím intelektom. Katka rozprávala o svojom živote. Hanba dvadsiateho storočia mi privierala oči, akoby všetka padala na mňa. Karol už odišiel a Jozef mlčky sedel, ľahko naklonený, sledoval ručičky hodín. Do včasného rána, prv než sa rozodnie, museli prekonať mnoho kilometrov ta do hôr, do úzkych dolín rozprávkami opriadaného Sitna, kde milosrdná večná zeleň poskytovala úkryt chlapcom, skrývajúcim sa pred neúprosnými fašistickými katmi. Pred našimi očami odkrúcal sa film smutných spomienok, ukladaných Katkou akoby do rakvy. A predsa žiaril na jej tvári živelný optimizmus. Obliekajúc si ošúchaný kabát zakončila:

„Viem, mohla som si zvoliť aj lepší život, ako majú druhé, bezstarostnosť, lásku a všetko to, čo každej mladosti náleží. Ale pochopte, komu sa to dá teraz? Tvrdý je boj o nové chápanie života a ľudstvo sa musí k nemu prebojovať tak, ako sa ja sama musím prebojovať štvaná a stíhaná v prvých dňoch v skaliskách Sitna. Hej, strach - to bola prvá vec, ktorú som musela premôcť a tak prichodí stále niečo, čo musím premáhať v sebe i v ľuďoch, okolo seba...“

Stískame ruky odchodiacim. Tmavé postavy v tichosti miznú a pred očami mám stále ten odkrútený film Katkinho života, vojaka pokroku. Vylúčenie zo štúdií, koniec obľúbenej chémie, pokorená duša, sebavedomie... chudoba... mŕtva matka... vzopretie sa osudu, prvá sabotáž... prvý útek a potom stály únik...

Odchodiacich už nevidieť, zostali iba čerstvé stopy v snehu. Ale prečo iba stopy? Veď sú to STOPY, nové stopy, smer, označenie. Náhle ako blesk ma osvietil zmysel toho všetkého. Odkedy násilie bralo životy, duchovná obroda musela nastúpiť svoju cestu pokroku. A touto cestou zavše kráčali ľudia, veľkí, malí, veselí i smutní, ale vo svojej revolučnosti vždy silní, smelí, obeťaví a nesmrteľní.

*

V Trnávočke - malej dedinke pod Vtáčnikom, zbiehajú sa nitky podzemnej činnosti. Krátke, kamarátske redakčné konferovanie pred vyhotovením protifašistického časopisu „Jánošík“. Ľudia sa nocou rozchodia. Okrem časopisu treba skomponovať partizánsku pieseň. Všetko by bolo, nápev, slová, len melódiu zhudobniť. Úloha pripadá na Ivana. Pretože sme prichudobní

na klavír, posluži nám harmónium v kostole. V tom krásnom predjarnom popoludní, keď Ivan precvičoval a vkladal hudbu na notový papier, mnoho ľudí sa zastavovalo pred kostolom. Nápev sa im pozdával prirezký, prihybký, ale potom každý sa náhlil na pole. Pieseň bola v pokoji dokončená.

V noci Ivan ryje do blán notové čiary a značky. Musí to byť práca pozorná, sústredená, aby tvrdé rydlo na skle nevybočilo ani o milimeter. Asistujem vyklepkávaním slovanského článku na blanu. Stroj rovnomerne klepocce. Katka robí posledné zásahy v došlých článkoch, sem-tam prehodiac slovo o ceste, akú vykonal kúsok vzácneho papiera od neznámeho Petra Hrona, báseň od Ivana Surovina. Karolov úvodník je pádny, čistého slohu, ako keby nikdy nebol inú robotu konal - náš veľký, statočný baník. Keď je už všetko hotové po niekoľkonôžných intervaloch v práci, vytrvalá a neúnavná ruka Katkina dvíha a skláňa ťažký, ťarbavý kovový valec. Vyhotovené čísla „Jánošíka“ sa sušia, triedia a rovnajú. Karol ich starostlivo rozdeľuje na okresy a obce. „Aký vzácny je taký jeden výtlačok,“ hovorí Karol.

„Ešte aj zdrapky časopisu, vydaného pod Sitnom, putujú z ruky do ruky! Keď je písmo už celkom nečitateľné, zháňa sa drobnohlád, aby neušlo ani jedno slobodné slovo pre dychtivého čitateľa.“

Partizánska pieseň sa rozmnožuje vtedy, keď časopis už nastúpil cestu medzi tajomných čitateľov. Dva či tri tisíce kusov piesne sa rozhodí vo všetkých okresoch. Ba musíme sa postarať, aby sa dostala aj na také miesta, kde „Jánošík“ doteraz neprenikol, lebo partizánska pieseň raz bude spájať všetkých antifašistov, bojujúcich za lepší, spravodlivejší svet! Ona sa musí preliať do krvi, musí zapáliť iskru nadšenia, aby sa vznietila v plameň odvahy, v boj - keď príde čas.

Keď príde čas...

Koľko mesiacov, týždňov a dní sa prevlieklo v čakaní. Koľko úzkostí preniklo až do kosti, ak niektorý druh neprišiel načas. Koľko očí, dychtivých a lačných, sa prisalo na ústa druhove, keď v noci pribehol medzi nás hladný a otrhaný. Iba tu, v týchto dynamikou presýtených časoch, sme si s Ivanom plne uvedomovali: žili sme toľké roky tak, aby náš život bol čím ďalej lepší a užitočnejší, ale teraz sme to tak už necítili, lebo práve tento život bol tým, čo nás naplňalo presvedčením, že už niet prázdnoty, už niet ani úvah. Vrhli sme sa do toho, musíme s tým žiť, i keby sme mali pritom zahynúť!

*

Začiatkom leta, keď lipy roztvárali drobné kalíšky kvetov, Katka náhle musela zmiznúť z nášho domu. Po okolí roztrusovali sa nepríjemné reči.

„V škole sa dejú čudné veci... Majú vysielacku... Čo to môžu byť za ľudia, čo prichodia v noci dolu záhradou?“ Naša prostoduchá slúžka nás na to upozornila a aby sa zamedzilo rečiam, Katka sa vrátila k partizánskemu oddielu a s búchačkou vo vrecku viedla tvrdý chlapský život. V ťažkej práci

zas schudla, tvár nadobudla ostrosti. Konala spojovaciu i spravodajskú službu po rozličných končinách južného Slovenska, a do jej očí pribudla ostrážitá čihavosť a nedôverčivosť.

Skupina sa však vzdávala. Počet nezahlásených občanov vzrastal. Aj mladí sa odhodlávali k boju proti nepriateľovi, ktorého stíhala na východe i na západe porážka za porážkou. Z nemeckých zajateckých táborov pribúdalo mnoho utečencov.

Tlač závisela od nás dvoch. Úvodníky sú naďalej Karolove. Inštinktívne vedie hnutie vo všetkých črtách správne, i keď nemá priame spojenie s Ústredím. Ostatné príspevky ani nestačíme zachytiť v čísle, toľko ich prichodí a cítime blízke vyvrcholenie. Za zatemnenými oblokmi stroj odtláča stránku za stránkou, číslo za číslom. Skôr ako nás prekvapí ráno, muselo byť všetko v úkrytoch a Ľudo prišiel s károu a vrecami, aby odnášal stroje a nástroje do bezpečia. V prítomí stíchnutého domu s tlčúcim srdcom som zostávala pri posteli v kuchyni. Nahluchlá slúžka spala tvrdo, tak pokojne, ako keby si užívala i tú blahodarnosť spánku, ktorá nám zavše chýbala.

Stalo sa však raz, že v mátožnom prepätí nervov, v náhlivom utekaní za dennou prácou a zamestnaním, zabudli sme na opatrnosť.

Práve toho dňa stáli sme s Ivanom po dokončených správach, starostlivo značených do zošitu, keď sme sa obrátili k obloku, náhle varovaní inštinktom. Popod oblokmi kráčali žandári a mierili k nám. Zdreveneli sme. Keď sa už klopkanie ozývalo na kamennej dlažbe predsieni, Ivan si rozvážne zastal chrbtom k rozhádzanému písaciemu stolu. Stala som si k nemu, stíchnutá ako vtáča, pritisnúc sa plecóm k jeho plecu.

Hneď potom sa ozvalo zaklopanie. Potom pozdrav.

Žandári boli čudní. Prijali miesto, poprosili o pohár vody. Bežala som po ňu stuhnutá a s ľadovými dlaňami. Pohľad im prebehol z miesta na miesto, povedali niekoľko slov. Po chvíľke nechutnej debaty zdvihli sa s ospravedlnením.

Primrzla som očami na tvári mužovej. Na čele sa mu perlili drobné kvapky potu. Práve včera doniesol zoznam pracovníkov v okrese. Tu už nešlo iba o nás.

Večer nečakane prišiel Karol. Roztržite si prezrel došlú poštu a vyhotovené čísla. Mechanicky vypočul, že Ivan nie je doma. Potom mi neodpovedal na dve–tri otázky. Sadol si do kúta, zaboriac hlavu do oboch dlaní. Vytratila som sa k deťom a vrátila sa, keď som počula špliechať vodu v umývadle. Podala som mu uterák a tu sa nám stretli oči.

„Ranskeho chytili a popravili...“ povedal chmúrne. „I kamarát Julo je na tom zle. Gestapáci obstali dom zo všetkých strán a chudáka chorého odvliekli.“

Koľko ich už padlo, zahynulo, ale nikdy sa to tak nedotkne človeka, ako keď počuješ, že padol niekto z vlastných radov. A Ranske bol Karolov spolupracovník. Karol zas bol otcom, bratom všetkých nás. Teraz mal pod očami hlboké tieňe a čo bol hocijako stvorený k tvrdošti terajšieho života, prišiel k nám ako priateľ a druh skloniť hlavu, oddýchnuť si a nazbierať síl na dokončenie započatého diela.

„Katka to vie?“

„Nie, lepšie, keď to nebude hneď vedieť. Vieš...“ Nedopovedal.

„Viem...“ povedala som, ale nevedela som nič. Bola som smutná a nenachodila som slov. Chápala som iba to, že musíme Karolovi pomáhať ešte viac, lebo ak doteraz nebol sám, odteraz všetka ťarcha a zodpovednosť padala iba na neho.

V nasledujúcich dňoch bol mĺkvejší ako doteraz. Ponoril sa celkom do svojich starostí a iba raz pri hudbe odpútal sa na chvíľu sám od seba a všimol si zas moju domácnosť, deti. Tu sa Karol rozhovoril, ako majú mnohí ľudia strach z práce pre hnutie.

„Strach...“ vyslovil, nedopovedal, ako keby si to náhle rozmyslel. „Pochopiteľne, ten teror a to všetko...“ A neskôr, akoby ma chcel skúmať, opýtal sa hladkajúc svetlú hlavičku Haničky: „Aký dôvod ste mali vy, keď ste sa dali do toho?“ Náhle vstal, prudko sa prechodil po izbe, Haničku poslal po pohár vody a dodal: „Máš tri deti a toto je šibenica nad hlavou...“

Zahľadela som sa do okna v pohnutí. Tak toto je to, čo preniklo k nemu. Strach o druhých. Čo som mu mala povedať? O Hugovi a o tom všetkom, koľko vecí možno cítiť, vnímať srdcom, ale nemožno o tom hovoriť. I Karol si to vari uvedomil, lebo dodal: „Viem, strhlo vás to oboch. Prídu však udalosti, ktoré strhnú raz celý národ. Uvidíš!“

*

Koncom júla, keď Hlinkove gardy začali spolupracovať pod vedením Kubalu s nemeckou brannou mocou, Karol s Ivanom mali už skoro v každej obci - okrem našej - utvorený Revolučný národný výbor. Katkina skupina zostávala stále v blízkosti Baťovian a Oslian a nadviazala spojenie s Milanovou nitrianskou skupinou a partizánmi z okolia Martina.

Predo mnou práca nadobúdala konkrétnejšie formy. Neskúsený nováčik začal rozumieť listom, ktoré mi diktoval Karol. Za nevinnými schôdzkami „švagrov“ alebo „milencov“ skrývali sa nebezpečné podujatia a rokovania. Smernice dochádzajú z Trenčína, ale dosiaľ niet pokynov pre otvorené partizánske akcie. Všetko sa to ukladá ako do ozrutného kotla s hermetickým uzáverom...

Najväčšie starosti sú o zbrane. Karol získava peniaze na financovanie partizánov a zbrane krkolomným, ale nanajvýš statočným spôsobom. Tisíccky vydáva akoby nič, pritom si však sotva dožičí výživnejšie jedlo pre seba. Z ciest umazaný a uťahany ako kôň dovlečie sa nocou cez záhradu pod oblok. Ledva sa umyje, schmatne jedlo, zaspáva skoro sediačky. Odchodí zase čistý, vyhladený, oholený gentleman a naša naivná slúžka mu s úsmevom podáva vyčistené topánky. „Prosím, pán učiteľ“, a netuší, že vysoký osviežený človek nesie v aktovke stovky výtlačkov protifašistického časopisu, z ktorých jeden stačí, aby už nikdy nedostala dobrú „diškréciu“.

Porady boli čoraz častejšie. Priberali a zoznamovali sa ľudia, ktorí doteraz nechyrovali jeden o druhom. Karol našiel spojenie s Ústredím a martinskými odbojníkmi. Bolo už načase... Zostávala som naďalej doma a bola som ako divák, tešiaci sa z úspechu, ale som trépla aj o Ivana. Karolovo napomenutie „ak nebudeš chytrý, budeš bitý“, zavše sa ma dotklo, ale potom som si aj na to zvykla. O mnohých veciach som nevedela, avšak cítila som, že sa blíži konečné vyvrcholenie v hermeticky uzavretom kotli. Dom bol preplnený kompromitujúcim materiálom. Už nebolo času ani zaznamenávať a triediť udalosti, lebo sa rútili dopredu ako nezadržateľná riava.

Raz v noci, keď sme si uštvaní, po mimoriadne vyčerpávajúcim dni, po zlých správach o Katkinej skupine, lahli, aby sme sa aspoň trochu osviežili nepokojným spánkom, ozvalo sa prudké vyklopávanie signálu na oblok.

Obaja sme vystrašení vyskočili, Ivan opatrne nazrel von oblokom.

„Katka!“ zašepkal a už som bežala ku dverám. Ten náhly príchod Katky a jej druha, Mariána, nemohol znamenať nič dobrého.

„Karol je tu?“ bolo jej prvé slovo. Do domu vpadla zablatená a ustatá na smrť. Dorážané nohy, premoknuté až po kolená, vlasy rozstrapatené, v očiach bolesť i zunovanosť.

„Karol sa vydal na cestu za vami...“ povedal Ivan, prinášajúc Mariánovi vodu.

Marián mrzko zakliakal. Potom sa ospravedlnil. Nedivili sme sa. Ani naše nervy neboli v poriadku, i keď sme nežili trudným životom pod holým nebom, kde sa ustavične lialo.

„Len aby nevliezol do pasce...“ trápi sa Katka. „Je to tam priamo prešpikované gestapákmi.“

Obaja sa nijako nemôžu dať do poriadku. V celom výzore posledné vzpínanie sa chápadlám rezignácie. I cesta musela byť strašná z Oslian cez horstvo Vtáčnika na Homôlku, dňom a nocou, kde v daždi a bleskoch búrky ani špeciálka nepomohla a tma musela byť rozrážaná pálením Katkinho starostlivo vedeného denníka a neskôr pálením vreckoviek i Mariánovej košele, aby obaja nespádli do niektorého prepahliska. Postupne sme sa dozvedeli, čo sa vlastne odohralo v posledných dňoch. Niekoľko členov partizánskej skupiny, na čele s veliteľom nadporučikom Pavlom, šlo do Baťovian na porady a pre zásoby. Po dvoch dňoch trápneho čakania o hlade, Marián vyzvedel celú históriu. Skupina bola obklúčená mnohonásobnou presilou a po zajatí uväznená.

Do nás akoby hrom udel.

Vymenili sme si s Ivanom úzkostlivý pohľad. Vedeli zatknutí aj o tlačovom vedení u nás?

„Len Rudo sa z toho vytiahol,“ dodala Katka. Neuľavilo nám to, skôr pridalo. Rudo vedel o našej práci, ku ktorej sa chcel aj on pridať, so svojou rutinou redaktora i citom básnika. Karol mu však nedôveroval, kým ho nepodrobil svojej skúške. A teraz jediný Rudo z toho vykĺzol?

„Najprotivnejšie je to napomínanie k rozvážnosti! Predstavte si, že naši druhovia sú väznení celkom blízko a my nemôžeme pre nich nič urobiť... Či už nebude konca-kraja tomuto životu a vyčkávaniu?“

„Prečo?“ pýtam sa naivne. Otázka však zanikne a ja som vysvetlenie dostala o dva týždne.

Ešte tej noci, sotva zaspali naši ustatí hostia, chystala som s Ivanom plecniak. Soľ, zápalky, slaninu, konzervy, sucháre. Baganče. Teplú bielizeň. A mnoho prvých slz...

*

Katka opäť šla s Mariánom zachraňovať, čo sa dalo. Odišla zháňať rozutekaných druhov. Tvorila sa nová skupina. Ivan mal vysondovať nové pramene na dodávanie proviantu. Po získaní zbraní v Žarnovici zaopatrili a do svojich radov prijímali len po dôkladnom preskúmaní nadšenia pre partizánčenie. Ako sa ukázalo, nebolo to v každom prípade uvedomelé, cieľavedomé obetovanie osobného pohodlia pre ideu.

Katka s Karolom sa stretli u nás o niekoľko dní za bieleho dňa. My, ľudia žijúci relatívne normálnym životom, nevieme plne pochopiť nervozitu a vyčerpávajúcu netrpezlivosť dievčaťa, vybuchujúcu v neobvyklú prudkosť:

„Do čerta už s tým vyčkávaním! Chceme sa premiestniť k martinským horám, začať akcie. Máme už dosť hladu a moknutia...“

Karol je namrzený, ale pokojne hovorí o trpezlivosti. Katka sa upokojí len na pádne argumenty. Konečne všetko pochopí; pokojne si sadne a hryzie si nechty a premýšľa. Keď sa vystrie medzi dvermi, už je to zase tá bývalá, pokojná Katuška, hotová pracovať, behať z miesta na miesto a celkom sa obetovať.

A Karol sa usmieva. Nemá rád nedorozumenie v kolektíve. Pravda, musí pochopiť aj to, že nik z nás nemôže vedieť o všetkých prípravách, taktikách a príčinách, pre ktoré nemožno to alebo ono podniknúť. Katka má svoje náhľady, i ja mám svoje náhľady, len Ivan mlčky stojí pri Karolovi a poslušne sa podriaďuje. Chlap chlapovi najlepšie rozumie. Katka však teraz tlmočí aj netrpezlivosť bojachtivých kamarátov, ktorú ona s Mariánom iba s námahou môže krotiť.

Napokon Karol dlho drží Katkinu ruku vo svojej dlani.

„Tak Katka, my svojich ľudí v okrese nezradíme. Oni doteraz pri nás stáli verne a do jedného! I my sme tu vytrvali doteraz, vytrváme aj ďalej, i keď to máme horšie... Nás tu treba.“ Katka stojí pri ňom. Možno čaká ešte teplé slovo, ktovie, aké udalosti prídu a druh druhu stratí... možno aj navždy... Kto to môže vedieť? Karol však akoby to nechcel badať. Premýšľa, a že sú to myšlienky ťažké, o tom hovoria chmúrne vrásky na čele.

S nami sa tiež lúči svojským spôsobom:

„Majte trpezlivosť aj vy! Dátum povstania sa už určuje!“

Od posledných udalostí v Baťovanoch bol Karol ostražitejší a chodil

k nám menej, len aby si z času na čas vymenil bielizeň a oblek. Inak menil miesta pobytu, legitimácie i šaty. Niekoľkokrát bol v nepredstaviteľných situáciách, z ktorých vyviazol priamo šibalskými úskokmi, no nešetril sa. Rokovanie o zbraniach začalo sa sľubnejšie formovať, ale značne ho vyčerpávalo.

Číslo „Jánošíka“ už nevyšlo. Všetko sme si v dome usporiadali, pripravujúc sa na celkom iné udalosti. V týchto dňoch pomerného pokoja Ivan tiež cestoval, vypomáhajúc Karolovi. V týchto dňoch dostali sme návštevu Ivanovho brata s nevestou Júliou a tiché pokojné dni rodinného života si užívame na slnku a pri vode. Ivan s Karolom kujú svoje plány: vyslobodenie dvoch dôležitých väzňov z nitrianskej väznice. Stačím ešte zachytiť, že Karol sa dostal až ta, priamo „do pekla“. Len aby stihli dokončiť aj toto prv, než dopadne opona za prvým ťažkým dejstvom povstaleckých príprav.

Potom sa dozvedám o schôdzke s Karolom. Ivan bude čakať dôležitú spojku na hlinickej stanici. Zvyčajné dorozumenie podľa konšpiratív. Moja elegantná švagrína, švagor a ja - my sme k deju len povinná štafáž, zaberajúca len toľkú pozornosť, aby sa odvrátila od čohosi dôležitejšieho. Takto cestujeme po dlhom vyčkávaní meškajúceho vlaku do Sklených Teplíc. Nič neviem, nič nevidím, len sa venujem svojim hosťom, keď sa Ivan dorozumieva s nenápadným pánom vo svetlom obleku. Kujú sa plány, kujú, podarí sa oslobodenie mučených väzňov?

Do toho prišla moja cesta do Zvolena. Vlak nezvyčajne dlho mešká. Nervozita u cestujúcich prechodí aj na mňa, keď som zbadala roztrúsených členov hnutia a neskoršie aj Karola. Mal kožený kabát a hladko vyholenú tvár - zase pred dôležitým rokovaním. Pri nastupovaní do vlaku v trme-vrme mi nenápadne utrúsil:

„Už sa to začalo!“

Pri návrate domov som našla Ivana radostne si šúčať ruky.

„Počula si?“ pýtal sa ma, keď sme sa zviťali. „Hej, čosi medzi Piargami a Kremnicou...“

„Krásne to vykonali!“ oduševňoval sa muž. „Predstav si, že jedna žena - automatčik držala v šachu celé osadenstvo stanice, od prednostu počnúc. Potom nastala zrážka v tuneli. Teraz Nemci nemôžu z juhu po tejto trati nič prepravovať. Chápeš spojitosť?“

„Východ?“

Prikývol.

„Vykonal to nadporučík Ladislav. Skvelé!“

Na druhý deň pribehla Katka. Privítanie bolo búrlivé. Nazdali sme sa, že predsa len šla s oddielom k Martinu. Nie, Katka zostala verná.

„Predstav si, ako sa situácia zmenila,“ rozprávala, keď sa utíšila. „Šla som sem úbočím, prešla som cez Vtáčnik a pri Ostrom grúni ma zastavil žandár. Nemala som potuchy, čo sa deje pri Kremnici. Len tak vo mne hrklo. Čo tu chceli? Legitimoval ma. Nemohol mať pochybnosti koho má pred sebou, vi-

diac ma takú zablatenú v bagančiach a nohaviciach. A tie dorastené odfarbené vlasy! Stískala som rukoväť revolvera vo vrecku kabátika, čaka-júc, kedy vytiahne zatykač. Mala som ho odistený a bolo mi všelijako. Bola som pripravená streliť cez vrecko, i keď to bol prvý človek.. hú..." striasla sa. „A on mi povie: Dovidenia, slečna! Zasalutoval a šiel. Porozumeli našim pokynom, ohromné, čo?"

Potom Katka, hladkajúc deti, rozprávala o novom usporiadaní sveta. V rojčivom oduševnení vrátilo sa jej do tváre mladých dvadsaťdva rokov.

„Konečne vyjdeme z poroby, neprávostí, krívd. Demokracie musia zabezpečiť pracujúcim toľko chleba, koľko si kto zaslúži. Či myslíš, že svet bude spokojný s hocijakým usporiadaním nového života? Načo by boli tie nesmiernе obete? Či nadarmo by sme si kládli otázku: Prečo, začo, načo? Musí tu byť nejaká cena, vyššia nad všetko doterajšie, aby sa našiel zmysel tohto všetkého. Prejdeme ešte mnohými ťažkosťami, poryvmi zmäteného ľudstva, ale cieľ je jasný, zreteľne vytýčený..." Zamĺkla. Pochytila Haničku v náladovom iskrení.

„Ty ako matka budeš mať o jedno životné zadostučinenie viac, lebo tvoje deti sa už budú mať istotne lepšie ako ty," povedala, obrátiac sa tvárou ku mne. „A teraz zbytočne nefilozofovať, treba sa tešiť... tešiť..!“ Sotva to však doriekla, zachvela sa ako list. Oči zatiahol flór smútku. Zopla ruky a takto kráčala k oknu, kde prenikavo svietilo slnko. Zastala a v tichu sa niesol šepot: „Moja mama sa toho nedožila a tak nás milovala..."

MOR HO!

29. augusta! Banská Bystrica. Na vlnách éteru: „V týchto dejinných chvíľach poskytneme každú mravnú i hmotnú pomoc našej slovenskej bojujúcej armáde a partizánom. Voláme celý národ do zbrane a do boja proti našim odvekým nepriateľom a ich tunajším prisluhovačom, aby všetci Slováci mohli si v slobodnej Československej republike zariadiť život podľa svojej vôle.

Nech žije spravodlivá vec!

Sláva Československej republike!“

A potom pochody, naše i sovietske. Niet pochyb, je to tu! Pripíjame si s Ivanom a potom ho odprevádzam. Každý muž vie, kde je jeho miesto, i keď má opustiť nedooranú zem, nedoohobľovanú dosku, nedomlátané obilie. Teraz je len jedno miesto na svete: tam, kde národ volá...

O niekoľko dní mi doniesol správu o Ivanovi náš spolupracovník Ľudovít. Je v Novej Bani a má mnoho práce. Naša partizánska skupina pripojila k povstaleckému územiu okres Novú Baňu a časť okresu Zlatých Moraviec. Iba Nitra zlyhala... Správy sú stále dobré. Zo Sovietskeho zväzu prichodia ďalšie posily, k armáde sa hlási toľko dobrovoľníkov, že nestačí výstroj a výzbroj. Udalosti vo Francúzsku ovplyvňujú aj našich, pevná viera v blízke víťazstvo dáva krídla povstaniu. Francúzsko bude o krátky čas v rukách spojencov a na Karpaty udiera Červená armáda.

Po týždni dobehla Katka na motocykli. Vybozkávala moje drobizgy, zamyslene postála nad mojou najmladšou dcérkou.

„Keby ťa toto dieťa tak veľmi nepotrebovalo, bola by si nám veľmi užitočná. Vieš, tlač stále potrebujeme...“ vzdychla si. Unavená vystrela sa na chvíľočku na kanapke a zodvihnúc ruky dohora, nevyspatá, ľahko zívajúc volala:

„Aké nádherné dni! Konečne som slobodným človekom a čudné, musím si na to zvykať...“ rozosmiala sa. „Dlho bude trvať, kým si navyknem stretať žandársku hliadku bez trpnutia nôh...“

„Ako sa má Karol?“

„Karol? Pravdaže Karol! Málo sa vídavame, vidíš, na to bolo treba tieto prekypujúce dni. Karol bol včera úžasný, rečnil. Tvoríme kus ťažkých, ale čestných dejín. Áno, má teraz veľkú zodpovednosť... Zajtra skladá sľub člena Národnej rady!“

Mala som úprimnú radosť, i keď mi srdce prudko bilo. Žila som mimo deja, zahrabaná v tejto zablatenej dedinke. Chcela som niečo povedať, ale pozrela som sa na svoje dvojčatá. Elenka, živá a veselá, vyskakovala v kočíku div ho neprevrhla, ale malá, belasooká Želka bola ako úponok, potrebujúci mnoho slnka, mnoho opatery.

Vyprevadila som Katku.

„Nemôžem pre teba nič urobiť, Katka, to dieťa ma potrebuje.“ Dedinčania vracali sa z poľnej práce. Zvedavo si nás obzerali. Bohatý sused pripojil sa ku mne. Hovorieval o sebe, že je „neutrálny“. Teraz rozhodil predo mnou naširoko ruky: „Nemci sú ešte veľmi, veľmi mocní.“ Čo mu na to povedať? Či to, čo už aj noviny napísali? „Kto nevie bojovať za slobodu, nie je jej hoden.“ Nie. Tu je zbytočná každá reč. Či málo ľudí skrýva svoju pohodlnosť a blahobyť za „neutrálnosť“?

O deň prišiel Ivan. Radosť veľká. Hanička mu visí na krku. „Otecko, otecko!“ Ale Ivan nie je náš, vidím to v jeho roztržitom pohľade. Správy podáva zhustené, skoro v kocke, nestačím vyzvedať, to a to by som rada vedela, všetko! V Karolovom robotníckom meste vzniká šiesty oddiel. Na rozdiel od iných okresov, ľudský materiál je najlepší. Zato sú aj horšie správy. Niekoľko ľudí bolo treba zaistiť. Cítim. Ivana to trápi...

„Teba si vždy predstavujem, keby si tak musela kľačať pred niekým a prosiť o život za mňa,“ povedal mi, keď dieťa pozeralo naňho svojimi čiernymi očami. Neskôr, keď otepliel v rodinnom ovzduší, porozprával mi, ako mnohí dobrí vlastenci odrazu odskočili, len čo sa ukázali správy trochu vážnejšie.

„Prechod cez Karpaty je veľmi ťažký a nejde to tak, ako si to mnohí mysleli. Teraz veci nie sú pre nich na sto percent. Napokon, aj tak dobre,“ zahováral, „aspoň sa vyfarbia. Budeme vedieť, s kým počítať v budúcnosti.“ Zase spevnel. Odtisol od seba dieťa a premietajúc predo mnou nahlas svoje myšlienky, chodil hore-dolu.

„Kto raz pochopil náš boj za slobodu a jej určenie, ten z tejto cesty neustúpi ani o piad!“

Prudko to na mňa pôsobí. Čo treba, aby človek neváhal a vrhol sa do toho celou dušou? Či len takí, ako je Karol, Katka, Ivan, Zeman neváhajú obetovať všetko pre správnu vec? Roznášať noviny, letáky, organizovať, chodiť po nociach za ľuďmi, presviedčať, spávať v brlohoch, v špine, o hlade, skrývať sa a čakať, že ťa raz chytia a v mukách budeš dokazovať svoju silu v mlčanlivom umieraní... Čo je to za sila, záväzok ľudstvu, čudesný elixír? Alebo si to tak dobre vedia vypočítať?

Mesačné noci sú preplnené hukotom prelietávajúcich leteckých formácií. A rána sú zas tiché, priezračne jasné a zďaleka dovidíš, že potom, čo sa v noci dialo, nezostalo ani stopy. Katka je teraz pri spravodajstve a od nej viem, že to prichodia sovietski parašutisti.

Septembrové dni plynú pre mňa pokojne. Len raz tichosť neba nenazdajky prerušil hukot prudko letiacich lietadiel. Jedno po odpojení pikovalo tak nízko, div nepostrhávalo strechy chalúp. Deti na dvore sa vyľakali. Hanička zaliezla do izby pod posteľ, ledva som ju vytiahla, stále volala: „Bomby, bomby!“ Moje malé dojča malo očká plné desu, ledva som jej pretisla lyžičku čaju cez zaseknuté peričky. Už len to bolo treba na jej slabé srdiečko.

Neskôr vysvitlo, že lietadlo zhadzovalo letáky s výzvou k udavačstvu. Vysmiala som celý hlúčok žien a chlapov, vyratujúcich, koho si treba zapamätáť, keď... Teraz som už bezpečne vedela, koho by dal komisár obesiť, keby Nemci prišli. Na druhý deň mi nemal kto predať mlieko pre deti.

Ludovít mi to vysvetľoval v trápnej rozpačitosti. Boli to predsa jeho rodičia. „Tisova vláda vedela rafinovane využiť náboženské cítenie ľudí. Takto ich viedla na svoje chodníky... ani len toľko nevedia uvážiť, že vy ste neudali ani jedného! Dlho potrvá, kým sami na to prídu, akou mystifikáciou bolo celé kresťanstvo slovenského štátu. Konali v mene kresťanstva, podporovali cirkevné školstvo, a pritom prenasledovali Židov, mučili, odvliekali našich ľudí. Ale vysvetlite nášmu ľudu, kde je ich kresťanstvo, keď nechcú dať vašim nevinným deťom mlieko...“

Siedmeho septembra prihrčala spojka. Krátky lístok od Katky. „Musíš si pobaliť najpotrebnejšie veci a odísť.“ Náramne rada som vyťahovala potrebnosti pre deti, znášala kufre, ale večer, keď som zažala svetlo, pohľad na pokojne oddychujúce deti, na tichý kútik s knihou, stislo mi srdce. Presedela som dlhý večer a nemohla som už ani jednu vec vziať do ruky. Celkom som sa začala triasť, keď som z rozhlasu počula víťazné zvuky Marseillaisy. Nepôjdem! Ľudia by povedali: „Aha, utiekla, dostala strach...“ Nechala som veci nezabalené a vybrala som si z knižnice knižočku v červenej väzbe „No pasaran“.

Na druhý deň mi Ludovít priniesol správu: svätokrížska kotlina je pre obranu neutržateľná. Len čo Nemci pretrhnú líniu cez úzky priečhod pri Beňadiku, naši ustúpia až po Jalnú, kde už budujú opevnenia. Ťažších zbraní niet. Poniectorí dôstojníci majú na svedomí Kostolany, Baťovany.

Deti už spali, keď prišiel Ivan. Neprivítala som ho najkrajšie.

„Povedz, Ivan, nebolo povstanie predčasné?“

„Tak ty si ešte tu?“ ozval sa, sotva si všimnúc mojej otázky. Potom sa mi lepšie prizrel. Nepatrný úsmev ironie mu prebehol lícami. Zasa som cítila, že som iba žena, žijúca v tichosti zapadlej dediny. Vzbúrila som sa.

„Áno, tu som a tu aj zostanem!“

Ivan odložil pás so zbraňou, zhodil vojenský kabát. Zazrel aj chorľavé dievčatko; nebol to údiv v jeho očiach, ale konštatovanie, že jeho slová sa odrazili v čomsi silnejšom ako je moje materstvo. Bola to tvrdohlavá nepoddajnosť. Premeriaval si ticho izbu, zoslabil svetlo, aby nerušilo deti, zmäkol.

„Na juhu sme hraničným okresom,“ začal vysvetľovať. „V Zlatých Moravciach niečo zlyhalo... Nik z nás nevie, ako sa v najbližších dňoch udržíme. Chápeš? No, pozri sa.“ Prisadol si ku mne na posteľ. „V Novej Bani máme posádku. Ak obrana sklame, ustúpime až po Jalnú. Nemôžeš tu ostať. V Trenčíne si Nemci zaobstarali rukojemníkov a potom našim dôstojníkom kládli podmienky. Myslíš, že pozerajú na to, či je to žena alebo dieťa? Istému majorovi hrozili, že jeho žene vypichnú oči. Pri Kostolanoch ustúpil... Mohla by si očakávať, že by som ustúpil ja alebo naši?“

Ráno, keď odchodil, rozpamätal sa na moju provokatívnu otázku. Vo dverách mi dal odpoveď:

„Nuž, aby si pochopila všetko, musím ti povedať aj to, že povstanie vypuklo v posledný možný čas... Môžeme hovoriť o šťastí, že nás Nemci nepredbehli... Tak...“

Komuniké našich správ je uspokojivé, ale ja sa balím. Pod šaty nezabudla som uschovať po jednom výtlacku „Jánošíka“. Zapadajúce slnko zláti tento požehnaný kraj, na lúkach dievčatá v pestrých šatách hrabú mládku. Keď vidia slúžku s jedným dvojčaťom, mňa s druhým v náručí, popri mne cupkať Haničku, pohľady sa odvracajú. Potom zbožná ženička, vedúca za ruku synka, pri stretnutí so mnou hlasite utrúsi: „Ešte bude tak utekať, že aj deti nechá...“ Necítim sa pokorená, ale páli ma, že naši ustupujú.

Na ďalšej ceste mi Katka pomáha tisnúť plno naložený kočík do kopca. V diaľke vidíme súboj dvoch lietadiel, potom sme zašli za kopec. Stmievalo sa, deti sa úzkostlivo pozerajú na vysoké jedle, na strašiacie tiene. Okolo si nás bralá, ako skamenelí obri premeriavajú a pokojne prepúšťajú ako cestná stráž. Aj staré, večne zelené jedle akoby sa prihovárali: „Len pokoj, pokoj, ty ľudský červiačik!“

Kým dôjdeme k cieľu, som vyčerpaná. A to je len začiatok... Ani Katka nie je silák, ale jej nezlomná viera je úžasná. Teraz je členom šiesteho oddielu, hoci Karol nevidí rád ženy na takýchto miestach. Pred niekoľkými dňami, keď stála pred lákajúcim pokušením prijať vyššiu funkciu v politickom oddelení v Bystrici, uvážila zase svoj záväzok k padlým i žijúcim druhom v okrese a povedala si, že jej miesto je žiť a umierať s nimi.

*

Stala som sa hosťom v tmavej, malej izbičke. Mrzneme, i keď v kabátoch presedíme celé dni. Hreje iba pocit, že občianstvo spontánne podporuje povstalcov a muži sa hromadne pridávajú k armáde.

Navštívila ma Katka, ale vlastne to už nie je Katka, ale partizán s chlapčensky pristríhnutými vlasmi. A aký partizán! Vecná, triezva, zabúda na moju chorľavú slabosť a pripravuje ma: „Ktovie, či tu nebude druhá Juhoslávia!“ Potom dlho hladká moje deti.

Správy sú rovnaké. Liptovský Sv. Mikuláš je ešte v našich rukách. Nemci sa pohybujú medzi Baňou a Zlatými Moravcami. Nebezpečnou kolónou sú tu Nemci na okolí. Ich surovosť neušetří ani ženy. Boj o Karpaty sa neskončil. Boli to práve sabotážne akcie partizánov, čo odvrátili pozornosť Nemcov. Na východe sa to začalo slubne, ale potom kapitulácia. Takto sa zmari-li nádeje na spojenie s Červenou armádou, napriek nesmiernym obetiam Československej armády na Dukle.

Ivana som dávno nevidela, nič o ňom neviem a som smutná.

Deti kašľú, dusia sa, belasejú. V dedine je čierny kašeľ. Najmenší môj

chrobáčik ledva dýcha so svojim slabým srdiečkom. Nedávno sa zľakla veľkého psa, nezvyčajne dvakrát vykrikla, potom si ľahla a odvtedy sa už neposadí. Zavše sa mi ruka trasie, keď jej dávkuje Coramín - päť, šesť kvapôčiek, vždy podľa toho, ako pracuje srdiečko. Raz môžem byť neopatrná a je po nej. Rada by som sa vrátila domov, do našej spálne, kde je čisto a teplo.

Konečne prišiel nečakane Ivan. Priniesol debnu ovocia, vybozkával deti. Hanička si vybrala krásnu veľkú hrušku, s ktorou sa posadila otcovi na kolená. Správy sú lepšie. Nová Baňa, Handlová, Prievidza sú naše. Albín Grznár, jeden zo spolupracovníkov, padol v prvej línii. Z aktovky mu vybral plno novín, letákov, tlačív, všetko zo slávnostného zjazdu dvoch socialistických strán, ktoré sa v boji zjednotili.

„Bolo to veľkolepé,“ hovoril. „Stretol som tu mnoho bývalých spolužiakov. Vieš si predstaviť tú radosť, že sa po toľkých rokoch, práve na tomto mieste, stretávame!“

Ivan mi dovolil vrátiť sa späť do Trnávočky. Stav dieťaťa bol povážlivý...

Po daždivých studených dňoch sa nečakane vyčasil. Keď došiel pre nás povoz, bolo teplučko a moja malá dcéruška sedela mi na kolenách a usmievala sa. Prepletala si svojimi jemnými prstíčkami a zavše ukazováčkom natiahla sa zo mojím nosom. Hanička drží pri sebe Elenku a teší sa na hračky. Kašľ trochu utíchol, sme veľmi spokojní, šťastní a neviem, čo by som za to dala, keby nás mohol vidieť Ivan. Minule som mu narobila nepríjemné starosti.

Popoludní, keď sme sa vrátili domov, pribehla slúžka s plačom. Vraj, povráva sa, pána už odstrelili. I mňa vraj obesia. Nemci predsa vyhrajú vojnu, každý to v dedine hovorí. Doma som našla všetko v poriadku a zrazu mi bolo teplučko, keď som v kútiku pri lampe našla knižočku v červenej väzbe.

Armáda a partizáni neustúpili. Boje sa preniesli medzi Handlovú a Prievidzu, Nová Baňa má menší vojenský význam. Boje sú i pri Strečne, kde neznámi mladí ľudia, partizáni a vojaci bojujú v zákopoch a pri guľometoch do posledného dychu.

O dva dni sa front pred Handlovou posunul. Delá dunia. Lietadlá križujú oblohu ako dotieravé muchy. Počuť rachot dopadajúcich bômb. Detonácie. Rapkanie mínometov. Potom zase ticho... tiesnivé, nič dobrého neveštiace ticho. Ludovít ma informuje, že naši bombardovali vlastné pozície, keď zatisli Nemcov. Front je neprehľadný. Aj Karolov oddiel prešiel prudkým krstom striel a bombardovania. Cesty začínajú plniť utečenci s batohmi...

*

V čľapotaní dažďa prepuklo sivé ráno. Našlo ma oblečenú, pozorne sa pozerajúcu k Handlovej. Záblesky svetlometov a letiacich striel dávno pohasli, na chvíľku všetko zatíchlo, i dieťa konečne zaspalo po nepokojnej noci. Srdiečko bilo nepravidelne. Opäť Coramín? Lekárka už dávno odcestovala k raneným bližšie k Bystrici. Julkino rozprávanie o novobanských najnov-

ších udalostiach len zostruje ťaživé momenty myslenia. Od Hornej Vsi ohlasuje sa tvrdší nápor nepriateľa. I Handlová má obranné ťažkosti. Dlho vydrží Nová Baňa, Žarnovica?

Prežije moje dieťa ústup... a keď nie, čo bude s nami?

Osudovosť, ktorá hľadá človeka, časom je neprekonateľná a ja cítim svoju bezmocnosť a bezútešnú osamelosť.

Ludia prepĺňajú hradskú, sťahujú svoje zvršky z miesta na miesto v chaosu a strachu. O zverskostiach tunajších Švábov hovoria neuveriteľné veci. Jedni idú hore, druhí dolu, sami nevedia, ktorým smerom by bolo najlepšie a čiá rada je najpriateľnejšia.

Na obed som sa odhodlala dať dieťaťu tri kvapky Coramínu. Potom ešte dve a trochu čaju. Hanička je nápadne tichá, Elenka stále spí. Od malej sa nemôžem odtrhnúť, ak sa na krôčik vzdialim, detské oči ma sledujú s upriamenou nástojčivosťou, akoby mi chcela niečo osudného pripomenúť. Cítim, nesmiem sa vzdialiť ani na krok. Keby som odišla, urobila by som chybu. Ale akú? Nevieť povedať, rozum sa mi vysmieva, ale srdce má divnú reč. A nie a nie! Premôžem osudovosť chvíle? Odbehla som po čaj. Dieťa malo skutočne smäd a lačno pilo. Potom ma chytilo svojimi nežnými rúčkami za prsty. Dlho, dlho tam sedím učupená nad kočíkom, až ma chrbát páli. Čo to dieťa chce? A odrazu to, čo som videla v očiach dieťaťa, nikdy nebudem môcť povedať. Srdce mi div neskamenelo bolesťou. Sklonila som sa k jej líckam svojimi lícami a pochopila som, dieťa mi umrie...

Áno. Želka v krčoch vystrela ku mne svoje biele ručičky a dotrpiac svoj kratučký zápas, umrela... Moja Želka umrela.

*

Dlho som držala tielko mŕtvej v náručí, zúfalo ho tisnúc k sebe. Až stuhlo. Biele tylové šatôčky som jej sotva mohla navliecť. Dlhá čierna noc bez hviezd a mesiaca - v nej iba ja a Hanička. Malé drobné dievčatko stáva sa mi tichým druhom. Obrázky od priateľiek pokládla okolo mŕtvolky a do rúčky jej vložila malé červené jabĺčko... Tak rada sa s nimi hrala.

Vzala som Haničku za ruku a vyšli sme na dvor. Tu v šume povievajúceho vetra hľadala som pokoj, utíšenie. Ťažko si ho bolo domyslieť v žiare výstrelov a dunení kanónov. Front od Handlovej stal sa hlasnejším, bližším. Tmu prerážali žlté snopy svetiel. To svetlomety hľadajú hučiacie lietadlá. Neďaleko vystupovala žiara k oblohe, zhasínala a zas žiarila. Myslieť sa už nedalo, akoby som zamrzla v otupení. Hanička sa mi tísila ku kolenám, drobúčka, chvejúca sa, počúvajúc vojnové melódie pokoleniu ľudskému.

Ráno sa hukot kanónov nezdal už taký strašný ako v noci, ale utekajúci sú úplne splašení. Aby som sa zbavila myšlienok na moju mŕtvu dcérku, chodím medzi utečencov. Ani už nemyslím na to, či aj ja takto poputujem a či to bude pre mňa horšie ako týmto utahaným ľuďom s batohmi. Odnášam usta-

tej stareнке batoh až k Hronu, tu jej pomáham do člna a potom som sa musela vrátiť. Prv ako otvorím bránu na svojom dočasnom domove, zabočíť na cintorín hľadať trvalý domov pre Želku. Hore na kopčeku pod útlou briezku som vyznačila miesto pre dcérušku, môj bielučký kvet. Moja Želka nedorástla, ale zato z brezy vyrastie krásny veľký strom. Breza bude rásť a vo vetre bude hrať svoje biele melódie mŕtvej. Melódie pokoja a mieru.

Ivan prišiel neskoro večer. Má čudný svit chladu v očiach. Viem to. Čo je dieťa, keď každý deň umiera tisíce hotových, mladých, krásnych ľudí? Musím sa s tým zmieriť, i keď viem, že Želka bola moje dieťa, krv z mojej krvi, telo z môjho tela. A to sa tak ľahko nedá premôcť, každý to vie, kto to precítil.

„Kruh sa zužuje, začína nás škrtiť,“ povedal Ivan. „Nemci pretrhli líniu a Handlová padla,“ dodal, vyberajúc zbraň. Bola to veľká armádna pištoľ. Podal mi ju ponad mŕtve dieťa a keď som od neho brala revolver, naše ruky sa stretli. „Áno, áno,“ utvrdzujem sa, „nesmiem myslieť na mŕtve, keď mám ešte živé.“ Závazok, ktorý ma učí nabíjať zbraň na prípadnú sebaobranu. V susednej izbe sedíme za stolom a učíme sa s Julkou. Musí to ísť rýchlo, automaticky, jedným hmatom. Celá procedúra musí prejsť do krvi. Náboj vložiť, zaistiť, odistiť, natiahnuť, namieriť... raz.. dva... ide to. Musí! A potom granát. Malý krúžok... nie je to ťažká vec, len chladnú ruku i rozum, potiahnuť krátku poistku; krúžok pritisnúť palcom a potom odhodiť čo najďalej. Keď konečne ležím v tmavej izbe, myslím na pištoľ a granát... pištoľ, granát... odistiť, namieriť, odistiť, namieriť a dobre namieriť... bác... bác..!

Zobudil ma silný buhot. Zobudím Ivana a ten dlho s kýmsi hovorí. Prudká výmena slov. Potom sa rozletia dvere, kde leží mŕtva Želka a počuť ľahké zhíknutie. Ľudovít pribehol.

„Je to celkom zlé... armáda ustupuje. Nemci sa prebili ku Svätému Krížu... Už jestvuje iba jedna ústupová cesta - na Sklené Teplice. Chytil som utekajúceho vojaka a ten mi hovoril, že zas gardisti previedli Švábov tajnými chodníkami. Darebáci... Naši proti ich mínometom nič nemajú...“

Ivan dlho neodpovedá.

„Ivan, musíte preč!“

„A ty, Ľudovít? Čo žena?“

„Žena nič nevie a za nič nemôže. Ja idem k armáde.“

Odišiel. Ivan odbehol zháňať povoz. Utekal až do Hliníka, nocou cez Hron na malom člne. V tiesnivej noci brechot psov, dupot nôh, bučanie dobytky, drkotanie kolies rozličných vozidiel, nadávky a krik. Konečne zastal povoz na dvore. V náhlivosti sotva som zabalila niekoľko teplých vecí pre deti. Potom dlho stojím v žiare voskovic. Muž ma odtrhol od Želky, posadil na voz a podával deti. Odchodíme z nášho domova, z jediného určitého, jasného bodu, teplého sveta, do sveta nepoznaného, studeného, temného.

Pohľad i srdce sa mi vracia späť.. až kým sa priblížime k rieke. Konečne prechodíme veľký drevený most... Rozkaz a zaduní výbuch... pred nami ar-

máda... most padá... pod ním temný, široký Hron. V mrazivej noci zmocňuje sa ma pocit nekonečnej opustenosti, cudzoty, akoby som sa v nasledujúcej chvíľke mala stratiť ako malé zrnko piesku v širokom bláznivom svete nánávisti a zla.

*

Na front pozeráme z výšok Repišťa. Chatrné bývanie na rozsypanej slame. Studená zem, na ktorej tuhnú údy počas celej dlhej noci. Spoločnosť rozmazaných detí ktoréhosi člena ONV, ktoré nevie skrotiť bedákajúca mať. Neplodné škriepky a hašterenie v nízkej izbici vyháňa nás von pod holé nebo, na ktorom sa trblieta tisíce septembrových hviezd. Dolu v svätokrížskej kotline je všetko sfarbené do krvava. Nemci podpálili niektoré dediny. Či vari aj Trnávočku? Zhorí aj škola a v nej mŕtve dieťa, vystreté na stole? Nie, nie... teraz už niet miesta pre city, ani myšlienky.

I Karolova matka, ktorá je tu s nami, má svoje problémy. Na môj žiaľ sa pozerá s vyrovnanosťou ženy, ktorá má za sebou ťažký život. Jej staroba sa teraz upäla k bielemu domcu, záhradke a koze, ktorú tam musela nechať a teraz ako starý strom, presadený do zlej pôdy, bola celkom na vyhynutie. Veď akože jej prostota mohla pochopiť, že by ju Nemci zavraždili len preto, že má syna povstalca?

Aby sa nám ľahšie žilo, blúdime po okolí. Či sú to prekrásne rána! Zlato slnka akoby sa topilo v sviežej rose jesennej zelene. Smreky stoja v hustom šíku hory v panenskej čistote, zdá sa, že chránia tento kútik pred besniacou vojnou. A predsa nie je to tá tíš, známa tisíročiam. Z dolín nesú sa ostré výstrely z guľometov a neskoršie počujeme pravidelné odmerané dunenie diel. I lietadlá nám pripravia obvyklý poplach a tak sa zdá, že v Hámroch sa čosi zomlelo. Podvečer sa hovorí o strate Žarnovice.

Ráno, sotva sme sa zviechali zo slamy na zemi, prichodiaci vojaci doniesli správy z bojiska. Šiesty oddiel pri Hámroch sa držal skvele, bránili sa dlho - mnoho ich padlo. I Stano z Hliníka položil svoj mladý život. Nemôžem uveriť, že toho chlapca už niet... Raz ako spojka pribehol do školy a v mladistvom zápale povedal: „My mladí musíme rozjasniť budúci svet!“ Hľa, a teraz vyhasol.

Pre Karolovu mamku prišiel vojak - šofér. Doviezol mi kufrík od Ivana. Pochopila som, že nemohol prísť. Boli tu jeho civilné šaty. Drahé sivé šaty... V pohnutí hladkám kabát, košeľu, neviem ani, kde stojím. Karol a Ivan stratili svoj okres a teraz sú pri armáde.

*

V dažďovej čľapkanici, tesne pred pádom Žarnovice pribehol Ivan pre nás. Naložil nás do auta a odvážal bližšie k Bystrici.

„Ale nám dali!“ rozpráva, objímajúc Haničku na kolenách. „Raty bombardovali naše vlastné úseky. Dostali sme posilu automatčikov do Horných

Hámrov a tam sa to zomlelo. Nemci sa valia dopredu ozlomkrky. Mali sme veľké straty. I Spitkovský je ranený," dopovie, zatíchnu a už sa ani neozve.

Tak sme došli do Prenčova. Tu sa veľmi ponáhľa nás zložiť. V Žarnovici ho ešte čaká úloha, prevezenie benzínu. Ledva doplní moje otázky a len od šoféra sa dozviem, že boli s Karolom v prestrelke, v ktorej len-len, že zuby nechali..

Minulo niekoľko slnečných dní v tmavej izbici s rozvešanými maľovanými taniermi. Je ich presne päťdesiat. Ráno, skôr než vstávame unavení po prekašľanej noci, skúmame ich zloženie, farbu i starobu. Na mojej ceste ma už definitívne sprevádza švagriná Júlia. V Bystrici by sa rada hlásila do práce.

O šiestom oddieli vieme iba toľko, že je v Banskej Štiavnici pod vedením kapitána Zemana, nášho ilegálneho spolupracovníka. Dlhú dobu sa nám zdalo, že na tomto úseku zavládol mier. Po páde Sv. Kríža a Jalnej, Nemci namierili na Dúbravu. Štiavnicu takticky vynechávali, aby jej uštedrili úder z nečakanej strany a naši, i keď to čakali, nestačili plátať diery, nebolo posíl. Aj ťažšie zbrane stále chýbali. Vznikala dôležitejšia otázka: udržať za každú cenu cestu na Zvolen. Čo Štiavnica, bude obetovaná? Nie hovorili si bojujúci, vzpierajúc sa, avšak vedeli, že nemôžu uspieť proti ohromnej presile.

A my sme čakali, že nevystriedame všetky maľované taniere do príchodu Červenej armády.

Tesne pred pádom Štiavnice zastavilo pred domom tmavočervené auto. Vybehli sme oproti Ivanovi. Karol, len čo vošiel, únavou premožený, zvalil sa na posteľ a hneď zaspal. Ivan mal schudnutú, vpadnutú tvár, tmavými podkovami orámované oči.

„Nemci sú pred Dúbravou...“

„A pomoc neprichodí?“

„Akožeby nie, prichodí, ale to je všetko málo. Nemáme sa čím brániť proti letectvu. Nálety majú často katastrofálne následky. Či stačí dôjsť zahraničnú československá brigáda, neviem.“ Z náprsnej tašky vybral obdĺžnik tuhého papiera s fotografiou. „Tu máš novú legitimáciu. Dáta si dobre osvoj! Musíš tu ostať, ďalej už netreba...“ Rezignovane hodil rukou. Nebolo mu do reči. Čakal, kým si Karol trochu oddýchol. Sám už ani spať nemohol.

„Kde je Červená armáda?“

Mykol plecóm. Po chvíľke sa predsa nechal nakriatnuť, aby prehovoril:

„Zdá sa, že prekročili Duklu, ale nie je to ešte isté.“ Dodal: „Buď trpezlivá dva-tri týždne!“

„Ešte dva-tri týždne?!“ zhrozila som sa. „A nemôžem na ten čas do Bystrice?“ vzápätí som sa hnevala na seba za takú otázku. Ivan sa vážne nahneval.

„Maj rozum! Čo vieme, ako to bude v Bystrici, ak ju obklúčia? Ani nápad. Čo by si tam robila?“ Už ani nečaká. Objal ma. Na prsiach som mu skoro odvisla. I Karol sa strhol zo sna, náhlivo si utiahol opasok, pozrel letmo na deti, tvrdo mi stisol ruku a potom sa sklonil ku mne, aby ma pobozkal. Aká to

bola mučivosť! Či sa vari už nikdy nevidíme? Hanička objíma otca, hladká neholenú bradu: „Otecko, prečo máte na aute vystrčené pušky?“ Ivan tisne k sebe dcérku a čuší... čuší. Potom auto odhrčí. Za volantom vojak i vzadu vojak. Z okien trčia guľomety.

„Ivan, kde ťa nájdem?“ Chcem zakričať, ale hlas sa stratil tam dolu v chvejúcom sa vnútri.

Gazda, kde bývam, strpnuto pozerá na nás, fúzy sa mu trasú, keď prevrávi: „Banská Štiavnica sa vyprázdňuje.“

Hanička mi podáva legitimáciu. No hej. Dlhو sa pozerám na to nové meno: Marta Bučková. Z Banskej Štiavnice. Tak... to si musím osvojiť, nové meno, nové dáta, nové pomery po okupovaní Nemcami. Kus tuhého papiera, ktorý má sformovať pre nás nový život...

Keď už mám také tvrdé rozhodnutie zostať tu na tejto horšej strane, musím sa prihlásiť na pobyt. Notár si ma poriadne premeral a napokon sa ironicky opýtal:

„Tak vy ste z Banskej Štiavnice? Žena robotníka? Hm... Čie to boli návštevy na tom aute?“ Veľmi úslužne dodal: „Milostivá pani, rádím vám hlbšie zázemie, tu ste priblížko Štiavnice, chápete?“

Pochopila som až mnoho. Každý by to pochopil, kto sa pozrie na legitimáciu a premeria si v duchu vzdialenosť medzi Štiavnicou a Prečňovom. Nie, nebola som tu v bezpečí, ale či na mne záleží?

*

Od včera večera plná dedina vojska. Obranná línia sa presunula medzi Prečňov a Sv. Antol. Sitno, prastarý dedo, pozerá zo svojich majestátnych výšok dolu na toto pechorenie sa ľudí, áut, lietadiel so skepticizmom prežitých storočí. Kde je vlastne Červená armáda? Nik nevie presné údaje. Ktosi tvrdí, že pätnásť kilometrov od Prešova... Až sa ti srdce trasie od radosti. A potom zas, že boj o Karpaty je krvavý donekonečna a ťažko sa bojuje o každú piad zeme. Úžasná potecha nás zodvihla, keď niekto tvrdil, že už v prvej dedine bola vztýčená československá zástava. Nádej sa strieda s beznádejou, chlapci sami seba presviedčajú: vydržať, vydržať... Nedostatok ťažších zbraní otriasa morálkou armády.

Aj Júliina viera zostať tu, zakolísala. Nedá sa klamať lesknúcimi sa očami, bojovne dopredu vysunutými bradami vojakov. Môžu opevnenie čo najlepšie obsadiť, zradcov i tu jesto a každý chodníček nemožno ustriechnuť. Pri Handlovej, Strečne boli zákopy, guľometné hniezda a proti zrade nič nepomohlo.

„Ani sa nenazdáš a obsadia nás. Mali by sme odísť. Keď ide o dva týždne, je jedno, kde budeš, len nie tam, kde Nemci kazia vzduch.“ Takto ma Julka privádzala do pomykova.

Deti čierny kašeľ celkom strhal. Elenka sotva chorobu vydrží. Julka s námahou dovedie lekára v poslednom momente. Potom sa už všetko v dedine

mení na bojový vojenský objekt. Autá, kone, vozy, partizáni, vojaci, kozáci, četníctvo a nad tým všetkým z času na čas nemecké lietadlá. Či padla Banská Štiavnica, neviem. Noc a neistota padla na ľudí. Nebo je vysoké, chladno žiarivé. Kde-tu ťažký mrak všetko zakryje, iba nad Štiavnicou je jasno, ako keby niekde horelo. Zem v diaľke duní, chveje sa a volá ťažkým stonom.

„Štiavnica padla!“ kričí ktosi v tme. „Hej, hliadka tam vošla, ale ako prišla, tak odišla a hneď nato gardisti začali strieľať z lesníckej školy. Tak pomáhajú Nemcom!“

„Fuj, bodaj by zdochli!“

„Nebude to dlho trvať, príde Červená armáda,“ utešuje Júlia. „Musíme odísť ku Zvolenu.“

„Nemci tu zhromažďujú veľké sily, Julka, a o naše Slovensko bude tuhý boj.“

„Ako to vieš?“

„Nuž len tak...“ Pozerám zboku na Julku. Zbadala to.

„Ak chceš byť ešte s mužom...“ vyletelo z nej, „mala by si ísť do Zvolena. Len čo...“ Nedopovedala. Na ulici sa strhol krik, strelba. Ktosi zmätene volá: „Nemci sú tu! Zas sa našla sviňa, čo ich previedla zboku, cez potok od Beluje!“

„Čo si chcela povedať?“ obraciam sa k Júlii, aby sme nemuseli myslieť na to, čo sa práve stalo.

„Už je neskoro...“

„Predsa... Musíme byť teraz k sebe čo najbližšie a úprimné, nie?“

„Len čo padne Krupina. Karol s Ivanom prejdú cez front do obsadeného územia. Dostali úlohu...“

„To znamená, že nebudem už s mužom.“ Vrátili sme sa domov. Starostlivo zafahujeme hrubý koberec na obloky. Začína pre nás nový úsek neistého života. Budeme sa musieť s tým zmieriť, i keď ťažko, po prvom svite práve sa rysujúcej slobody. Niet úniku do zázemia. Odrazu sa mi zúžil dych, mala som pocit, akoby mala spadnúť na mňa izba i dom.

*

Päťdesiat maľovaných tanierov. Náročky si ich prezeráme po neprijemnej noci. „Pozri sa, Julka, tam ten krajný má krásnu farbu slonovej kosti, a tie brusnicové kvety...“

„Nie, tamten,“ ukázala prstom, „je krajší, má dráždivejšie farby. Ba, kde len nabrali toľko tých tanierov?“

O chvíľku zatíchneme. Nemôžeme hovoriť stále o maľovaných tanieroch, treba sa pozrieť von, či sme obsadení.

„Mne už je to jedno,“ poviem napokon. „Netúžim po ničom, iba pokojne si ľahnúť a nikdy sa už nezobudiť.“

„To sa ti chytré môže stať.“ „Veď hej. Len tie deti.“

„Práve preto treba ti niečo navariť a jesť. Už tretí deň nič nevaríme a nejeme.“

„Celá dedina už tri dni nevarí.“

„No dobre, ale pozri sa na seba. Vyzeráš ako umučenie.“ Po chvíľke vy-zrela von a vbehla dnu pobláznená. „Naši sú ešte tu! Dievča, zberaj sa, ide-me s posledným transportom i my k Bystrici!“

„A Ivan?“

„Do čerta! Či môže žiadať, aby sme ostali tu, v tomto pekle? Nevidíš, čo sa tu robí? Včera som bola so Slavom. Jeho otec ti vydal legitimáciu... nemohol si to v hlave zrovnať, že tu máš ostať. Či to nechápeš? Zostaň si v ktorej-koľvek dedine pri Zvolene, kde nebudú vedieť, že si ženou partizána... ale tu? Bláznovstvo. Všetci už odišli.“

Keď sme s poslednými jednotkami armády opúšťali Prenčov, už sa jedno-tlivé oddiely Nemcov hrnuli s gardistami cez Žibritovský chotár do Prenčo-va. Vliekli zákopové delá a mínomety. Našich ubúdalo, v obklúčenom úze-mí nebolo kde brať posily a Nemcov pribúdalo. Ich bojová sila bola stále ešte dobrá. I Prenčov, napriek zákopom, guľometným hniezdam, protitan-kovým prekážkam bolo zrejme, že sa neudrží. Naši chlapi, partizáni i ar-máda, jednako dostali rozkaz neustúpiť od Prenčova - bola práve ohlásená pomoc francúzskych partizánov. Autokolóna, v ktorej sme sa viezli, nás zlo-žila v obci Nemce.

V chlade neskorého večera deti zúfalo kašľali. Julke tiekli slzy od zlosti a zúfalstva. Kde sa tu podieť? Konečne bola trať znovu opravená (medzi Dudincami a Šahami partizáni vykoľajili vlak s municiou) a dovliekol sa na-novo vypravený vlak. Od prenášania dieťaťa som nahnutá, hrbatá. Elenka vo vlaku premáha posledné záchvaty kŕčovitého kašľa, akoby premáhala sa-mú smrť. Hanička zaspala v kútiku, trasúc sa zimou. O krátku chvíľku sme boli postavené pred nový problém. Vlak sa dostal iba do Pliešoviec. Drobnu mrholí. Stojíme na stanici. Julka sa vypytuje.

„Do Pliešoviec darobne pôjdete, tam je obsadený každý kútik,“ povedala ženuška, utierajúc si zaslené oči. Klopkám na dvere bytu prednostu stani-ce, vyjde bledá pani.

„Prosím vás o prístrešie na noc, pani. Stačí mi kútik v kuchyni, hoci na ze-mi, len aby deti boli v teplom.“ Nemám ďaleko od plaču, stojím tu ako žob-ráčka, držiac jedno dieťa v náručí, druhé za rúčku. Hnevám sa na Julku i na seba, mala som zostať v Prenčove. Bledá pani si ma poobzerala a bez slova zavrela dvere.

Rozpršalo sa. V chladnej, čiernej noci stojím a nepohnem sa, aj keby som sa priam mala premeniť na kameň. Aj Julka je nerozhodná a ukonaná, stojí obďa-leč, vyklopkávajú si opäťkom akúsi melódiu. Konečne nás zo zatemnenej sta-nice zbadal vojak, prišiel bližšie, zastal, chvíľku nás pozoroval, potom sa mi v tme prizrel do tváre. Nepovedala som ani slova. Ani on. Potom chytil Ha-ničku za ruku, mňa vzal za druhú a ťahal nás za sebou. „Podťe i vy slečna!“ za-volal príjemný tenor na Julku. Pohli sme sa v spleti tmavej, neosvetlenej cho-dby, ocitli sme sa v malej izbietke. V prítmí lampáša spalo tu niekoľko vojakov na zemi. Na piecke sa varila voda. V kúte stáli opreté pušky, automaty.

„Chlapci, hore sa!“ zvolal veselo dôstojník, ktorý nás viedol. „Nože, urobte miesto tuto tejto žene s deťmi.“ Chlapci sa zviechali, posadali si do tesných kútov, opreli hlavy o kolená, unavení spali ďalej. Jeden položil deku na kamennú zem. Poukladali sme sa na ňu a za zvonenia telefónu, rozhovorov, rozkazov, vyčkali sme v driemotách nové studené ráno.

Popoludní hladní a ustatí dostali sme sa do Zvolena. Júlia nás umiestnila u svojich známych a náhlila sa do hradu hľadať Katku. V chaose ľudí, leteckých bojov, vo večernom zatemnení dobehla Julka.

„Konečne som našla Ivana! Našťastie brigáda zatísila Nemcov na juh. Plány sa tiež zmenili - naši neprišli do zázemia... Ale to bola robota!“

„Kde sú?“

„Karol na zasadnutí Rady v Bystrici. Ivan bol vo Zvolene pri štábe. Príde.“

„Hneval sa?“

„Čo ja viem? Ale ani nie...“ povedala po krátkom váhaní.

„Dobre, že si prišla!“ boli Ivanove slová, keď dobehol. Nebolo času na dlhé rozhovory. Na preplnenej ceste v zatemnenom Zvolene ledva sa vyhlo jedno auto druhému. Od Budče ozývala sa delostrelecká paľba, bolo to stiesňujúce, ale Ivan, i keď je ustarostený, našiel svoj optimizmus. Nie, Bystrica nepadne... kdežby! Bojová nálada sa vždy zlepši, len čo dôjde pomoc zo ZSSR. Aj anglická misia plní v armáde svoju úlohu. Zdieľam Ivanove dojmy z Handlovej, Baťovian, Štiavnice.

„Pozri sa,“ rozhovoril sa otvorenejšie, „konám svoje povinnosti tak, ako viem. Len si porovnaj, s akým oduševnením sa ľudia zapojili do vlasteneckého boja. Veď len z Trnavy prebehlo k nám do troch tisíc dobrovoľníkov, vojakov i nevojakov. Z Bratislavy vyše tisíc ľudí a mohol by som ti menovať donekonečna. Sama vieš, čo takáto zápalistosť môže urobiť z nevycvičeného partizána.“

„No veď hej. Chlapci sa však sťažujú na dôstojníkov. Na tých, čo sa aktivizovali za Slovenského štátu a Nemcom verne slúžili.“

„Čo možno od nich čakať? Ich prvotný elán stačil zastrašiť pohľad na množstvo nemeckých tankov a dobre vycvičené mužstvo. Je pravda, priplietlo sa nám mnoho ľudí, ktorí do povstania nepatrili, ale či nebolo práve ich úlohou pomáhať? Nedochoďčatá! Uchýlili sa k teórii, ku špekulácii, čo bude lepšie: tu či tam. A máš to... Vyvolili si ozbrojenú silu pred svätým krásnym citom, prýštiacim z najhlbšej duše národa. Fuj!“ odpľul si. „Keď si k tomu pripočítaš okolnosť, že sa na každom kroku stretávame so zradou, zahalenou v nevypočítateľnú rafinovanosť a úlisnosť. Nemožno bojovať a súčasne na druhej strane odhaľovať drobné i veľké figle zakuklencov... Čo škody a hnusu nám tu narobia... znečistili by všetko to najlepšie a najčistejšie. Ale to všetko len pre našu dobrodušnosť, lebo sme ich nezaistili, verili sme im, dali sme im príležitosť...“

„Nedá sa to napraviť?“

„Ako? Bránime sa proti presile na jednej strane, to je vždy otvorený ne-

priateľ. Ako však proti nepriateľovi, zahalenému kepienkou pokrytectva, povedz ako? Škodí na každom kroku, vidíme to, cítime to, ale...”

„Môže tu byť nejaké ale?“ Som podráždená. „My Slováci sme už takí, stavia si veci vždy všelijako... Nachneme sa a potom si nedôslednosťou všetko zbabreme.. No, nechajme to, aj tak nie sme pre Nemcov najľahším orieškom.“

V besnom hukote blížime sa k letisku „Tri duby“. Konečne trochu svetla, aby sme nevbegli do priekopy. V nočnej temnote nad nami hrmia a dunia lietadlá. Na letisku klžu žiarivé snopy rakiet; jedna, dve, tri... lietadlá pristávajú... odlietajú... dívame sa na toto veľkolepé divadlo a naše oči sa nemôžu nasýtiť tejto prichodiacej bratskej sily, ktorá sa zlieva s našou silou, aby vyvrela v gigantický boj za víťazstvo. Hlboká vďačnosť prerýva vnútro každého povstalca; vďaka vám, geroji, ktorí prichádzate k nám pomáhať tvoriť novú epochu slovenských dejín svojou odvahou a zbraňami!

Ivan pritláča bagančou ohorok cigarety a nasadáme na ďalšiu cestu. Prechodíme popri opevneniach a Ivan mi vysvetľuje. Obaja veríme „no passaran! a - nepriateľ neprejde!“ Potom hľadá moju ruku. Cítim, ako muž našiel sám seba, novú vieru pre ďalší boj, ale aj vyrovnanie so svojim skepticizmom a sklamaním sa v niektorých ľuďoch. Nerád hovorí detaily z bojov, detaily zo schôdzok, rád sa pozerá na konečný výsledok - to je jasný cieľ, ku ktorému ide... ide... Mlčanie sa prelieva do tohoto dotyku dvoch teplých dlaní, lebo aj takto si možno rozumieť... A aké vzácne a krásne sú takéto chvíle!

V Selciach zastavujeme na hornom konci vo vysokom novom domku. Starostlivo som uložila deti do jednej postele a potom sa ticho pozerám na svoju úzku, železnú, s roztrasenou slamou. Ivan mi prehodil cez ňu svoju vojenskú deku, prikryjem sa kabátom. „Alebo naopak,“ smežeme sa. Potom v rozochvnení čakám - Ivan zas odíde.

„Nie, zostanem,“ povedal a priblížil líce k môjmu lícu. A potom - láska večne mladá, večne krásna, objala moju bytosť ako najsladší sen. Roky sa odmotali, nebolo detí, nebolo starostí, trpkostí, sužovania, bol tu len Ivan a ja. Prízrak neistoty života a smrti vystriedal lúč žiarivej radosti milovania... Bolo to ponorenie sa do hĺbky samého seba až na dno... aby si dal dnes všetko, čo máš najkrajšie, najlepšie, ale i najčistejšie... lebo zajtra môže prísť smrť! Hej, veď nech si len príde, dnešný deň stojí za to...

*

Červená armáda prešla cez priesmyk Karpát. Vážka optimizmu vyskočila hore. Urputný boj na východe, Nemci v Krupine, predposledné hrdinské boje v Telgárte a vážka klesla neodvratne dolu... Armáda buduje zákopy, protitankové priekopy, guľometné hniezda, len aby škrtiaci kruh okolo Bystrice zadržala. Občas silné letecké boje. Bomby na Tri duby, na Zolnú, Bystricu, Zvolen. Ranení, zostrelý lietadiel, ohnivé chvosty a mravčia usilovnosť ľudí pomáhať tam, kde treba.

Niekoľko týždňov neviem nič o osude Katky. Karol je zapriahnutý do politickej práce a často navštevuje aj bojové úseky. Len o Ivanovi neviem celkom nič. Žijem v okruhu úzkeho priestoru vstávajúc do každodenných starostí a obáv, líham pokašliavajúc bez toho, aby som tušila neodvratne sa blížiaci koniec povstania. Vždy som sa bránila takému životu iba v čakaní, teraz sa bránim tupej rezignácii.

V druhej polovici októbra Nemci dobyli Červenú Skalu. Zlostnú náladu zjasnil krátky lístok od Ivana. Je preložený k štábu II. brigády „Za slobodu Slovanov“ Očová. Mnoho práce. Suchá, krátka správa, nehovoriaca ani toľko, čo čakalo moje srdce.

I Júlia sa vrátila z Bystrice.

„Rozhodujú sa najťažšie chvíle...“ hovorila s nádychom zunovanosti. „Všetko je také chaotické, neprehľadné, akosi roztrieštené.“ Obliekla si čistú bielizeň, poprizerala sa na jednotvárne plynúci život, aký žijem a zas odišla.

Na druhý deň podvečer prišiel Ivan. Odvykla som sa už tomu tešiť, veď každé stretnutie bolo začiatkom nového, vždy ťažšieho lúčenia. Obaja sme smutní. Ivan nezvyčajne stiesnený. Očami blúdi po holých stenách, deti si ani nevšímne. Niečo ho trápi a teraz akoby nevedel, ako s tým von. Julka mu niečo pretiahla popod nos. „Teraz sa budeš môcť aj ty, Marta, osvedčiť...“ Ale nerozumela som tomu. Odhodlala som sa k slovu:

„Vari nie som ti tu na to, aby som ti pomáhala znášať nielen radosť, ale i starosť?“ Konečne sa rozhovoril.

„Stratil som peniaze. Veľa...“ sadol si. Prisadla som ku nemu a držiac ho za nepokojné ruky. Rozprával.

„Bol som vyslaný na obhliadku frontu v Dobrej Nive. Hľadal som najprv Katku, potom kapitána Zemana a dostal som sa do križovej palby. Bolo to neďaleko stanice, kde stál náš pancierový vlak. Nemci ho začali bombardovať, posunul sa... kto vie ako, ale po čase i z pancieráka začali páliť do našich radov. Potom prišiel ústup. Zázrakom som odskočil za najbližší strom, na predošlé miesto dopadol granát. Prískokmi som sa dostal pod most. Kým som nabral dych, nazbierala sa nás tu hŕstka; sotva sme ušli spod mosta, most dostal zásah naplno. Bežal som z jarku do jarku, plazil som sa v blate a napokon som našiel Zemanov oddiel. Ešte aj tí pálili do nás, mysleli si, že sme Nemci.“ Odmlčal sa, navlhčil si pery jazykom, potom sa rozhovoril tak chytro, akoby to chcel mať čím skôr za sebou. „Stratil som dvadsaťtisíc korún, ktoré mi zveril Národný výbor na podporu evakuovaných. Asi osemtisíc som vyplatil a teraz všetko aj s potvrdenkami mi vypadlo tuto z tohto vrecka!“ ukazoval si na náprsné vrecko vojenskej rovnošaty. „Nepriľieha dobre a nikdy som si ho nemohol dobre zapnúť... Tak.“

„Ide o moju češť!“ povedal, ani sa na mňa nepozrel. Bez slova som mu dala malú kazetku, umelecky zdobenú, po nebohej starej matke. Bolo tam trochu môjho rodinného zlata a ostatok od nebohej Elizky. Načo to je? Ide o češť.

Neisto pozrel na mňa, potom prijal.

„Iste nemáš teraz peniaze?“ opýtala som sa. „Ani haliera. Všetko som stratil.“

„Ja toho tiež nemám mnoho. Takýto život je ukrutne drahý. Vezmi si...“

„Nie... nie.. nemôžeš teraz zostať bez peňazí...“ Prudko protestoval.

„Akože? Prečo práve teraz nemôžem?“ smejem sa, ako keby to nebolo jedno, v akom čase zostane človek bez peňazí. Prijal.

Ráno odchodí do Očovej. Zase tak ticho, ako som ho vítala, ho odprevádzam. Cítim, chvíľa je vážnejšia, hoci mi doteraz nepovedal ani slovo, čo sa deje v povstaleckom svete. Naklonil sa nad posteľ ku spiacim deťom a pohladkal ich po tvárach. Musel zbadat', aké sú deti biedne. Bledé tváričky s tieňmi pod očami. Ručičky vychudnuté. Najmä malá Elenka, ktorú čierny kašeľ umoril do bezvedomia. Tu ani pri najväčšej starostlivosti nemohli mať to, čo doma. S ustarosteným pohľadom utkvel aj na mne, do vedomia mu prenikli deti - to už nebol ten vojak povstania, boli sme tu aj my, jeho rodina. Už nehovorí o nijakej situácii - na chvíľu zvíťazili čisto osobné city.

„Bud' silná, moja drahá! Drž sa! Aj ty si na fronte, i keď v inej forme, často v ťažšom položení ako ja. Daj pozor na deti!“ Drží ma oboma rukami okolo pliec a nemôže nevidieť, ako sa mi trasie brada.

Márne sa premáham, musím to vyriešnuť, i zaprosím: „Nie, Ivan, nechod'! I tak je všetko daromné a stratené. Bolo to všetko zbytočné... márne obeť a ty, pamätaj na nás, na deti, na tie úbohé deti! Čo bude z nás? Iba teba máme, nikoho viac! Svoj podiel si presne vyplnil, ba viac ako ktokoľvek iný... Dost' Ivan... dost'!“

„Žena! Spamätaj sa! Zabudla si už na deň, keď sme sa vzájomne dali do toho... Čo ti len povedať, aby si mala dost' sily znieť, čo príde? Rozpamätaj sa na priateľov, na Huga. Chcem ti iba to povedať, čo by ti on povedal a nie už ja, lebo... Pochop to, že tu už nejde o náš život, ale o myšlienku nového života pre všetkých. Preto sa už nemôžem vracat' späť - aj keby som chcel...“ A odtiahol si ruky z mojich pliec i stál tu príkry a hnevny, ako vždy, keď sa rozcítil. „O akých márných obetiach hovoríš? Už som ti hovoril, že sme odbremenili pätnásť divízií - my hŕstka - a pomohli sme našim na východe.“ Narovnal sa. „Nie, neurobil som viac ako iní, menej, omnoho menej a ty vieš, že nikdy nezradím chlapcov... moje miesto je vedľa nich, tam, kde budú oni... v horách... žiť, alebo...“ Rozhorčil sa. „Čože, mám patriť aj ja medzi tých vypočítavcov, čo špekulujú s dôverou národa? Nepoznávam ťa, spamätaj sa, veď je to renegátstvo!“

Trasiem sa. Na to už niet slov, tu je pojmom už iba povinnosť a ja ju musím chápať, i keby ma mala rozdrviť. A deťom byť materou i otcom aj vtedy, keby... Zás som našla svoju silu, pozerám Ivanovi rovno do očí, muž sa usmieva. Poznám to. I vtedy by sa usmieval, keby videl ruiny svojich ideálov. Ticho sa lúčime. Ešte raz zdvihne ruku k čelu pred odchodom, teraz už neodchodí muž, ale vojak. A vojakove kroky znejú na priedomí, potom dolu cestou, pevne... raz... dva... raz... dva...

A pokiaľ vidím, ako odchodí, zmenšuje sa a tak mizne, som pevná, odhodlaná, ale náhle zmizne za zákrutou, všetka sila ma opúšťa. Som ako trstie, ohýbané víchricou. V mukách ležím dolu tvárou na úzkej tvrdej posteli. Viem, Ivana stratím!

*

Prví utečenci do hôr... Počasie je pekné, slnečné. Kanonáda pri Harmanci neutícha. Bomby na Tri duby a na bystrický vysielateľ dopadajú hustejšie. Susedka Vítková sa vrátila z Bystrice ukonaná: „Keď som tak vyšla na Národnú triedu, vlasy mi dupkom vstali... toľko vozidiel tu stálo v pohotovosti. Akoby sa chystal koniec sveta...“

Utečenci už druhý deň plnia ulice. Civilné osoby, členovia NV, ich rodiny, četníci so ženami i bez nich, mladí i starí, financi, poštári, úradníci, spisovatelia, divadelní herci, umelci, dievčatá i ženy, vojaci, partizáni i dobrodruhovia, matky s deťmi. Všetky chodníky do hôr tvoria húsenicový rad. Pred večerom tackajú sa ranení, obviazaní i na barlách hore dedinou. Posedávajú na priedomiach chalúp a ošetrovatelky prinášajú mlieko a chlieb. Kdeže sa títo podajú? Všeobecná psychóza zachvacuje i dedinčanov. Každý si zväzuje svoje najcennejšie veci do batoha, medzi periny.

Podvečer som vzala deti so sebou a odišla do hôr, ta, kde ostatní...

Kolibu, ktorú mi poradil predseda Filip, som našla i s niekoľkými chlapmi v nej. Mal tu byť aj pplk. Malár, ale niet tu dôstojníka. Počasie sa zhoršilo a vietor preniká do kostí. Dážď šibe na drevenú strechu, monotónne klopajúc. Je zima. V kolibe niet kúska dreva a ani ohňa. V nepreniknuteľnej noci nad ránom rozhučali sa vzdialené výbuchy a niesli sa horami desiatkami ozvien až do šerého úsvitu. Chlapi zavše prehovorili: „To most v Ulmanke, ej, to bola krása... to zas most v Podlaviciach...“ Potom sa kdesi rozštekal guľomet. Chlapi zbystrili, bolo to však ďaleko a odpovedali iba hory, bralá, skaliská. Deti úzkostlivo plakali.

Sotva sa trošinku rozvidnelo, chlapi z koliby starostlivo prezreli pušky, guľomety, automaty. Porozchodili sa. Deti zdriemli. Vytiahla som sa do vlhkeho, smutného rána. Všade ticho. V prsiach ma nezniesiteľne pichá, otriasa zimnica, zrejme sa mi zapálila pohrudnica. Aby som sa zohriala, vystupujem na vyvýšeninu Panského dielu, prudko dýchajúc. Traja neznámi bez slova pozerajú dolu do údolia. Jeden má krátky kožený kabát a kožušinovú nízku papachu na hlave, druhý je v civile. Obaja majú automaty prehodené cez plece. Poručík našej armády ďalekohľadom skúma dolinu, potom podáva ďalekohľad z ruky do ruky. Takto sa tu stretávajú rozličné typy ľudí zdanlivo cudzích, a predsa je hlboká spojitosť medzi nimi. Po horách všetko utíchlo, kde tu ojedinelí ľudia túľajú sa zdanlivo bez cieľa. Moji traja neznámi pozorujú ďalej k doline - k Bystrici... Pred nami, ako symbol hlásanej slobody, dva vysoké stožiare rozhlasu a poniže kamenné domy... mesto stích-

nuté a opustené... mesto, do ktorého sme kládli toľko nádejí, veriac v triumf víťazstva povstalcov... mesto slobody, pravdy a dobra. Krásavica našich miest. Naša Bystrica! Vtom sa do výšky vzniesla žiara rakety... Ruský partizán odložil ďalekohľad. Ruky, zatieňujúce oči, poklesli... Banská Bystrica padla... Odchodím a ešte raz sa obzriem. I chlapi sa rozchodia, podávajú si ruky a každý pošiel svojou stranou... Odchodia.

Chladom sa otriasaš, človeče boží a cítiš, ako na dušu sadá tragika dnešného dňa; ba, kto sa z nás dožije víťazného rána takto nad Bystricou?

Pri deťoch čupí Bačkorovie Anička. Keď ma zbadala, vstala. Batoh mala zložený v kúte. „Pani, muž vás hľadal. I Julka sa vrátila z Bystrice. Mali by ste zísť dolu. Čo tu s tými chudiatkami? Hovorila, že Červená armáda za tri dni nepríde.“

Pomohla mi vyložiť Elenku na chrbát, Hanička cupká popri mne, ledva stačí.

Všade stretávam plno ľudí. Partizáni i vojaci kľacia v tóni kríkov a stromov v palebnom postavení. Na veľkej čistine nevidno nikoho, od Starých Hôr priletujú nízko letiace dvojplošníky a len čo som pobehla po lúke, v hluku nízko letiaceho lietadla sa odrazu ozvú desiatky hlasov: „Bláznivá ženská... zmiznite rýchlo... ste najlepším terčom!“ Vyzriem tam hore na lietadlá, hučia ako besné, ale čo ma po nich, čo ma po všetkom!

„Majú palebné zbrane, chcete i nás zahubiť? Deti ratujte!“ volá akýsi vystrašený hlas. Vbehla som do ochrannej zelene. Píkujúce lietadlo sa teraz otočilo a letí v kruhu, tesne nad okrajom čistinky. V piskote a hluku ozvala sa séria rán. Krik, huk, bedákanie žien. Konečne sme vstali z vlhkej zeme. Hanička má plnú tvár ihličia, machu. „To boli Nemci!“ volá vystrašená.

Pod brehom stretávam Julku aj Karola. „Kde je Ivan?“ volám zďaleka.

„Neviem...“ hovorí Karol. „Nemáš rozum, Marta, čo robíš? Čo si za matka, chceš tie úbožiatka zmárniť, že ich chceš v takýto čas vliecť do hory?“

„Čo chceš...!“ odvrkla som zlostne. „Aj vy ste takí... vraj ste všetci uleteli do bezpečia...“ „Kto?“ vzbíkol Karol.

„Nuž vraj všetci. Národná rada.“

„Maj rozum! Vidíš, ako som uletel. Nie, z nás nik neušiel, pred takou zodpovednosťou sa nedá utiecť,“ povedal tvrdo, pevne. Ja som však prezlostná, hnev vkladá mi do úst zlé slová.

Znovu som sa opýtala: „Kde je Ivan, kde zostal?“

Karol je trpezlivý, mierne vysvetľuje.

„Ale Marta..., nie som predsa Ivanov tútor a Ivan je tam, kde má byť... Nie sme na výlete, bojujeme tvrdý boj o život...“ Ale jeho slová sú ako benzín do ohňa. Bola som zúfalá, keď som Elenku položila, aby som si oddýchla. Dieťa už nevládalo stáť na nôžkach. Padlo. Julka mi prevzala dieťa, Karol starostlivo hodil na mňa deku. Pot sa lial zo mňa od ustatosti. Studený severák nadvíhal spadnuté lístie. I to ma zlostilo; čo sa má o mňa starať? Nech ho čert vezme. Nebolo nám to treba. Iní sa nemusia triasť o životy svojich drahých, žijú si „neutrálne“, v pokoji, a dobre tak. Čo za to, k čomu vlastenec-

tvo, národ a to všetko? Humbug! Nemala som sa miešať do práce... mala som sa starať o rodinu, deti, naplniť si dobre komoru, aby sme neboli hladní; starať sa o pekné šaty. Teraz by sa ma mali opýtať, či chcem pracovať pre hnutie; kričala by som. Hej? Čože? Odkedy žena? Čo to povedal Ivan o tom všetkom? Pravda, o akejsi sile, odvahe. A Hugo? Eliza, nevinné deti - to je všetko nič? Pohodlie, teplé kúty, kus bieleho chleba, prepaľujúceho ti svedomie, že si čakala, kým iní hynuli. A to všetko, čo je v živote človeka najušľachtilejšie, za čo hodno žiť i umierať - spravodlivosť, ľudská dôstojnosť, pokrok - to je naozaj nič?

Karol akoby nič, rozpráva o posledných udalostiach z Bystrice. Čo sa odohralo na poslednom zasadnutí Rady. On by mal príčiny k roztrpčenosti, ale ich neprejavuje.

Vchodíme do Seliec ešte včas. Naša izba je rozhádzaná, na stole veľká fľaša alkoholu. Karol si nalieva... pije... zas nalieva... pije.

„Čo nenaleješ aj mne?“ ozvala som sa tvrdo. Zdvihol udivene hlavu, nikdy som nepila.

„Čo ti je to také divné? Je to maličkosť, vidieť toto všetko?“ Zase vstúpil jed do mňa. „Takto ste to chceli? Čo budete robiť s tými ranenými v hore?“ Bola by som hovorila ktovie aké nezmysly, ale Karol ma chytil za ruku. Ostro zameral svoj zrak do mojej tváre. Musela som sa odvrátiť. Prevrátila som do seba naliaty pohár alkoholu a cítila som, ako blednem. Ako som len mohla takto hovoriť ku Karolovi! Najstaršiemu partizánovi Slovenska, najlepšiemu druhovi! Karol sedí so zvesenou hlavou v dlaniach, pozrel na mňa. Čo všetko bolo v tých očiach! Chytám ho za dlane. „Karol, Karol!“

KRADMÁ RUKA SIAHA NA SLOBODU...

Len čo Karol odišiel, o krátku chvíľu prišli Nemci. Autá zastali pod našimi oblokmi. Vyskákali v rýchlosti a v momente mali rozostavené hliadky a obsadili náš horný koniec. Bol to obrázok vzornej pohotovosti, ktorá nás netešila... Posledný partizán z dediny nemohol byť vzdialený ani desať minút cesty. Jeden SS gestapák, drobný, štúply, zastal práve pod naším oblokom. Julka sa vytiahla na priedomie - vedela po nemecky. Ja, podozrievavá, som otvorila oblok. Hneď zodvihol hlavu hore, vychrlil zo seba:

„Habt keine Angst, es passiert euch nichts! Wir suchen Partisanen!“ povedal s takou zúrivosťou, že mi naskočila husacia koža.

Odišla som na dvor. Práve vtedy zaznel výstrel kdesi za humnami. Niesol sa cez náš dvor. Pes sa stúlil k mojim nohám. Esesákov akoby zelektrizovalo, s mínometmi a v bojovom prikrčení bežia cez dvor. Po poslednom chňaplo zúrivé psisko, ten mu však do roztvorenej papule vrazil koniec pažby. Len spustiť kohútik... Odtiahla som psa za dlhú škutinu na krku; škoda by ťa bolo, kamarát. Gestapák si ma premeral, ostro sledujúc každý pohyb, keď zreval: „Wo sind die Partisanen?“ Pokrčila som pleciami, mlčky som krútila hlavou. Nevieam.

Domáca pani si drží rukou ľavú stranu. To jej choré srdce. Julka ju upokojuje. Konečne sa horda vyhrnula z nášho dvora... odchodí. Anička, zmrazená, drží matku a tichučko hovorí. „Tak toto sú tí...“

Áno, toto sú tí...

Večer horel Jakub. Obyvateľstvo sa vrátilo z hôr, je daždivé ráno. Dolu dedinou ide dvadsaťdva ťažko ozbrojených vojakov v plnej výzbroji. Kto to len vložil do ich zradných rúk gulomety a pásy nábojov? Vpredu kráča jeden a drží na palici biely večeň. Ľudia vyskakujú z chalúp. Pozerajú na to nezvyčajné divadlo, potom sa bez slova vracajú.

Rozbehla som sa neveriacky za vojakmi až po najbližšiu bránu. Tu ma zastaví akýsi posmešný hlas: „Čo si taká zvedavá na tých biednikov? Máš medzi nimi niekoho?“

„Nie. Iste bude prestrelka, dolu sú Nemci. Treba im to povedať...“ vravím neisto.

„Nebude,“ vraví mladík s obviazanou hlavou, ako keď bičom šľahne. „Na dvoch Nemcov by stačilo menej, nie?“ hodil rukou pohrdavo. Vraciam sa hore dedinou. Zradcovia, potupili dnešný deň 28. október 1944.

Na druhý deň predvečerom sa vrátil Karol. Kto vie odkiaľ, tvár ako zo záhrobia, chmúrnu, hlboko zadumanú. Pod zablateným, premoknutým remeniakom niet na ňom suchej nitky. Zrejme na smrť ukonaný zvalil sa na zem vedľa lavice a zaspal, len čo si vybral zo záňadria zbraň. Ráno starostlivo

prezeral špeciálku, potom vložil do vojenskej šálky svoje dokumenty a zakopal na dvore. Automat ukryl medzi drevo. Očistil sa, oholil strnisko, obliekol si čistú košeľu. So súcitnou vrelosťou vtisol mi peniaze, podal mi ruku.

„Idem na západ!“ zašomral chmúrne a odišiel do novej ilegality, sotva okúsil dni slobodného človeka.

Smutný, veľký človeče, akú úlohu zasa si vzal na seba?

*

Na Všetkých svätých je cintorín jediné miesto, kde môžeš dať voľný priechod svojim citom a v preplnenom stánku smútku zapalujú sa svetielka na všetkých opustených hrobách. Stojím pod krížom a myslím na svoje dieťa. Vidím ho na rukách Karola, v časoch, keď mi diktoval listy pre druhov. Potom sa mu zas prihovára Katka. Nie je v obvyklých civilných šatách, ale v starých zdrapoch a na pleci sa jej kýva automat. Vidím u nás aj ostatných druhov, teraz ktovie kde sa túlajúcih a možno už aj mŕtvych.

Ženy už poodchodili, sviečky dohárajú, iba pri kríži kľací zohnutá starenka žltkastej tváre. Úzkymi perami preberá modlitbu, potom sa prežehná a vstáva. Vidím, že nie je z tohto kraja, má iný kroj. Zazrie ma. Neisto, nemeselo prikróčí ku mne.

„I vy sama?“

Niet čo povedať, prikývnem a očami zaborím sa do jej. Ak mi má niečo povedať, nech vidí, že som čistý človek. Osmelila sa.

„Mám syna. Iba jedného,“ vraví, zase stíchne, pozrie na mňa. „Odišiel k partizánom, darmo som ho prosila. Sú vraj na Poľane, tu som sa dozvedela. Neviete o nich nič, pani?“

„I ja tam kdesi mám muža. Tiež o ňom nič neviem!“

„Istý gazda sa vrátil z Prašivej a tam je vraj kopa mŕtvych na hrobe... I na susedovej roli leží vojak. Prekutali mu všetky vrecká, ale meno nenašli; iba zdrap papiera, rozmoknutého dažďom. Opatruje ho, vysušený. Kto vie, čo tým myslel, keď tam napísal: „My umierame, ale vy...“

„Áno, áno...“

„I na druhej roli leží muž so ženou, v civile... a ja vždy musím myslieť na môjho Janka, ak aj on tak leží na cudzej roli a nemá ho kto pochovať, tak ako týchto...“

„Nemyslite na to najhoršie. Syn sa vám určite vráti. Ak bol bojovný a smelý!“ pokúšam sa ju potešiť, hoci mi to nejde od srdca.

„A aký smelý! Nikdy sa nikoho nebál. Iba sa mi smial, keď odchodil. Ba, čo len s nimi bude? Dážď, zima, hneď príde sneh. Zle je, ak sa nevrátia, horšie, ak sa vrátia... Nemci ich odvliekajú...“ utiera si rukou slzy.

Doma nachodím Julku zamyslenú stáť pri obluku. Viem, že myslí na návrat domov. Na druhý deň mi to povedala, keď mi horúčka stúpila a v boku neznesiteľne pichá. Áno, už zo všetkého zmizli príkrasy rušného a slávneho života v Bystrici. Aj Júlia bola novým človekom povstania, nesplynula s je-

ho začiatkom, a ako mnoho tisíc ľudí - hľadá cestu späť. Júlia bola mladá, jej život viac sľuboval a vábil ju, nuž nemohla som jej návrat zazlievať.

„Mám ťa veľmi rada, Julka, ale nemôžem ti ruku podať...“ povedala som jej, keď stála pri mne s malým kufričkom v ruke. „Vráť sa domov a buď šťastná...!“ musela som sa odvrátiť. Julka vybehla, nevidela, ako som sa bála samoty i toho, že zostanem v ťažkých nociach v chorobe sama. Odišla. Už som sa nemusela deliť s vojenskou dekou a kabátom.

V tých nociach horúčka nemizla. Kašeľ prerušoval vidiny sna a takto mi bolo ťažšie, lebo Ivanova tvár mi zavše zmizla.

*

Zadúšajúcu samotu som na štvrtý deň už nemohla zniesť. Suseda Vítková sa čudovala: „Neviete nič o mužovi? Hm. Môj bol u mňa hneď po páde Bystrice,“ naklonila sa mi k uchu, „dvadsiateho ôsmeho októbra večer. Vykúpal sa, zostal tu na noc a ja šťastná...“ a opatrne sa rozhliadla, akoby aj steny mali uši. „Teraz má byť pod Jeleňou skalou, tam sú z I. brigády. Čakám stále na správy od neho – neviem, mám sa vrátiť do Kremnice? Treba mu pomáhať, opatriť proviant, bielizeň. A vy čo si počnete? Vráťte sa domov?“

„Nemôžem...“ pohodila som rukou odmietavo. Vracat' sa s týmto pocitom pokorenia? Nikdy!

Keď som odchodila, odviedla ma do kútika: „Dajte si veľký pozor, sú tu gestapáci. Nenaľte provokatérovi! Julka sa len preto poponáhľala preč, lebo zbadala, že vás minule sledoval podozrivý chlap. Pamätáte sa?“

„Pamätám.“ Chlap sa dostal až k domácim pod rafinovanou zámenkou. Ale domáci o mne nič nevedia. Julka bola v ten večer ako ohúrená. Potom sa rozplakala. Nerada o tom hovorím. Švagriná mi v poslednom čase nedôverovala - udalosti sa vložili medzi nás ako múry. „Myslím si, že si človek často maľuje čerta na stenu, aj keď netreba,“ dodala som.

„Iste. Mňa už tiež neraz taká triaška chytila a bez príčiny. Som z toho všetkého chorá.“ Zbadala som to. Pani Vítková stratila svoju sviežosť a schudla. Odprevala ma až do dvora. Zdala sa mi zas bezstarostnou, vo dvore sa náhle pozrela na kôľňu, vzdialenú od domu a nenazdajky mi stisla plece. „Čo myslíte, kôľňa...“ zarazila sa, nedopovedala. Vedela som, že v kôľni opatruje niekoľko ranených. Potvrdila mi to: „Chodím sa časom pozrieť na ranených.“ Zase ju chytila triaška. Či ukrýva doma muža? I to je možné, ale potom beda nervom, ak neobstoja...

V mojej izbe hlasitý hovor. Mužský hlas a detský, Haničkin. Prudko som roztvorila dvere. Mužský v nepremokavom kabáte, trochu neupravený, s krátkym strniskom na brade. Tvrdo mi stíska ruku, zisťuje: „Bol tu Karol?“ Pre istotu dodal: „Felix?“

Musela som mu dôverovať, to bolo Karolovo krycie meno, ktoré poznali iba najbližší spolupracovníci.

„Bol. Odišiel na západ.“ Prikývol. „A Ivan?“ „Nebol.“

Nezakryl prekvapenie. Mužský premeral niekoľkokrát izbu. Potom zastal a vtedy náhle som ho poznala.

„Vy ste Slavko?“ ponúkla som ho, aby si sadol. Odmietol. Bol zamyslený. Stojač pred ním, rozpamätala som sa na chlapca, ale vtedy to bol naozaj chlapec. Teraz vyzeral starší a v kútikoch úst mal akýsi stuhnutý úsmev.

„Viete niečo o Ivanovi? Posledne bol v Očovej.“ „Hej. Bol som tu spojkou. Štáb bol umiestnený v novej škole. Do hôr ustúpili na Šajbu, Hrochoť, tak akosi...“ rozpomínal sa.

„Na Šajbu?“ zľakla som sa. Tam boli veľké prestrelky. Krvavé exekúcie vykonávala SS Sturmbrigáda.

„Boli boje. Doplatili na to skupiny, ktoré sa na Poľanu nedostali, ale o štábe viem, že je na Poľane.“

„Čo mám robiť?“ prerušila som ho nedočkavo. „Vyčkať... Keď príde Ivan, dajte mu odkaz: Idem na západ. Tam máme úlohu...“ a podal mi ruku. Chytil moju do oboch dlaní.

Aby ma potešil, bežiac dolu schodíkmi mi zavolať:

„Tu je mama, pošlem vám ju!“

Slavkova matka ma naozaj navštívila. Vzala mi dieťa - moju malú biednučku Elenu - na kolená. Zaspomínali sme si na domovy. Aké sa nám javili krásne, dobré, nenahraditeľné. Ešte raz žiť, mať svoj domov... žehnať bude me každý kútik tepla a kraj stola, na ktorý budem môcť položiť kúsok dobého chleba, teplé jedlo. A raz, pod lampou môcť si vziať knihu z knižnice!

„Je chorľavá, všakže?“ vypytuje sa na dieťa. „Áno, ale ono to tak necíti ako...“ a ukázala som na Haničku. Včera mi povedala: „Mamička, však Želke je už najlepšie?“

„A tá druhá malička, čo... Váš muž nám o tom hovoril v Štiavnici. Bolo mu veľmi ťažko.“ Odvraciam sa. Naozaj nemôžem o tom hovoriť, ale pani sa láskavo prihovára.

„Vyzeráte veľmi zle, Marta. Nemôžete spať, všakže?“

„Pohrudnica sa zapálila na ľavej strane...“ vyhováram sa. Ale to nie je to, čo ma sužuje.

„A nežete, však?“ Tu som už nemohla vydržať. Plač ma premohol a tak zaplavil, ako keď sa hrádza roztrhne a všetko sa vyvalí a strhne, čo príde do cesty. Potom sa mi uľavilo.

„I môj muž voľakedy zmizol s mladším synom. Ani slychu o nich. Ako sme sa rozdelili v Bystrici... Aj Slavko ma opustil,“ zamyslela sa a pohľadkala Elenku, uložila na kraj postele, dieťa zaspalo na rukách. „Povedzte mi, Marta, akí sú títo ľudia? Mnoho som nad tým rozmýšľala. Kedysi románové postavy a teraz ich mám živé pred očami. Čo je to za sila, čo ich takto ženie? Veď to je úžasné, čo títo ľudia dokážu.“

Áká sila? Hovoríme o Sovietskom zväze, Stalingrade. Juhoslovanoch, Francúzoch. Akoby v každom vernom synovi národa ožil kus stalingradskej

epopeje. Nie, pre statočného človeka inej cesty niet, iba tej, po ktorej idú tí, čo sú v horách - takto sa vzájomne utvrdzujeme. A ak je to tá stalingradská sila, nech v nich zostane žiť...

Konečne dobrá zvesť. Nič nie je stratené. Naším jednotkám sa podarilo prebiť do Nízkych Tatier a na Kráľovu hoľu. Front sa blíži k Michalovciam. Podľa toho sa zdá, že povstanie nebolo utlmené. Záchrana i pre Ivana, ak žije. Boj pokračuje, len forma sa zmenila. Bolo to vlastne najpriateľnejšie; uštedrovať nepriateľovi úder za úderom na najcitlivejšom mieste a tam, kde to nemohol čakať. To je partizánstvo. Porazených vlastne ani nebolo.

*

Nemecké hliadky vykonávajú cesty častejšie ako doteraz. Tentoraz s gardistami vpredu. Smer: Priechod, Baláže, Kalištie... budú teda boje, lebo v Balážoch, Kališti sú partizáni. I môj známy výzvedčik s úsmevom bielozubým, s vrecom kožíek na pleci, tmoliaci sa v Bystrici, včera sa vrátil do Priechodu.

Všetci z horného konca čakáme, čo bude. Konečne o štvrtej kráča vpredu skupina odzbrojených vojakov s obnaženými hlavami v zimnom severáku. Za nimi automatmi ozbrojení gardisti v kožených kabátoch (POHG). Anička prichodí k obloku so slovami: „Nepozerajte, pani, na tých zapredancov.“ Dáva výraz tomu, ako na to hľadá jej prostý duch. „Keď idú gestapáci, nuž niet iné čo čakať, ale hentamtí,“ hodila očami na gardistov, „fuj, Slováč na svojho brata...“ Za gardistami som tu napočítala tridsať civilistov, jedna staršia žena, šedivá, sťažka sa opiera o muža, je ranená do nohy. Popri ramenaťom chlapiskovi - neskôr som sa dozvedela, že to bol Paľo Bielik - drobné dievčatko s hrdo vypätou hlavičkou. Idú, akoby len, toľ - na prechádzku.

Ulice sú prázdne, ľudia poskákali do dverí ako poplašená zver.

A gardisti. Esesáci opäť a opäť prichádzajú a odvádzajú obeť do Nevrátimsa. Všetko vyzerá chmúrne; studený vietor, nízko visiace chmáry, čľapot dažďa bez konca, sneh, zima, blato. Kontrola je stále ostrejšia. Najmenšie podozrenie a hneď krvavá exekúcia. Akéhosi chlapa v Bystrici odstrelili na ulici za to, že v opilosti zakričal:

„Smrť fašizmu!“

Pokúsila som sa vidieť pani Vítkovú. Či bude vedieť niečo potešujúceho? Keď som prichádzala k domu, zreteľne som videla niekoho pri obluku, ale kým som obišla múr dvora, dvere už boli zamknuté. Postála som pri dverách, rozochvená, neodvážila som sa pozrieť ku kôlni. Teraz to už tak bude bývať - človek sa bude báť človeka.

*

Ráno, keď sa na dvore topil napadnutý sneh, mladé stvorenie motalo sa po dvore. Keď ma zazrela, kývla som na ňu, čo tu chce? Vošla za mnou dnu;

oprela sa o dvere a bez slova pozerala raz na deti, raz na mňa. Potom rozprávala. Zo Zlatých Moraviec prešla na povstalecké územie, potom pracovala pri spravodajstve kpt. Rašlu. Spomínala ústup Bystrica - Turecká - Buly - Donovaly, hory, zimu, dážď, hlad, Nemcov, Baláže, Kalištie a rozprašenie. Nevie, kde sa dostal jej spoločník npor. Šebesta, kpt. Víg, Marienka.

„Ktože?“

„Marienka.“ Po chvíľke aj to ozrejmla z malého lístočka, ktorý mala dobre ukrytý. Lístok som jej vzala. „Takéto lístky sú veľmi nebezpečnou vecou, slečna. A ešte s toľkými menami.“

Zľakla sa; potom sa usmievala. „Vidíte, že som prišla na správne miesto. Poznám to, vám môžem dôverovať, ale aj vy mne.“

„Povedzte mi, odkiaľ poznáte Marienku?“ „Ako mnoho ľudí tam v hore. Vlastne ani neviem, čo ju viedlo do hôr. Bola pravdepodobne partizánkou.“

Zatíchla, bola veľmi vyčerpaná, po chvíľke zaspala na mojej tvrdej posteli. Prechodím sa, uvažujem, skúmam spiace dievča.

Predbežne počkám. Uvidím, čo sa dá robiť. Nemám svedomie vyhnať ju.

Z hôr zišla väčšia skupina vojakov. Paradesantní vojaci i naši dobrovoľníci od Trnavy - rozprávajú tvrdým prízvukom. Zarastení, schudnutí, hladní. Dvaja hneď bielia zemiaky, v kotli varia baraninu. Niektorí majú menšie zranenia. Vypyťujú sa tu na hliadkovanie Nemcov, medzi sebou sa dorozumievajú pohľadmi. Chlapi nedôverčiví, pýtajú si nocľah na otvorených kôlnach. Automaty stále pri sebe, neodkladajú ani prázdne torby, do ktorých by si radi kúpili chleba, omastu. Na moje otázky sú skúpi, zavše aj prikrí. Jeden starší chlap chcel napraviť príkrosť kamaráta: „Druhá brigáda sa rozdvojila na Poľane. Hľadá sa východisko. My sme sa tam nemohli udržať, chceme sa prebiť do Nízkych Tatier.“

„Netáraj toľko!“ zahriakol ho Sucháň, opierajúci sa o veraje dvier. „Príkladajte na oheň!“ Obrátil sa ku mne, pozerajúc ponad hlavu. „Ak váš muž žije, tak mu všetka česť, je medzi tými statočnými, čo vedia vydržať do konca. Ak nie, musíte sa zmieriť. Smrť si dnes prichodí po ľudí aj pri kozube, nieto do hory.“ Letmo sa dotkol pohľadom mojej tváre, prezeral si ruku zakrútenú do obväzov a šatky. Vzdychol: „Nám hynuli chlapi aj pri vatre...“

Hliadka Nemcov pribehla aj v noci. Poniže nás, v prostriedku dediny, vystrelili raketu... beda by bolo, keby sa niekde pohla čo len noha.

*

Ráno opäť vyskákali v dedine z áut esesáci. Prišli zistiť pravdivosť udania. Ako sa neskoršie zistilo, bol to „kominár“ z Bystrice, ktorý tu konal „službu“. Mal ju iste dobre platenú, keď zradil ohrievajúce sa deti proletárskej židovskej rodiny. Za deťmi vliekli gestapáci samodruhú matku a otca. Ako tam esesáci dozerali na nakladanie rodiny do voza, naďabil sa študent sedemnásť-osemnásť ročný. Legitimovali ho. Vyšiel len vraj na priedomie.

Podozrivé boli jeho silné, dobré baganče. Zatkli ho a odvliekli so židovskou rodinou.

I Slavkova mamička je zúfalá. Gardisti vydali gestapákovi takzvané čierne listiny. Od Slavka nedošla doteraz správa. O mužovi a druhom synovi nemá ani tušenia, sú v horách. Mali chatrnú obuv a na horách sneh. Na Chabenci a Ďumbieri mrznú naši. Včera vraj Nemci zajali v horách generála Viesta a Goliana. Nechceme tomu veriť.

A ešte iné zvesti doniesla hľadajúca mať z Bystrice. Na trh dochodili ženy z rozličných končín Pohronia. Trhový tovar má nezvyklú hodnotu - bolesť ľudskú. Každá prichodí vyzvedieť sa o niekom, koho hľadá. Predajný tovar potom nesie na Krajský súd, kde sa snaží oblomiť stráž - rada by čo len pohľadom pohladkala tvár mužovu, synovu... Ak však ani tu niet syna alebo muža... potom je tu ešte mnoho iných ciest, ťažších ako táto a z nich jedna vedie do Kremničky...

Nemci sem dovezú niekoľko áut ľudí, potom sa cesta uzavrie a nad tankovou priekopou sa ozývajú výstrely. Potom ich vojaci zahrabú... ale hroby sa hýbú, hlina dostáva trhliny, počuť stonanie, vzdychanie...

Trávime veľmi zlý večer s Magdou. Nemôžeme sa uspokojiť. Hanička kľáčí pri posteli. Modlí sa za otecka.

V snoch pozerám do očí mŕtvych. Dívajú sa, vyčítajú, prosia.

A ČO I DUŠU DÁŠ...

Len čo Nemci odštartovali na motocykloch, bubeník stúpa hore dedinou a zúrivo tlčie na bubon. Potom sa seabavedome obzrie, koho má pred sebou; zastane a zakričí: „Zajtra má každý doniesť pre hitlerčikov to mlieko, ktoré kravy vôbec nemajú,“ nato sa znova obzrie, či niekto má proti tomu niečo, potom podvihne ešte viac hlavu akoby chcel povedať: „Tak to máme ľudia, čo? Nič to, prestáli sme už všeličo, prestojíme i toto.“ Aby zarazil prípadný posmech, lebo veci sú predsa len vážne, reve ďalej o stupeň chmúrnejšie: „Každý cudzí občan, ktorý nepatrí do obce a prisťahoval sa sem po dvadsiatom deviatom auguste, musí sa z obce do dvadsiatich štyroch hodín odsťahovať domov. Bude sa konať prehliadka v domoch a koho tu nájdú, aj s prechovávateľmi odstrelia.“ Bubeník zvesil hlavu a poberal sa ďalej.

Zbieram prihlášku, legitimáciu. Nad tou sa dlho zamyslím. Ako len preklízuť z tohto operačného pásma? Len aby sa na ortskomande nepritrafil nejaký Štiavničan. Spomenula som si na istú Nemku, ako sa uškŕňala, keď sa legitimovala našej hliadke. Ona si bola istá demokratickým zachádzaním. Nie, my by sme sa nemohli usmievať...

I Magda mi podáva svoju legitimáciu. Čo s ňou? Je práve taká falošná ako moja. Do Moraviec sa nemôže vrátiť. Spojíme svoje osudy?

„Nezľaknete sa, ak bude môj život ťažký?“ precizujem otázku.

„Nemôže byť ťažší ako môj,“ povedala smutno.

Na notariáte veľká trma-vrma. Mnoho ľudí protestuje, lebo sa nemôže vrátiť. Do toho vpadnú zas gardisti a jeden nedávny „partizán“. Jedna dedinčanka ho spoznala; neovládla sa. Ako fúria priskočila k zradcom. „Tak, ty tak? Zdochni!“ odpľula si. Darebák sa cynicky uškiera, ale ani jeden gardista sa neodváži zasiahnuť.

Utekám domov pozerajúc k tmavým horám, akoby som čakala odpoveď čo robíš? Mala by som tu vyčkať Ivana, ak žije. V divom rozpolžení mýkám susedov plot, no uspokojiť sa nemôžem, nemôžem.

Magda ticho sedí pri obloku a sleduje život na ulici. Deti spia. Na tvrdej posteli založila som si ruky nad hlavou. Minulosť dobieďza so svojimi obrazmi, dobrými i zlými, šťastnými i menej šťastnými ako je život sám. V žeravej túžbe chcela by som návrat do minulosti, prežiť ešte raz tento plný život ženy a matky. Aké by muselo byť všetko iné. Chytila by som život do svojich dlaní, jeho mocný prúd by musel pretekať cez moje prsty... Akí sme my ľudia, vždy chceme naprávať život vtedy, keď už nemáme k tomu moci! Už je neskoro. A pred očami mi vyvstáva iný obraz. Ivan je mŕtvy. Nemci ho dolapili a umučili... Zahynul. Toto vedomie mi prechodilo do krvi - a náhle som sa rozhodla odísť.

Už niet na čo čakať. Ivan nepríde. I Magda sa definitívne pripojila k môjmu osudu. Filipovcov prosím o chlieb pre deti na cestu.

„Čo si počnete teraz?“ dáva mi otázku predseda, odprevádzajúc ma z dvora.

„To, čo druhí,“ kývnem plecom. „Či zostanem takto sama? Koľko žien je takto a koľko ich ešte bude?“ Cítim pohnutie v spôsobe, ako mi Filip stíska ruku. Potom mi dáva pokyny, ako najlepšie sa zachovať pri prechode cez Bystricu a na Ortskomande.

Nad rozloženými špeciálkami uvažujeme s Magdou, kam. Úzky je priesktor, ktorý nám je otvorený a tenké prostriedky, ktoré máme po ruke. Rozhodla som sa pre Prenčov. Izba s maľovanými taniermi. Tu by ma Ivan našiel, keby...

Pred krátkym oddychom v noci lámam si hlavu. Čo s výtlačkami „Jánošíka“? Možno je to jediná pamiatka na Karolovu, Katkinu i na našu ilegálnu činnosť. Keby som tak bola sama, niesla by som to so sebou, ale mám deti. Priatelia drahí, odpustite!

Pred polnocou je všetko zabalené.

Raňajšie šero sliepňavo osvetľuje izbu. Deti sú vystrojené, pripravené. Hanička pobledlá; na dieťa neprirodzene vážna, sleduje každý môj pohyb. Rozmýšľam, či v noci niečo počula? Keď som sa sklonila ku kufríku, dieťa sa mi zrazu zavesilo na krk.

„Mamička, prečo ideme zase preč? Počkajme tu otecka; uvidíš, že príde!“

Čo mi to hovorí? Vystrela som sa a držiac dieťa v náručí, hrozne pozerám: „Čo to vravíš, dieťa?“ A Hanička pevne a presvedčivo hovorí: „Uvidíš, že žije!“ Po chvíľke zaplakala:

„Mamička, nechodme nikam, bojím sa, tu je tak dobre!“

Nemožno. Musíme ísť. Pri dverách stojí chorľavá domáca pani. Keď ma objíma, usedavo sa rozplače a od toho ešte viac sa rozkolíše jej choré srdce. Odchodíme a zisťujeme ešte raz vážnosť každého kroku, ktorý podnikáme.

„Hanička, vieš, ako sa voláš?“ „Hanička Bučková.“

„Kde je tvoj otecko?“ „Neviem...“

Z teplého, príjemného útulku vykračujeme k saniam. Počasie je nemilosrdné. Snehová fujavica nám zaslepuje oči. Ťažké chumáče snehu padajú na nás a topia sa. Furman vyše Majera zastal a zložil nás do riedkeho blata. Kým prejdeme k Majeru, kde nás stráž legitimuje, brodíme sa blatom a vodou ďalej. Magda mieri na stanicu, ja s Elenkou v náručí na ortskomando.

Do ulíc Bystrice vrhám letné pohľady. Kde-tu človek. Obloky domov zívajú prázdnotou. Po tých slávnych dňoch Bystrica mi pripadá ako znesvätená hromadou germánskych, gestapáckych, gardistických a domobraneckých bagančí.

Koľkým známym i neznámym druhom však, keď prechádzajú takto Bystricou, zazvučí v mysli Bottova báseň:

„No príde a prísť musí ten veľký deň súdu - a za stôl sadne si pravda môjho ľudu!“

*

S priepustkami dostali sme sa do preplneného vlaku. Hanička sa trasie zimou, má premoknuté nohy, sinavé ústočká. Dieťaťu kážem dupkať nôžkami, nech sa zahreje. Potom si nenápadne prezerám spolucestujúcich. Oddelenie je preplnené podivnou miešatinou ľudí. Blúdiace pohľady, unikajúce priamemu pohľadu; pátravé pohľady zahmlenými oknami von, tiesnivé ticho. Kremnička na pravej strane. Neďaleko vlak zastal. Tichý šum preletel okolo: „Podmínované.“ Ale toho, kto to vyslovil, niet. Presadneme do iných vozňov a znovu sa pohneme. Na letisku Tri duby ohorené kostry lietadiel, hangárov.

„No len sa pozrite, čo narobili tie svine partizánske!“ ozve sa ktosi. Všetky hlavy sa ta zvrtili. „Veď už len to nám chýbalo, vždy som prikazoval ľuďom, nepúšťajte sa do ničoho! Nemecká ríša nám chce dobre, ale darmo vrajeť. Hnali sa ako stádo!“ hodí rukou pán v čiernom.

„Pomaly sa to vyčistí,“ nadviaže ten prvý, „predstavte si doterajšiu korisť. Ide to do dvadsať tisíc - na ľuďoch. Kto by bol povedal, že sa nájde toľko obalamutených šialencov!“ Slová zapadli v tichu. Pred Zvolenom hovoriaci vystúpili, tváre ľudí vyzerajú ako masky...

Vo Zvolene preplnená stanica ako v Bystrici. V hlúčku, v ktorom stojíme, starček si ujedá z bielučkého koláča. Je pohoršený, keď mu ho ktosi sprava kategoricky vezme: „Daj!“ Bolo to Elenkino prvé slovo. Zdvihol hlavu a otvoril ústa dokorán na moju malú Elenku. Kým koláč nezmizol, neodtrhla ho od hladných ústičiek. Dávno nevidela biely koláč. Starček odkrojil ešte hodný kus a podal ho Haničke. Sú ešte dobrí ľudia na svete.

Magda sa ma vypytuje: „Ako to šlo na otskomande? Nemala si nepríjemnosti?“

„Nie. Prezreli akési zošity a iba sa ma opýtali, či nie som žena primára Bučka zo Štiavnice.“

„Čo si povedala?“

„No, čo som mala povedať? Isteže nie.“

*

Po noci u gazdu v Nemciach na slame, nedosušení po včerajšom lejaku, v ktorom sme blúdili, hľadajúc noclah, uháňame poľnými cestami k Prenčovu. Netušila som, že vchádzame do frontového pásma. Protichodné pocity ma sprevádzajú, keď idem v ústrety zaoblačenému, mlčanlivému, ťažkému Sitnu. Magda rozveseľuje Hanku, Elenka má rozpálené líčka horúčkou. Bojím sa, aby zo včerajšej zimy a dažďa nedostala zápal pľúc. Konečne sa blúdna púť končí, vystupujeme z voza, platíme furmanovi hriechne peniaze a o chvíľku sme vo dvore.

Gazdiná s mužom trepú konope, zazrú nás, trepú ďalej a my čakáme, kým

hústka konopia zmäkne v rukách gazdinej vo vláčny ľan, potom ho iste odloží a privíta.

Nie. Gazdiná vzala druhý zväzok tvrdého konopia a dala sa ešte do horlivejšieho trepania. Iba gazda zastal a v rozpakoch otiera si ruky o zásteru. Pristúpila som k pracujúcej.

„Pani, prosím vás o prístrešie, ktoré som mala u vás donedávna. Nie na dlho. Pozrite na dieťa..., len čo mu bude lepšie, odídeme. Len... dva-tri dni.“ Ale ani po tomto nijaká výzva, pozvanie ohriať si skrehnuté údy.

„Prosím vás, to dieťa možno umrie, nemôžem ďalej...“ O svoj život by som nevedela prosiť tak, ako tu vo mne volá ubolená mať.

Konečne gazdiná nevrlo otvorila dvere. Dýchla na nás zima a päťdesiat maľovaných tanierov ako stará smutná spomienka. Dieťa v horúčke začína stonať, s Magdou pílime drevo. Dvíhame a pílime ťažké, surové stromy, iba včera dovezené z hory. Naše suché, ktoré som tu nechala, gazdiná minula. A teraz porúbať tie ťažké kláty! Pravá strana zapálenej nevylicenej pohrudnice ako keby sa mi trhala. Žiaľ, bolesť, zúfalstvo i zlosť to boli, čo porúbali kláty na triesky, ja by som nevládala ani sekeru zodvihnúť.

Zimný, hmlistý deň. Gazdiná ledva chce so mnou hovoriť. Je mrzutá, keď nás vidí zase píliť a rúbať drevo. Na poludnie som sa odvážila prosiť o cukor, čo som tu nechala. Nemala som čím osladiť čaj pre Elenku.

„Minula som ho,“ ukázala gazdiná na zvyšok. „To si vezmite.“ Má sklopené oči, rukami zakrúca rožteky so sladkou plnkou pre vnučku. Vtom sa čosi v nej pohne, vkladá mi pečivo do rúk.

„Nate.“ Hrdosť sa vo mne vzpierá, ale vzápätí vidím pred sebou hladné dieťa. Iste nie som sentimentálna, ale všetko ma premohlo, keď som v usedavom plači objala drevený stĺp na verande.

*

Gazda, keď videl, koľko námahy vynaložím, kým zodvihnem jeden klát a konečne ho rozrúbem, vytrhol mi sekeru z rúk a nasekal mi hromádku dreva.

Rozhovoril sa o terore, aký vládne v štiavnickom kraji. Každodenné odvliekanie ľudí, prehliadky domov, furmanov, prerušené cesty, partizáni na Sitne.

„Partizáni na Sitne?“ náruč dreva mi vypadla z rúk. Živá predstava Karola a Katky vohnala mi všetku krv do tváre.

V izbe šeptom hovorím s Magdou. Treba sa dostať do Ilije, k Marke. (Vtedy sme nevedeli, že leží v hromadnom hrobe v Turčeku.) Hádám bude ochotná obstaráť spojenie. Musíme sa opatrne vyzvedieť na cestu. Teraz však ani pomyslenie, lebo Elenka je možno na smrteľnej posteli. Ak by sa to však s dieťaťom dobre skončilo, ja by som našla s deťmi útulok v Iliji a Magda by šla k partizánom.

K večeru sa dieťaťu pohoršilo. Gazda uznáva, že nemôžeme odísť, no bojí sa, ale keby som vraj šla na katolícku faru: „Keby pán farár nič nepovedali, schválili pre mňa...“ hodil plecami.

Netreba ísť ďaleko, len hore kopcom. Tu je socha akéhosi svätého, v stoickom pokoji sa pozerá na moju cestu pokory. Hore pri bráne som zastala. V duchu počujem slová hentam z vlaku. Akoby to aj tu platilo. „Do čoho ste sa to púšťali, fantasti. Varšava vám mohla povedať svoje... Nemecká ozbrojená moc je nepremožiteľná...“ Po dlhom čase vrátila som sa domov od brány.

Magdu som našla doma v tuhom spaní. Hanička mi povedala, že vypila všetok koňak, čo sme mali. V noci držím dieťa v náručí. Elenka sa ma krčovitito drží. Ako lekár, moje materské srdce určuje diagnózu. Na pravej strane pľúc jej to zvláštne šelestí - zápal pľúc vyvrcholuje. Dnešná noc je kritická. O jednej podávam jej znovu polovicu Cibazolu, do rozpálených peričiek vlievam po lyžičke vlažný čaj, opatrne vymieňam obklad. Nakláňam sa nad dieťa a pozorne sledujem každý pohyb, dych.

Všetok um i cit vkladám do neomylnosti zachrániť si dieťa. Čas stuhol.

O piatej znovu polovičku tabletky, obklady preč. Teraz dobre teplo, mierne zúvan čistého vzduchu.

O siedmej horúčka klesla. Čielko dieťaťa sa zapotilo. Vypilo dúšok čaju, zaspalo.

Hlasito som zavzlykala. Stal sa zázrak! Magda sa zobudila, priskočila, podoprela ma. „Marta, vydržte!“

Uložila ma na slamu, starostlivo prikryla. Ešte stále chytám dych dieťaťa v postieľke, konečne som si hlavu zaborila do deky, vdychujem pach slamy, v pravej sluche mi to pošklbáva, zavše sa oko zachveje... žmurkám... snažím sa to ovládnuť. Nie, nemožno. Hlúpe, že človek má nervy... aby som si ich utíšila, nahlas šepcem utešujúceho Wolkra:

„... až umrú, na svete nic se nezmění, jenom já ztratím svou bídu...“

*

Prvý ranný pozdrav nedele sú sovietske výzvedné lietadlá, ruky som vystrela hore za nimi. Služka mi doniesla malý lístoček od ženy ev. farára, aby som prišla. V predsieni ma srdečne objala, potom zaviedla do spálne. Ležal tu neholený muž, na lakti podopretý, pátravo vzhliadol.

„Včera v noci prišiel z Poľany. Dosiť nik o tom nevie a nesmie vedieť. Tu by neobstál ani dvadsaťštyri hodín... prosím vás, keby to bol váš muž, tiež by som mlčala ako hrob...“ obrátila sa farárka ku mne.

„Mienite tu takto čakať, pán farár?“

Vyloží nohu spod paplóna. Spod čerstvých obvazov premokla krv. Tragika pozerá z jeho vychudnutej tváre. Hovorí o bojoch. Pani farárka mi ukazuje plášť, prederavený guľkami.

„Sám neviem, aký zázrak to bol, že som z toho len takto vyšiel.“ A hneď

dodal: „Keď však uvážime moju osobu a dejinnú skutočnosť, pre náš národ závažnú, uznáte, že by som ani teraz, keby to znovu prišlo, nezaváhal.“ Hovoril vážne ako z kazateľnice.

Vraciam sa domov ako na krídlach. V košíku nesiem dobroty pre deti. Keď sa približujem k domovu, neďaleko zoskakujú nemecké hliadky.

Magda je ako po scopolaminovej injekcii, ledva vie pochopiť, že do Ilije sa dostať je krajne nebezpečná vec. Túto dedinku stihne osud Sihle - skôr či neskôr. Teraz máme už len jedno pred sebou: pôjde gazda po esesákov?

Zo dna na deň čakáme, či konečne už prídu gestapáci. Je ich tu stále plno. Tak či tak, nech to už príde. Magda v apatii leží na slame ako neživá, neje, nespí. Aby som sa rozptýlila, spievam, pečiem, varím deťom.

Do tejto neudržateľnej, hrozivej pasce čakania zrazu ktosi tíško vchupne. Mierne zarastená, veľmi vychudnutá tvár s vpadnutými očami, s prstom na perách... Ivan!

Hanička: „Drahý otecko; veď som ja vedela, že žiješ!“

Magda: „Nič lepšieho sa nemohlo na svete stať, ako to, že ste tu!“

A ja? Úžasné vydýchnutie. Prikutá k stoličke, zmeravená. V srdci hymnus sviatočnej radosti, ktorá už nič nechce a ani nič nevie dať, neopytujúca sa, ani nehovoriaca, zhmotnená vo vlievajúcu sa silu a kriesiaca omdlievajúce telo...

Ivanova história ako tisíc iných. Poľana so svojim tvrdým horským životom. Boj, prestrelky, straty. Potom Nemci zapálili Sihlu. Tam padlo mnoho druhov. Anarchia medzi mužstvom bola vystupňovaná zvestami: „Ten padol zákerne a mrzko, toho a toho dobili Nemci pažbami.“ To nebol čestný boj, muž proti mužovi, to bolo zákerné prepadávanie a týranie našich. Začali prenikať povesti o obkolesení, a to dovŕšilo osud Poľany. Počasie i hlad neboli priaznivé stmeleniu mužstva. Pelechy pod čečínovými haluzami...

„Ešte jedenásteho novembra sme zreorganizovali náš oddiel. Mužstvo chcelo vydržať, ale bezvýhľadnosť sa čoskoro ukázala. Ani už neviem, aký to bol život v posledných dňoch...“ rozpráva, napichujúc halušky na vidličku. „Za misu halušiek bol som ochotný zrieknuť sa pol života,“ usmial sa „Dohodli sme sa, že rozdelení na skupiny prebijeme sa na východ alebo do vlastného kraja a tu budeme bojovať v drobných partizánskych akciách. Šlo nás niekoľko v skupine s Janom Zemanom. Už ani neviem, čo bolo vlastne naším cieľom, Sitno, či novobanský kraj. V ten deň, keď Nemci dobyli ošetrovňu...“

„A Katka?“

„Ach, Katka! Tá je skvelá, vlastne ona ma zachránila svojou starostlivosťou a svetrom... Hľadala ťa v Selciach, deň po tvojom odchode...“

„A potom?“ pýta sa dychtivo Magda.

„Potom?“ rozpomína sa Ivan. „Pochod dolu dolinou... Nepoznám ten terén, ale náhle sme boli obkľúčení. Všetci, celá skupina boli sme v zajatí... Nemci nás odvliekli do Balogu. Ľudia nám donášali jesť. Neviete si predsta-

viť, aký nádherný ľud tam býva! Tí ľudia zachránili tisíce bojovníkov! Najprv Zemanovi pomohli k úteku... Potom mne. Nepýtajte sa, akým spôsobom...”

Ivan vyťahuje ružovú legitimáciu. Malá, drobná postava na fotografii, ledva tvár rozoznať. Fero Vlčák - stojí tu. Zlá, nepríjemná vec, usvedčujúca rovno na šibenicu.

„Ako si mohol cestovať?”

„Notár z Harmanca mi dal blanketu pasierscheinu. Deň som obetoval na to, aby som dobre nacvičil podpis veliteľa ortskomandantúry. Napokon som to tak dobre dokázal, že som podpísal viacerým. Keď mám toto, netreba vyťahovať legitimáciu.”

„Čo sa stalo s Katkou?”

„Pripojila sa ku starým druhom z partizánstva. Všetci ju mali radi a slúbili, že jej pomôžu. Ak je v zajatí, jej osud je ťažší. Tie jej nakrátko ostrihané vlasy! So svojím nazeraním osvojila si pohrdanie životom a smrťou ako Rusi.”

„Ona bola vždy taká,“ namietam s páliacou bolesťou, žeravou ako oheň. Nikdy som si ju nevedela predstaviť tak, ako v tejto chvíli. Bola stelesnením ideálu boja za pokrok. A život? To bolo tak málo. Čo by bola dala za lepší zajtrašok ľudstva. Nelipla na tých skromných, zdanlivých radoostiach, na akých si my zakladáme. Kde bolo treba, tam bola celá. Jej mladosť, jej život, to bolo ako kvapka v mori večnosti - v boji za pravdu, dobro, ľudskosť. A či život nebol k nej v najvyššej miere nespravodlivý? Áno, bol. Ale vari to tak musí byť...

Deti už dávno spia, keď sa ukladáme k spánku. Elenkin dych je rovnomerný, pokojný. Stúlení na slame blízko seba ako deti, odvažujem sa pýtať:

„Prečo si sa vrátil k nám, Ivan?” Dlhو uvažoval nad odpoveďou.

„Prišiel som ti pomôcť znášať tento ťažký život, drahá. Viem, že je to teraz moja povinnosť.” „Áno, teraz, ale potom?” chcem mať veci na čistom.

„Potom? Uvidíme... Teraz je prvou vecou, aby si sa dostala do bezpečia, ty a deti. Jedno ňa môžem uistiť...” pokračoval, keď pochopil, o čo ide, „že som neprestal mať na pamäti, vrátiť sa tam, kde je moje miesto. A ak to prežijeme, spoločne nás viaže sľub k ďalšiemu záväzku, ktorý sme si dali všetci tam v hore. Musíme pevne stáť tam, kde nás osud postaví a ten, ktorý to prežije, nesmie zabúdať na tých, čo padli... a pomáhať pozostalým...”

Už dva dni sa lúčime s gazdom. Ten nás upozorňuje: „Bude dobre, keď nepôjdete popod Sitno na Antol. Práve dnes za svitu šla trestná výprava SS-ákov, gardistov a domobrancov na Sitno. Cestu budú prísne kontrolovať. Tu gestapáci nerobia dlhé reči... dajú do rúk lopatu a hajdy... Ak pôjdete, tak Dudince vlakom obídte...”

Z Nemiec sme sa však museli vrátiť. Trať podmínovaná, vlaky nejdú. S Ivanovou legitimáciou nemôžeme sa tu usadiť, musíme preraziť na Oravu cez Štiavnicu. Potom... kto vie, čo bude potom.

Vraciame sa do Prenčova. Gazda div z nôh nespadne. Zapriaha do voza a vezie nás popod Sitno do Štiavnice. Sneh padá v hustých chumáčoch. Strachom ohúrený notár odmietol mi dať sprievodný papier. Po ľavej strane vyrastá nad nami Sitno v mohutnom horstve. Riedky porast je posypaný belobou, nad tým všetkým tiahne sa hmla ako biely posmrtný rubáš. Mínomety štekajú ustavične v nepatrnej dialke, guľomety pália. Ivan má tvár mračnú i zlostnú. Vychudnutý profil tváre je ostrý, obočie mefistovsky zúžené nad koreňom nosa - tak pátra a myslí na svojich druhov, tam kdesi na Sitne.

Konečne večer dochodíme cez rozrušené mosty do Štiavnice. Vlaky opäť nejdú a sme nútení tu prenocovať. Ale kde? V nenápadnej, nečistote, zápachom odpudzujúcej chatrči by nás nik nehľadal. V kútoch hmyz a špina... Brrr... Ivan nevravný, v mračný večer vyjde na potulku. Vracia sa veľmi neskoro a pred spaním, keď som už chorá obavami oňho, sa vracia. Prisadol si ku mne.

„Vydržíš bdiieť do rána?“ „Pravdaže vydržím.“

„Chcel som navštíviť známych, ale nikoho tu niet. Mnohí sa nevrátili, mnohých odvliekli. Žena istého priateľa každý deň čaká, kedy aj ju odvečú, ale nemá nijaké východisko. To vieš, nie každý chce opustiť svoj domov. Potom sa na to doplatí. Včera odvliekli dvadsať ľudí, späť priviezli iba lopaty...“

„Poznal si ich?“ „Mnohých... Oh... fuj!“ „Prečo fuj?“

„Či nechápeš, že sú to naši, Slováci, ktorí vedia zradiť?“

„Ešte dobre, že je ich málo...“

„A mnoho umiera... tí najlepší...“

Ráno na ceste k stanici stretávame skupinu SS, vedúcu mužov a dve ženy s malými balíčkami v rukách do Veľkého Neznáma. Bezmocní sa prizeráme ako na predurčenie svojho vlastného osudu.

Na stanici nával ľudí. Ivan obstaráva lístky, s niekým sa zdraví, potom sa neznámy zastavuje blízko nás.

„Čo to bolo včera?“ opytuje sa Ivan.

„Večer? To zo Sitna dovedli do dvesto polozamrznutých zajatých partizánov. Niekoľko ich padlo, i dve ženy. Bojovali tam so svojimi manželmi.“ Ivanov známy šúlal si cigaretu z tenkého papiera. Mal ruky nie celkom čisté, i keď jemné.

„Chytili veliteľa?“

„Nie. Podarilo sa mu chvalabohu ujsť.“ Potom sa náhlivo rozlúčil. Čert nikdy nespí.

Kvôli deťom kúpil Ivan lístky do II. triedy. Nebolo to dobré. Sedelo tu plno esesákov. Hovorili o chytení partizánov na Sitne, pri Počúvadle, ako o poľovačke na zajace. Jeden z nich volal k sebe Haničku, stojacu v kútiku. No dieťa sa ani nepohlo, i keď volanie esesáka bolo veľmi naliehavé. Neodvážila som sa okom mihnúť na dieťa, aby sa nedopustilo nerozvážnosti; inštinkívne nenávidelo Nemcov. My sme sedeli roztratene, každý osve, ak by

došlo na legitimovanie. Magda sedela oproti esesáckemu kapitánovi. Obe sme pozerali jedným smerom. Pani s krásnym briliantom na prostredníku plietla svetrík pre dieťa. SS kapitán rozprával:

„Zaviedli sme ich“ - zrejme partizánov – „do jamy, najprv sme ich poliali horúcou, potom studenou vodou...“ Ruky s briliantovým prsteňom sa zachveli, pani vylakane zdvihla oči, ale vzápätí sa roztržito usilovala pliesť ďalej.

Keď sme vystupovali v Hronskej Breznici, ďaleko od stanice plnej transportov, lialo sa ako z vedra. Deti premokli do kože a keď reštaurátor videl trasúce sa deti, otvoril nám uzavretú miestnosť, kde bola piecka a v nej oheň. O chvíľku pribudol k nám pekne oblečený, dobre situovaný pán s dámou a dieťaťom. Krásne kufre, elegantné oblečenie, dobré jedlá. My, umoknutí, s vecami, ktoré voľakedy boli dobré i pekné a teraz boli ošúchané. Pani Polhorová evakuovala z bombardovanej Bratislavy domov do Liskovej a na ceste dostala akútne zápal kosti na pravej ruke, takže jej opuchla a dostala horúčku. Moje Aspiríny jej z času na čas zmiernili bolesť i horúčku. Keď sa Polhora dal do rozhovoru s Ivanom, jeho pani zadriemala, Magda držala Elenku na kolenách a usmievajúc sa hovorila mi: „Poznám ich. On je na ÚŠB všemocný. Pozor! Vystríhaj Ivana!“

Ivana však nebolo treba vystríhať, lebo o chvíľku, keď Polhora objednal pre ženu limonádu, Ivan, krájajúc Elenke jablčko, mi nenápadne šepol: „Buď opatrná!“ S tým vyšiel.

Sušili sme celé predpoludnie deťom šaty, podávali skromné jedlo, Elenka trochu pocupkala na svojich slabých nožičkách a Polhora si nás skúmavo obzeral. V jednej takej chvíľke, keď Ivana tu ešte nebolo, prikročil k nám, pátravo sa zahľadel na Magdu a potom na mňa:

„Počujte, čo je vám táto osoba?“ pýtal sa ukazujúc na Magdu.

„Sesternica,“ hovorím so slabým údivom miernej pretvácky.

„Isto?“ to už bola hrozivá výzva.

„Myslím, že je to trochu vidieť, nie?“ hovorím so slabým posmechom.

„Odpovedajte na otázku. Chcem vedieť, či je to sesternica alebo nie?“

Odpovedám pevne, hľadiac do jeho tváre: „Áno, je!“ A po chvíľke, robiac sa hlúpu: „A čo by bolo, keby nebola?“

„Dal by som ju i vás hneď zbalil!“ odpovedá Polhora, dávajúc nám zrejme cítiť závažnosť svojej všemohúcnosti. Vo mne sa všetko trasie a som rada, keď sa môžem skláňať k dieťaťu a sušiť šaty.

Konečne na Vrútkach sme zaviazli na celú noc. I s Polhorovcami. Moje aspiríny a horúčka Polhorovej bolo to, čo ju držalo pri mne. Ponúkla som jej všetky, aby som sa jej striasla, ale ona zo zaviazanosti držala sa v mojej blízkosti. Ivan sa opäť vytratil do noci a do čakárne sa nahrnulo mnoho ľudí. Po domácky pousádzali sa po zemi. Polhorová si skúmavo v polotme prezerá príchodiacich. Magda inštinktívne zmenila miesto. Sedí s hlavou v rukách, opretá o stôl. Pri nej divná skupina mladých mužov kuso debatuje. Do miestnosti prichodí väčšia skupina umoknutých ľudí. Polhorová ma upozorňuje:

„Vidíte tých, čo teraz vošli? Poznám ich dobre. Už veľmi dlho sa vedia šikovne ukrývať. No len sa pozrite dookola, koľko je tu podozrivých ľudí, iste patria medzi tú partizánsku čvargu. A Židia, vidíte tam to dievčatko, nie je to tej panej, ale sestriho, ona je kdesi v Poľsku. Tá je zo Štiavnice... keby som teraz chcela, len slovo stačí, aby som povedala mužovi... taká pliaga...“

Trochu uvoľnený tlak zase stúpa, poznám to podľa trasúcich sa prstov a potrhávania v pravej slucho.

V náhlejšť únave skláňam hlavu do lakťov na stole, nechže sa už stane, čo chce. Pani Polhorová pokračuje:

„Toto by som nemala tak nechať... Poviem mužovi.“ Začala sa dvíhať s náhlou rozhodnosťou. Chmatla som ju za boľavú ruku, sykla bolesťou.

„Bolí vás to? Vidíte! A vy chcete robiť väčšiu bolesť tam tej biednej žene, dievčaťu. Veď je to ešte dieťa... Čože s ním urobia? Zavezú do Poľska. Tam na ne čakajú plynové pece.“

„Čo vy viete o plynových peciach?“ obrátila sa na mňa pátravo, oči sa jej ligocú ako smaragd, čo nosí na ruke.

„To, čo vy,“ povedala som mierne. Žena zamĺkla, ponorila sa sama do seba.

Nemohla som zaspáť. Očami blúdím po miestnosti. Lampa mdlo osvetľuje miestnosť. Pri dverách stoja dvaja gestapáci, vypúšťajú a vpúšťajú cestujúcich. Zdajú sa lahostajní. Možno, že ich už celá tá komédia zunovala. Ktovie? Po zemi, po laviciach, na kufroch sedia ľudia. Muži, mladí, starší, ženy, deti. Pripadám si tu ako na záchytnej stanici ľudskej biedy a starostí, kde každý má pretváрку bezstarostnosti na tvári, pokiaľ v duši ktovie aká zmäť obáv zo zajtrajška. Magdini spoločníci sa vytrácajú. Viem, kto sú. My všetci sa poznáme, všetci máme na svojom zovňajšku rovnaký punc. Polovica z nich sa vracia z hôr, keď si zohnala aký-taký civil. Mnohí z nich majú úlohu, cieľ pred sebou. Poznať to na ich tvárach, očiach, spôsobe, ako dvíhajú čiapku či klobúk. Poznávame sa takto, bez slov, bez príhovoru, všetko o sebe vieme, i keď sme sa nikdy predtým nevideli. Iba jedno nevieme; kto z nás to prežije.

A čo s týmito ľuďmi? Elegantní, s koženými kuframi, termoskami, v ktorých je teplá ryža, kakao. Pre tých bol slovenský štát naozaj rajom. Moje deti, kedy tie jedli ryžu, kakao? Kedy tie mali kus bieleho chleba? Úbohá Hanička, chúďa Elenka. Celú noc sa prehadzovala, nepokojom zaplakávala. Prebúdza ľudí z nepokojných snov a hádam je to tak dobre. Ostražitosť nezmisne a nesmie zmiznúť. Koľko je tu takých Polhorovcov? Ba, čo len s týmito ľuďmi? Budeme si vedieť s nimi rady? Beda, ak si nájdú alibi... Potom bude ťažko odpovedať na otázku, prečo bojovali a hynuli naši najlepšší muži. A ako by sa mohli potom na nás dívať?

*

V decembri na Orave. Blahoslavenosť preveľká, ak sa, človeče, niekde usalašíš v takomto čase a v takomto položení, ako sme my. Sme skromní.

Teplo, kus chleba, trochu čaju a pokoj stal sa alfou i omegou nášho najnovšieho života. Takto čakáme. A potom zase to sadlo na nás, učičíkaných neprítomnosťou gestapáckych sliedičov. Hľadáme spojenie, prácu, úlohu.

Horná Orava je však problém sám pre seba. „Partizáni“ na okolí sú akési zbojnícke bandy, zneužívajúce hnutie národa. Pôsobí to deštruktívne na ľudí. Darmo presviedčame, iba čo si nás berú zbytočne na mušku. Ivan trávi čas v nervóznom plánovaní. Vidím mu to na očiach, keď sa zahľadí do zasněženej krajiny. Je ako iskra pod popolom. Stačí vetrik, aby ju rozduchal. Zaumienila som si, že nič neurýchlím, ale ani brániť nebudem.

Po dlhom uvažovaní konečne sa vzchopil. „Nemôžem takto žiť. Potrebujem legitimáciu, aby som mohol cestovať, spojiť sa s našimi.“

Odišli sme k notárovi.

Bol trh a stretávali sme mnoho známych zo starých čias. O našej činnosti tam dole nemohli nič vedieť, ale v tej chvíľke, keď som vkročila medzi ľudí, pocítila som svoju malosť, len čo sa začali vypytovať: „A čo tam u vás? Tam bolo povstanie, všakže?“ Tu som cítila až fyzickú bolesť. Tak, ako som stála v notárovej kancelárii, kde som kedysi strávila toľko príjemných dní s priateľmi, kde ma viazalo toľko spomienok na mladosť (ktorá sa stratila tak, ako sa stratili v pekle nacistických mučiarní moji drahí priatelia z mladosti), triasla som sa v rozochvení.

Notár ma posadil, so súcitným úsmevom, ktorý sa mu nepodarilo ukryť, k piecke. Ale stoličku mal ponúknuť aj Ivanovi.

„Viete, do čoho sa púšťam, keď vám vydám legitimáciu?“ hovoril, ťažko preglgajúc ochotu i strach. „Neviem, či viete, ale v rozhlase bol vydaný na vás zatykač, pán správca, i vaše suspendovanie ohlásili.“

Ivan stál nerozhodne pred notárom, držal vreckovku v rukách a jeho počerná pokožka zbledla, keď si utieral pot z čela. Zachvátila ho na chvíľočku zronenosť, neisto pozrel na mňa. Takáto bola správa z „tamtoho sveta“, proti ktorému sme bojovali; a Ivan mal rád svoje povolanie.

„Vedia toto ľudia na okolí?“

„Akoby nie. To bola vec, ktorá ich dlhý čas zaujímala. Domýšľali si všelijaké príčiny.“

Teda tak to bolo. Zaujímalo to ľudí na Orave. Iste nevedeli pochopiť vec náležite. Veď k povstaniu majú taký nepatrný vzťah. Neprecítili ani slávu, ani pád a nevedia o hrdinských činoch a obetiach, ktoré kládli geroji v nadšenom oslobodzovacom boji národa. Zostal im iba matný obrys čohosi prenáhleného, varšavského, čo podľa nich nebolo treba, lebo sa na tom nezúčastnili. Teraz majú pre nás skúmané pohľady, tam, kde sa nám neodvážia povedať:

„Či to bolo hodno?“ Viem, mala by som sa usmievať na všetkých týchto známych, aby nás videli nepokorených, nesklonených, neľutujúcich, takých, akí sme; ale či môžem? TAM - to je Bystrica - umierali naši najlepší ľudia, nuž akože žiariť a usmievať sa? Udalosti vo mne žijú, prenikajú ma celú, aby si ma

brali, trhali mi dušu; prežívajúc každý otras, každú hrôzu, nech sa dotkla kohokoľvek. A teraz, ako sa správať k týmto ľahostajným, vzdialeným divákovi, ktorí nevedia dobre pomôcť ani tomu biednemu ľudu, násilne evakuovanému z východu?

Ach, zmeniť sa na molekulu, vzniesť sa do výšky a tam sa rozplynúť... alebo žiť tam v horách, biediť s ostatnými a s nimi, keď treba, aj umierať.

Ivan predsa len zohnal legitímáciu. Magda ju vypísala, podpis notárov som nacvičila sama a zohnať pečiatky bolo vecou podfuku.

*

Nedávno som sa zoznámila s mladou učiteľkou z Lukačoviec od Stropkova, tu evakuovanou. A takto náhodou dozvedám sa o osude známej priateľky Guseovej z Košaroviec.

„.....chytili ju i jej sestru Valju s dieťaťom a Jozefom. Zastreli ich pri plevníku za dedinou. Potom vhodili do pliev, zapálili.. ešte žili...“

Neuveriteľné. „Aký radostný vzťah k životu mali títo ľudia... A jej sestra Valja! Povedzte, prečo?“ „Mala vraj vo svojom dome partizánsky štáb.“ „Ale ako? Národne nebola nijako uvedomelá...“ „Pani moja,“ odsekla mladá žena, „musí byť človek národne uvedomelý, ak má bojovať proti zločinosti? Či nie je povinnosťou každého jednotlivca, nech je akéhokoľvek presvedčenia, či náboženstva, rúcať, čo je zlé, to, čo môže jednotlivca duchovne ohroziť?“ Som rada, keď to takto počujem. Keby to každý! Mladá, pekná žena nie je antifašistka, je to žena, akých máme najviac, na život pozerajúca pod zorným uhlom kresťanstva, teda jej pomer k Tisovmu režimu je kladný. A predsa, aký zmätok je teraz v nich, aké protichodné city, vyplývajúce z ich náboženského cítenia, na druhej strane zahanbujúce skutky pod pláštikom kresťanskej vlády. Neverili by, keby ich nevideli na vlastné oči.

I miestny farár zaujal odbojné stanovisko. Niekdajší idealista, stavajúci v okrese Hlinkovu stranu, keď začali odvliekať ľudí do koncentrákov, postavil sa na stranu prenasledovaných. Odvrátil sa od strany.

Z kazateľnice napomínal ľud k rozvahe a k zachovaniu zásad kresťanskej humanity a ľudskosti. Bol to však ČLOVEK.

Ivan zastal doma predom mnou a dlho sa mi prizeral. Prv, ako sa ponoril do čítania knihy, tíško poznamenal:

„I pre toto hodno žiť a vytrvať!“

*

Večer, keď mesiac zapaloval drobné iskričky snehu, Magda celá červená vbehla do našej komory.

„Ivan, u matky sú akísi chlapi, Rusi.“

Vybehli sme ako zelektrizovaní von do chladného večera.

Potom sme zastali pred ôsmimi zarastenými tvármi.

V očiach sme mali nemú otázku: „Sú to praví partizáni alebo akási zbojnícka banda?“ Boli otrhaní, ale slušní. Boli veľmi hladní a prosili o jedlo. Peniaze vopred vyložili na stôl. Ľudia si ich nedôverčivo obzerali, neskôr v strachu porozchodili sa domov zaistiť dvere všetkými možnými zámkami.

Osameli sme v krčme. Ivan sa dal opatrne do reči. Na kraji stola, v zadumaní sedeli tu - ako neskoršie vysvitlo - dvaja Francúzi. Ach, sladké Francúzsko, takto si ty vyhnało svojich synov na studený sever, bez košieľ, v letných čiapkach, v roztrhaných bagančiaciach... Rozhalené prsia priveľmi svietili v studenom severáku. Jeden z Rusov dával si titul lekára, mal hrčovitú palicu a za drhavo sa smial, že keď niet zbrane, i palica musí stačiť.

V neskorej noci Ivan odprevadil chlapcov. Sotva som doma vkĺzla do posteľe, strhla sa na hornom konci strelba. Ivan sa vrátil neskoro, vysvetľujúc: „Gardisti na hornom konci vypálili sériu výstrelov spoza humien. Ale to vieš, hrdinovia...“

V nepokoji premeriaval izbu hore-dolu. Bolo vidno, usilovne premýšľal. Potom sa rozhodol.

„Musíme im pomôcť. Peter má v hore ranených. Pozri sa na recept. Ty si mala veľa liekov.“

„Len som mala. V Selciach bolo niekoľko ranených. Niektoré treba deťom.“

„Majú tam lekára v zemľanke, akéhosi špecialistu z Tatier a toho Rusa. Liekov, ani obväzov niet.“ Starostlivo skúmam lístoček, zoznam liekov. Zrejme majú v hore pacientov dvojakého druhu. Ranených a chorých na červienku.

„Musíme nájsť spojenie s lekárnikom v Námestove. A pomôcť veľmi rýchlo.“ Toto bola posledná myšlienka, ktorá nám tvrdošijne odháňala spánok.

Iskriace kryštáliky mrazu nám v brieždiacom svitaní vykreslili podivnú zmes otrhaných šiat a deravých topánok, upchatých slamou. Magda sa zamyslene prechádzala po izbe, s Ivanom sme si to rozriešili celkom krátko.

Počasie prialo. Husté, ťažké páperie začalo neprestajne padať a mliečnou belosťou halilo kraj. Keď Ivan zapriahol koňa, svokra sa divila, kto to videl teraz ísť ku krajčírke.

„Ani psa nehodno von vyhnať...“

Obliekam si kabát, natahujem rukavice a očami hladkám teplo tmavej kurtice, čo mi bola doteraz domovom. Či sa len vrátim? Magda drží moje ruky nezvyčajne dlho. Námestovo bolo silno obsadené gestapákmi, ako najsevernejšia bašta Slovenska a patrilo do operačného pásma.

Pošibaný kôň letí zasneženou cestou, sane vrždia, kĺžu sa a driapu z kopca na kopec, zo snehového záveja do záveja. Páperie snehu dotieravo sadá na nás, na tvár, ústa, oči, zaslepujúc tak, ako myšlienka na deti. Ivan je suchý, triezvy a jeho pokyny sú kusé:

„Počkám ťa pred mestom, tam pod lesom. Pôjdeš do mesta sama a v le-

kárni už uvidíš. Nevieť, aký je to človek, musíš vec vystihnúť, hlavne na telefón pozor... a keby sa niečo stalo, nepoznám Ťa."

Hej, takto je to. Nerozprávame mnoho. Ivan je zamyslený a jeho tvár nehovorí nič ani vtedy, keď počujeme detonácie ťažkého delostrelectva. Pravidelne, v odmeraných intervaloch zaznievajú na severe delové výstrely a o niekoľko sekúnd dunia hromové výbuchy. Kedy len, kedy to už bude tu?

Prichodíme k mestu. Ivan pohýna koňa na dolnú cestu.

„Nechcem, aby si dva razy chodila cez jednu stráž," vysvetľuje. „Kým budeš v lekární, zahnem hore cestou, vyjdem pomaly von z mesta a pod lesom počkám."

„Hej..." pozerám na muža, čakám čosi teplého, ale Ivan je, ako vždy, triezvy, suchý. Kto chce dôjsť cieľa, musí byť taký... Už to teraz dávno viem. Ale Ivan predsa dodal:

„Keď šťastne dôjdeš, drahá, pohneme sa veľmi ostro." A stisne mi nežne ruku.

Po dlhom klopaní zavretú lekáreň predsa len otvorili. Na moju prosbu, že mám ťažko choré dieťa, vpúšťa ma akási žena dnu a na žiadaný recept dávam odpoveď:

„Chcem hovoriť s lekárnikom."

Prichodí akýsi pán a mrzuto konštatujem, že je to už druhý svedok. Konečne lekárnik. Je podozrievavý, nervózny, chveje sa, prsty kľúčovito sťahuje a zas vystiera a hovorí:

„Niet týždňa, aby niekoho neodviedli. Z lekárne nik nesmie s balíčkom, gestapáci majú dávno podozrenie z pašovania liekov pre partizánov."

Horúčava na mňa sadá, cítim, ako mi potôčky potu stekajú dolu chrbtom, utieram si čelo a ľutujem, že nemám pri sebe zbraň. Stačilo by ju otrčiť na túto hromadu ustrašeného, zbabelého mäsa. Konečne musím pritvrdiť.

„Keď budete telefonovať, ubezpečujem vás, že každá nehoda, ktorá sa mi môže stať, bude pomstena!"

Vonku prestalo snežiť. Ostro mrzne a na zázračne vyjasnenom nebi trblieta sa tisíce pokojných hviezdíčiek. Vykračujem ľahšie, keď vidím dve nemecké uniformy, predbieham, spomaľujem krok, konečne sú tu Ivanove sane; v srdci radosť. Predsa ma počkal v meste! Gestapáci prechodia vedľa saní a krátko oznamujem negatívny výsledok cesty: „Škoda bolo cesty, krajčírka nedokončila šitie."

*

„Nemci sú tu!" Magda vbehla a je celá bledá. „Práve som bola na ceste, keď mierili k tvojmu otcovi, Ivan. Za chvíľku môžu byť tu."

Ivan mechanicky natiahol baranicu, kabát a roztvoril oblok. O chvíľku ho nebolo. Magda skláňa hlavu nad stôl a v meravom čakaní počúvame odmerané kroky, hľadajúce po dvore. Potom všetko stíchnie.

Do ťažko znášanej samoty vhupe ťvagriná:

„Vypočúvali nás všetkých pod bajonetom... I mamu. Brat zradil Ivana. Ešte v ten večer, keď gardisti strieľali na partizánov, bežal do Námestova po gestapákov.“

A predsa je i čosi potešujúceho v tejto zrade svojho k svojmu. Hlavný strážmajster po odchode gestapákov pošepol matke:

„Váš syn tu nie je v bezpečí!“

Deti si chystali stromček a toto nám pripomenulo Vianoce. Rozprávame si s Haničkou o domove. O teple, svetle, krásnom stromčeku, darčekom. Teraz sa nám zdá obom, že je to rozprávočka, patriaca minulosti... Nikdy nebolo chudobnejšieho stromčeka, ako v našom kútiku.

Podvečer pribehol Ivan.

„O vlások som unikol z dediny. Ale neboli by ma dolapili... poznám tu každú hrudku... Ani som si nemyslel, že je to také vážne, iba keď som videl guľomety na cintoríne a dolu na ceste...“

„A pri zvonici... celú obec obstali...“ Napokon sa s nami rozlúčil a obrátil sa k matke:

„Mama, pomôžte žene i deťom. Nie je to maličkosť takto žiť!“ Potom sa obrátil ku mne: „Hlavu hore! Dúfam, že tu budeš najbezpečnejšia a čoskoro sa dožiješ túžobne očakávanej slobody. Dovidenia!“

Dávno zhasli všetky sviečky na vianočných stromčekoch, dávno stíchli dedinské spevy, keď ma zobudil buchot na bránu. Srdce mi tíklo do zaduse - miesto vedľa bolo chladné, prázdne. Už som nemusela bdieť, opretá o lakeť, vyplašená pri najmenšom podozrivom šramote. Teraz bola už len jedna otázka: dôjde šťastlivo, prejde cez front, podarí sa plán? Naťahujem si kabát a počujem naliehavé klopkanie. Nie, to nie sú gestapáci, nejdú po mňa. To je niečo iné... Bol to svokor a cez bránu polohlasne šepkal:

„Poď dievča! Sú tu chlapi a žiadajú si cigarety a pivo. Ty vraj máš vedieť, čo je to.“

Pred dverami krčmy stál Peter. Prvé slovo bolo:

„Kde je Ivan?“

Rýchlo mu oznamujem správy:

„Rusi začínajú útočiť. Od Lvova postupujú k Varšave, Krakovu a od Rigy k Tilzidu, denne štyridsať kilometrov.“ A tiež: „Ivan musel ujsť!“ Neboli to ruky červienkou zmoreného človeka, čo ma chytili za ramená.

„Povedz, kto ho zradil, povedz, a...“

Povedať, či nie? Oni vedia Nemcom odkryť povstalcov a potom to končí v jame s guľkou v tyle. A nedávno partizáni potrestali zradcov v Hruštíne. Tiež sa to skončilo smrťou. Ale komu sa tu stalo zle? Zostali deti, nevinné deti. Ivanovi sa možno plán podarí. Nateraz ušiel... Na Štedrý večer... Štedrý večer... a tiež má dvojete detí... Či sa mu podarí šťastne dôjsť?

Pozrela som sa na Petra. I pri svite mesiaca som videla na jeho čelustiach, ako sa mu pohybovali svaly a oči žiarili nenávisťou. Inštiktívne som odtrhla

od neho zrak a vtedy som pohľadom zachytila neznámu veľkú hviezdu na juhu. Už dlho tam žiarila a ľudia hovorili, že to nemôže byť hviezda, ale raketa. Bola to však hviezda, jasná, veľká, pokojne žiariaca, ako jej sestry okolo. V diaľke sa rozoznali zvony a ich zvuk sa niesol velebne v tichu štedrovečernej noci... Polnočná omša sa končí... Haleluja... Haleluja...!

Do pohľadu na Petra vložila som všetku teplotu, akú som dokázala v tej chvíli pocítiť k človeku. Pochopil... Jemne mi stisol ruku a bez slova odchodil. ČLOVEK zabil bojovníka - pomstiteľa.

*

Žijeme ďalej v tmavej komore ako v zakliatej krajine, kde nepočuť ani vtáčika-letáčika. V chaose letiacich zimných dní ľudia sa mi vyhýbajú. Od gazdu, kde bývam, dostala som výpoveď z bývania.

Ani komora, kde predtým bolo uložené staré haraburdie, nie je už pre nás.

„Nemôžem vás držať v dome... každý na mňa ukazuje, že chránim partizánku...“ vyhovárať sa. Na druhý deň, keď sa Hanička bavila v snehu so susedov dievčaťom, netrvalo dlho a vybehla nasršená mať, buchla pästou dcéru po chrbte a hnala ju domov s krikom: „Ja ti dám, baviť sa s tým partizánčatom!“ Hanička dlho pozerala za dievčaťom, potom ma zbadala stáť pri bráne. Pobešla ku mne, objala ma za nohy, slova nepovedala.

*

Moji partizáni náhle došli. Majú rozhalené prsia, zas bez košiel. Nahotu vo výstrihu kabáta ošlahali vetriská do červena. Malý Francúz má okolo krku obrkútenú onucku, mladá, kedysi pekná tvár svieti opuchnutou bledosťou. Nahnevane im vyčítam:

„Musíte všetko hneď potrháť? Nemôžem už zohnať viac košiel...“ Vzápätí sa zahanbím za svoju výbušnosť.

„Máme ranených, bolo treba obväzy,“ odvetí mierne lekár. Doma vyhadzujem všetko z kufra, hľadám, ale márne. Nieto už ani zdrap zbytočnej handry, ktorá by mohla deťom chýbať. Magda si zoblíkla jeden zo svojich svetrov, dala ho veliteľovi Petrovi. Peter ho podal Francúzovi.

„Merci,“ usmial sa študent.

Peter rozpráva. Chceli sa prebiť na severovýchod, ale v Zubrici narazili na Nemcov. Prehnali ich po úpätí Roháčov, bolo ich štyridsať a partizánov osem. Nebola to maličkosť kľučkovať v neznámom teréne, po horách, v hlbokom snehu, kde všade zostávali stopy a vystriekané patróny. Museli sa vrátiť. Treba zas pomáhať. Peter darmo pozerá na mňa, hľadám únik spod jeho očí, ale únik sama pred sebou nenájdem - musím pomôcť! Hľadám u Janka, hlavne granáty, zbrane partizánov sú všetky iného kalibru. Automat nemá ani jeden.

„Červená armáda smeruje k Odre, teraz máte bližšie na sever, ku Krakovu...“

„Nový Sad majú Nemci...“

„Treba ísť na Beskydy, smerom na Mútne, Erdútku.“ pohľadala som mapy, čo Ivan nechal. Vyznačili si smer, v tichosti sa porozchodili.

*

„Nemci sú v dedine,“ prišla nám povedať gazdiná. Tresla za sebou dverami. Aby si nemyslela, že teraz zalezieme kdesi do sena, naschvál som si obliekla kabát a išla som do krčmy k našim. Tu ich vždy bolo plno. I ľudia z dediny. Keď ma takto uvidia priamo medzi Nemcami, hádam sa aj ľudia osmelia a budú si myslieť, že sa nemám prečo báť. A potom, mentalita ľudí je už od pradávna taká... zoči-voči nik sa neodváži ukázať prstom na mňa.

Pred svokrinou krčmou prechodí sa jeden s bodákom na puške. Má ju prehodenú cez plece. Biely ochranný plášť s kožušinovou podšívkou. Dobře vystrojený, iste nie hocijaký vojak. Zastala som medzi dverami, odrazu som bola zvedavá, či si ma všimne. Vojak - neskoršie som zbadala odznaky SS na čiapke - si obzeral lomený štít na chalupe. Potom ma zbadal. Pristúpil bližšie, díval se na mňa. I ja sa mu prizierám. Nič zvláštneho; človek ako človek. Plavé vlasy, sivé oči. Esesák odišiel, zas sa vrátil a zastal predo mnou. Suchá, celkom príjemná tvár, i keď hádam prisna a teraz oči. Aha, čosi. Čosi v rozpore s črtami tváre, pichľavosť je v nich. Jaj, vidí sa mi, v očiach má čosi zlého, veľmi zlého. Voľačo sa ma opytuje a kričí, ani mu nerozumiem. Usmejem sa rýchlo, zmäteno, hlúpo a vojakova tvár sa mení, uvoľní sa, ale zas čosi zavrčí po nemecky a nepríjemný dojem sa vracia.

Tak ako sa nešťastní ľudia utešujú nešťastím druhých ľudí, chcela som zahnať nepríjemný dojem knihou „Zápisky z mŕtveho domu“. „Teraz je to vraj dobré čítať, volákeďy to bolo chmúrne, ťažké a spôsobilo zlé spanie, ale čože je to proti dnešku?“ povedal mi notár pred niekoľkými dňami. Mechanicky som otvorila knihu, čosi o tigroch... A hľa, ľudia sú ako tigre a naozaj je to aj tu napísané. „Ľudia sú ako tigre, ktoré dychtia iba po ľudskej krvi. A kto raz ochutnal tej moci, ten už i nechtiac tratí vládu nad svojimi citmi. Tyranstvo je zvyk, ktorý sa môže rozvíjať a napokon zmení sa v chorobu. Človek a občan mizne v tyranovi navždy a návrat k ľudskej dôstojnosti, k pokániu, k znovuzrodeniu stáva sa pre neho už nemožným. Okrem toho príklad, možnosť samopaše, vraždiť, zabíjať, účinkuje na celú spoločnosť nákazlivo; taká moc je aj zvodná. Áno, spoločnosť, pozerajúca chladnokrvne na takéto zjavy, je už sama nakazená vo svojich základoch.“ Dočítala som. Mám toho na dnes dosť. I na zajtra. Na dlho. Priestor komory stáva sa mi tesným. Potrebujem vzduch, mnoho vzduchu. Vybehla som von, za dedinu, na zasneženú lúku. Tu som zastala. Odrazu toľko dopovedaných vecí hľadá vo vnútri. Odpoveď na Osvienčim, Majdanek, Lidice a na všetky tie Majdanky a Lidice, roztrúsené po Európe. Odpovedí na veci, ktoré spýtali člo-

večenstvo s kataklizmom barbarstva. Veľkosť Hugovej vety „Raz to musíš pochopiť!“ ako železné kladivo klope na srdce. Pochopí toto celý svet? Pochopí a obrodí duchovný život celého človečenstva? A ak nie, na čo tie milióny mŕtvych? Ach, vtedy položiť sa tuto do snehu a radšej umrieť, lebo inak bude život veľmi ťažký...

Deň odo dňa sa cítim stiesnenejšie. Nech sa hocikto vysmeje z inštinktívne citenej úzkosti, ja ju cítim ako myš v klietke. V tejto učupenej úzkej kutici, ledva zhasnem svetlo, z každého kúta vystupuje otázka: Čo zajtra?

A zajtra! Aká ustatoť, zunovanie! Front akoby stuhol v tom očakávaní zajtrajšku, ktorý neprichodí. Kým sa bojuje pri Odre, Slovensko zostalo ako otvorená kapsa od Michaloviec až dolu k Šahám. Povráva sa, že na Oravu majú prísť nové divízie wehrmachtu. Mojich chlapcov partizánov, ktovie kde a aký vietor odvíal, viac sa neukázali.

Notár mi odkázal, aby som prišla. Vedela som, že ma len tak nevolá a že to musí byť vážna vec. A bola.

„Odídte preč, na iné miesto, kde vás nik nepozná.“

Vyzerám asi veľmi hlúpo, keď mi rozpráva, že včera gestapáci začali ďalšie „čistenie“. Odvliekli komisára. Iba to mu nariadili, aby si vzal lopatu a čakal...

„A za čo?“

Notár iba mávol rukou.

„Musíte odísť najneskoršie dnes v noci. Pozajtra už budú obce obsadené. Chlapi chodia zákopy kopať. Vidíte sami, čo sa robí. Niet dňa, aby niekoho neodviekli a o vás sa už primnoho hovorí. Chápete?“ Vyprevadil ma, trasúc sa, ako keby tu šlo o neho.

„Mňa už gestapáci dvakrát vypočúvali, kde je váš muž a potom vy. Ďalej už nemôžem. Mám tiež rodinu.“ Podával mi ruku a potom sa naklonil ku mne: „Orava sa má stať výpadovou baštou do tyla sovietskej armády na Ostravsku a pri Odre. Sústreďuje sa tu všetka nemecká branná moc od Karpát...“

Doma som to oznámila Magde. Začala skladať batožinu. Teraz už naozaj nebolo veľmi čo baliť, iba proviant sme si museli zaopatriť aspoň na päť dní. Tu sme nemohli ostať. Nemali sme byť a nebolo človeka, ktorý by nás prichýlil. I svokra sa bála. V poháriku kričalo na nás už tri týždne päť korún. Za cukor, zemiaky, kapustu som dala svoje náušnice... Mlieko nám dávala svokra. Ak toto všetko prežijeme, nech príde akýkoľvek poriadok, musím to deťom nahradiť.

Hľadám furmana, ktorý by sa podujal na túto ťažkú cestu a váham. Či to nie je len notárova ustrašenosť? Vošla som do školy k priateľke. Ak to nie je nevyhnutné, nikde sa s deťmi nepohnem.

„Ty si ešte tu?“ zvolala udivene, keď mi otvárala dvere. Potom potvrdila notárovo obavy. „Musíš odísť čím skôr... Keď sem príde armáda, bude neskoro.“

„Nemeckí vojaci hádam nie sú takí strašní.“

„Prv, ako sem prídu vojaci, budú tu gestapáci čistiť, moja milá... V Erdút-

ke zabili včera ženu len preto, že mala muža partizána... V Slanci..." náhle sa zarazila, pozrela na mňa. „Hovorím ti to len preto, aby si vedela a nespoliehala sa na nič, iba na seba! Rada by som ťa vzala k sebe... ale to by ti nič nepomohlo. Ľudia z neopatrnosti, z hlúposti povedia niečo... a o tebe sa už toľko hovorí..." Pozháňala dobroty, čo mala pre deti, teplé šály.

„Nebude to dlho trvať a budeš slobodná. Front sa blíži. Včera guľometom ostreľovali Jablonku. V Trstenej je teraz hlavný štáb.“

V tom krátkom odpočinku pred cestou zase sen. Stojím s Elenkou na rukách a s Haničkou na zasneženej lúke. Pozerám do hlavní, do všetkých otvorov rúr a do zúžených očí gestapákov, mieriacich puškami. Salva výstrelov. Pušky klesli... Padla som horezračky a vidím do modrého neba. Detský hlas volá: „Mama... mama!“ Hmatám rukou okolo seba, hľa, to Hanička, čosi vlhké na tváričke. A volakto volá stále slabšie a slabšie. Veď je to Elenka! Hej, mrzne! Chcela som ju prikryť, pritisnúť k sebe, zohriať, ale ruky sú mŕtve. I ja som mŕtva a moje dieťa bez pomoci mrzne, zamŕza, tuhne. Biele pole snehu iskrivo žiari ako roztopené zlato a v tej žiare zrazu dve deti vedú sa za rúčky. Jedna je Elenka a to druhé? Kdeže som to dieťa videla? Aha, veď je to Želka!

Strhla som sa na plač detí. Magda zažala elektrické svetlo. Treba nám vstávať, ktosi búcha na vráta. Svokra nás prišla zobudiť. Na obloky namaloval mráz zázračné kvety.

Tma. Sneh opäť padá v hustých chuchvalcoch a len čo sane prebehnú, stopa sa zakrýva. Na všetkých našich cestách sprevádza nás dážď a sneh. I na tejto. Okolo nás všetko panensky biele a splývavé ako závoj, ťahajúci sa cez hory na polia a dediny. Deťom sa tma pod celtovou strieškou nepozdáva, ale potom čušia. Privykli na všeličo. Svokra si ticho utiera slzy na utrápenej tvári. Takto zas odchodíme, vyhnanci, hľadať nové prístrešie. Nie je to nič príjemného, zo severnej Oravy za snehovej fujavice poberať sa hore Príslpom. Uhh... i kôň to cíti, najlepší kôň z dediny ledva brázdí vysoko napaďaný, stále pribúdajúci sneh. Od Podzámku kráčame pešo, tu pre prechodiacu prvú transporty nemeckej armády pluhom odstránili sneh, ale cesta je preplnená autokolónami. Kôň sa plaší, transport hustne, hukot sa zväčšuje. Pri Vyšnom Kubíne musíme z hlavnej cesty uhnúť a dávame sa cestou na Lúčky, priamo do Mikuláša.

V Leštínach oddychujeme. Minieme Osádku. Ošarpaná dedina. Ozaj, čo prinesie koniec vojny týmto ľuďom? Takýmito myšlienkami som zaháňala ľahostajnosť, ktorá sa ma zmocňuje ku všetkému, akoby už predou mnou nemalo byť nič, iba sneh, cesta, sneh, cesta... a moje vlastné ustáté šlapaje. Vnucujem si problémy týchto biednych Osáďčanov, ale myseľ je naozaj poobtáčaná pradivom tuposti a ľahostajnosti, pribúdajúcej s ustavičným stúpaním do kopca. I kôň, akoby tiež mal tie isté pocity ako človek, stúpa, ide... ide... so sklonenou hlavou, s chlopňami na očiach, ktoré mu zacláňajú obzor.

Znenazdania, kde sa vzal, tu sa vzal, ktosi pri saniach. Chlap. Dedina je ďaleko za nami. Mladý človek, cez čelo čerstvo vyhojená jazva.

„Kdeže?“ vypytuje sa. Spod čiapky vykukuje príjemná tvár.

„Do Mikuláša...“ odvetí furman.

„A po čo?“

„Len tak...“ odpovedám za furmana.

„A tam čo veziete?“ nadvíha plachtu a zhíkne: „Deti?“

„Hej, deti, úbožiatka.“

Partizán sa viac nevypytuje. Pozerá na mňa dlhým pohľadom.

„Musíte odbočiť na Vartu. Cesta na Mikuláš je zarúbaná od povstania. Toto všetko je naše kráľovstvo,“ ukázal rukou široko za hory. „Tadeto neprejde nemecká noha.“ Hrdosť len tak sála z neho. „Ako pôjdete, dajte pozor, uvidíte stopy doprava, tam odbočíte, cez Kalamenskú dolinu dostanete sa na Vartu a akúže máte kladku?“ pozerá pod sane. „No, ujde. Musíte dať pozor. Tu prejdete do Lúčok strminou. Ak sa neprevrátite...“ Nedopovie. Čože sa nám môže horšieho stať?

Potom sa vypytuje, či sme videli Nemcov. „Transporty na cestách. Leštiny a Osádka sú voľné.“

Neznámy sa odobral, mlčky nadvihnúc čapicu. Obrátil sa k Osádke. Na chrbte sa mu hompálal samopal.

„Akí všelijakí ľudia sa musia skrývať. Čo sú toto za časy?“ dudre furman. Mlčíme. Neprijemne sa rozpráva so zamrznutou bradou. Obočie máme biele osrienené, tváre červené až do fialova, so svetlými škvrnami.

Dlhú Kalamenskú dolinu pocítil i kôň. Kráčame; nevieme, či dobre, či zle. Starám sa. Kde to sme? Okolo husté hory, biele ako v rozprávke. Po ľudských príbytkoch ani stopy, kde sa len pozrieš, všade biele, zamrznuté štíty veľikánov, po ktorých sa prehánajú vetriská a biele závoje pribúdajúceho snehu. Veru podivné, nehostinné je vaše kráľovstvo, partizáni!

„Počujte, gazda, nezišli sme zo stopy? Neodbočili ste na zlú?“

„Čo ja viem, pani? Len by sme už mali volakde dôjsť...!“

Pozerá sa na mňa zboku, skúmavo. Ustaraný, vylakaný, pozerá neisto. Beda, ak zbadá moju neistotu. Len to nie. Razom mizne moja ľahostajnosť. Tu som zodpovedná ja! Tak. Stúpam dopredu. Snehu vyše kolien, vo chvíľke mám plné kapce snehu, kolená mokré. Furman nepristáva a hodí švagrinej liace, sám pretláča cestu v súkeniciach a kapcoch. I Magda je mokrá, premrznutá, zuby jej drkocú, sem-tam sa tacká ako vechtík, poháňaný vetrom. Ale nepovie ani slova, len ticho pozerá na mňa, zdá sa, že mi chce z očí vyčítať, kde ju to vlečiem.

Vyššie päť hodín ideme hore dolinou, ktorá vari ani konca nemala. Deň je na sklonku. Huh... a tá, zima! Fujak sa znovu začal, akoby doteraz iba od-dychoval, a len čo nabral síl, už aj zúri. Odvial z detí celtovú plachtu a so zavíjaním vetra nesie sa dolinou ustrašený detský plač. Plač detí v krajine vy-hnancov - partizánov. Biele kráľovstvo, čo nás chce schmatnúť do svojho smrtiaceho náručia.

Či to pocítil aj kôň? Zapadol do snehu po brucho. Vydriapal sa zo snehu,

aby o chvíľku zapadol ešte hlbšie. Potom zrazu pred nami dolina, zatarasená vrchom, ako plochá brána, na ktorej sa prehávajú vetry, skuvíňajúc strašidelnú melódiu. Ak sa tadeto nedostaneme niekde... zahynieme...

Furman priskočil ku mne. Bol mierny, dobrý. Ak v takejto situácii natrám na zlého, mohol by ma aj zabiť.

„No a teraz čo?“ zahulákal.

„Toto je Varta!“ tvrdím a sama neviem, kde beriem takúto istotu. „Tu sa musíme dostať hore. Čujete? Musíme hore! A potom už bude dobre.“ Toto boli moje posledné slová, čo mi ledva prešli cez ústa; i cítila som, že mrznem, mrznem...

A tu ľudia dali sa do nadľudského zápasu s besniacou prírodou. Furman použil bič do krajnej možnosti, ženúc hore koňa, všetci ostatní sme tisli sane. Buď-alebo! I kôň to možno pochopil, sú to predsa inteligentné zvieratá. Napnuté šlachy mu div nepukali, hrudou dral sa dopredu, deti v hrôze utíchli. Kôň znovu zapadol, zodvihol sa a zas zapadol po brucho a zostal ležať...

Výbehla som sama hore, rujúc sa s vetrom, potkýnajúc sa v strašnej zime a...

Vrch mal ostrý hrebeň, hneď sa zvažoval dolu a pod stromami vyšliapaný chodník a tíš... tíšina ako v izbe. Klákla som si na kolená a bozkala som čerstvé šľapaje ľudských nôh.

*

Partizáni nám pomohli vytiahnuť sane a dostať sa dolu strminou. Bolo ich tu hodne z Jegorovovej skupiny, z oddielu, ktorého meno som zabudla. Čakali na spojku a dobré správy, ústup bol v plnom prúde; od Popradu hrnula sa záplava „elasticky“ ustupujúcej nemeckej armády a každý deň mohol byť voľný Mikuláš, Ružomberok. Hovorila som im, aká sila sa sústreďuje na Orave. Ale partizáni sa mi vysmiali. Keď som na druhý deň v Lúčkach videla ustupujúce transporty, pochopila som, prečo.

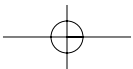
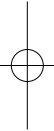
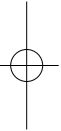
Stojíme tak s deťmi a pozeráme v Teplej na armádu, kedysi vífazne tiahnucu do porobených štátov Európy. Títo špinaví, zarastení, ustatí a mrzutí vojaci majú dnes o jednu skúsenosť viac. Dobyli svet zbraňou, ale zabudli dobyť si srdcia ľudské. V ich pästiach boli zbrane, ale v srdciach nemali lásku k ľudstvu.

Medzi vojakmi odchodili aj naši Slováci - gardisti. Takto tu stojím, omrznutá, hladná, ošarpaná, pričupená k saniam a pozerám sa na ústup, nad ktorým preletovali sovietske jastrabíky. Cítila som sa ako človek na konci svojej cesty. Ale títo odchodiaci boli na začiatku - a nezávidím im ich osud. Prečo je toto všetko? Nemôžeme tu všetci žiť tak, aby jeden nemusel ustupovať druhému? Či nie je zem dosť veľká, aby bolo miesta pre každého? Prečo si závidieť? Prečo sa nenávidieť? Prečo sa konečne raz a navždy všetci vo spolok nemilovať?

Do Mikuláša som sa nedostala. Na zatarasenej ceste, plnej transportov

a pochodujúcich kolón, mohlo sa ísť len s prúdom, nie naopak. Nemecký dôstojník, napodiv slušný, odkázal ma odísť do niektorej dedinky pod horami. Vidiac tak veže Nemeckej Ľupče, spomenula som si, že tu mám brata.

VOĽ NEBYŤ, AKO BYŤ OTROKOM!

Nie, nebola som ešte ani ja na konci cesty... V Lupči som brata nenašla a musela som hľadať nejaké spojenie s ním. Bol v horách. Na život tu som nemala nijaké prostriedky. Prenocovali sme v starom kamennom dome s hrubými, studenými múrmi, svedkami dávneho feudálneho panstva, ktoré, nebudaj, nechalo doteraz stopy aj u ľudí. Cudzota pozerá na nás. Či preto, že srdcia máme až-až preplnené túžbou po teple, prívetivom slove, добрote a nachodíme iba chlad, studenosť, akoby už nič iného nebolo v ľudských srdciach?

Slová počernej hostiteľky, ostrej, veľmi výraznej tváre, ma zraňujú. Pojem lásky dostal tu znetvorujúcu formu. I keď miluje Nemca a trpí, keď ho stratí, prečo slepo nenávidieť a tupiť povstanie? Ako je možné nenávidieť partizánov iba preto, že miluje Nemca? Ako by bolo možné LEN preto nenávidieť Nemca, že by som milovala partizána? Čo jej na to všetko povedať? Dožičila by som jej pohľad na mŕtvych od Bystrice, ženy a nevinné deti. Či by verila? Alebo jej povedať o tom druhom svete, za ktorý sme bojovali my, a prečo som utekala sedemdesiatpäť kilometrov cez nemilosrdné hory? Nie. Moje biedenie, to je viac ako rozprávanie.

Som aj zahanbená. Do srdc ľudských nevošla túžba po pokoji. Rozhodla som sa. Pôjdem za bratom. Do hôr.

Slávna lupčianska dolina. Mohutné horstvo, úzke údolie, nekonečná tíšina pôsobí na nás ako krajina z iného sveta. Ale nebolo to tak. Len sa človeče bedlivo pozeraj okolo seba. Tam pod smrekmi, na kraji zužujúcej sa doliny boli hroby zastrelených Nemcov. Hore dolinou úzky, dobre vyšliapaný chodník. Napravo i naľavo boli bunkre a guľometné hniezda a Nemci sa dlho neodvážili do doliny. Partizáni sa sťahli do hôr, ukazuje mi furman k mohutnému masívu Nízkych Tatier.

„Veľa ich tu je?“ odvážim sa opýtať na to, čo tu strážia ako tajomstvo.

Mykol plecom. „Parom ho vie.“

Dolina je dlhá, úzka, preteká ňou rozliaty, zamrznutý potok. Tam pred nami vypína sa majestátny Chabenec, napravo k Bystrici Prašivá, ale neviem, ktoré sú to. Náhle sa dolina pred nami otvorila, vpravo spoza stromov ako v úkryte vyčnieva kúsok strechy, zaznel brechot psa. Naša cesta sa tu končí alebo...?

Hore kopcom sa ponáhľam. Som pripravená na neprívetivý pohľad, slová ani nečakať a zmiznúť. O chvíľku stojím pred objemnou horárkou.

„Som sestra Janka Kozáka a prosím vás, prijmite ma, ak môžete, do vášho domu. Na tejto zemi už niet miesta, kde sa podieť s deťmi - iba ak sa prepadneme...“

„Podte, no pravdaže, podte...“

„Áno, ďakujem, ale mám dvoje detí a priateľku...“

„Joj, chúdátá, no rýchlo, poďte dnu.“ Pár sivých, príjemných očí ma posmelilo. Ponáhlam sa po deti. O chvíľku sme v teplej kuchyni. Furman vyhádzal naše veci do izby. Všetko je špinavé, sme ako Cigáni. Občerstvená teplým čajom cítim povinnosť ešte niečo dodať.

„Viem, nik ma tu nepozná okrem brata, ale o jedno vás prosím, môžete mi úplne dôverovať.“

Neskoro večer došiel brat. Zasnežený vyše kolien, skladal pušku. Očistil si v predsieni cencúle, namrznuté na kapcoch. Potom ma zbadal. Chytil ma za ramená a dlho sa mi prizerá... Dlhو bez slova stojíme v objatí.

*

Biela, ostrá čiara hrebeňa horského velikána, nad tým modrý azúr neba a pred západom slnka ružová žiara. Zelené smrekы ovešané girlandami snehu, hlboké, zasnežené údolie, vysoké hory, červenkasté rázsochy skál, čarokrásne kvaple Lupčianky, meniace mliečny opál až po priesvitný tyrkys, biely pás cesty, utlačenej čizmami, bagančami i kapcami povstalcov, to je každodenný obraz z koridoru horárne, ktorá sa vypína na vršku ako dobre zaopatrená kvočka. V priestrannej kuchyni na lavici pod bustou Ukrižovaného vymieňajú sa neznámi, vždy noví a noví, ale potom tváre stávajú sa mi známe a dostávajú aj mená.

Prichodia rozličnými cestami. Od Železného širokou, vyšliapanou zliatinou ciest z Magurky až po horáreň. Druhá vedie spreď Slatvinského a potom je tu cesta dolu strminou, stratí sa zavše pod zosýpajúcim sa snehom a i dnes odtiaľ prichodia chlapi so svojimi prázdnyimi batohmi i žalúdkami rovno ako z neba, hamujúc sa palicou, zaseknutou medzi nohy.

Vo chvíľkach, keď ošetřím Elenkine omrznuté, krvavými chrastami zbeďačené nôžky a dieťa pokojne spí, oddychujem, pomaly sa zotavujem. Sýtim si pľúca mrazivým čistým povetřím, opretá o zábradlie verandy, sledujem život pred horárňou. O spoločnosť tu nie je núdza, ranený, počerný muž priskacká na barlách.

„Povedzte mi, aký je to vrch, ten rovný hrebeň,“ vypyťujem sa. Zmýliť si ho nemožno s nijakým iným, taký je nápadný, raz očarujúci, inokedy strašný, keď je zatiahnutý mliečnym opálom hmly. Pred nami v ďalekej výške má hrebeň ostrý ako zaokrúhlená britva, pod hrebeňom strmý zráz, vyhladený vetriskom.

„Chabenec. Páči sa vám? Už tretí raz sa naň pýtate.“

„Ako to?“

„Každý deň, ako ste tu. Pamäť zlá?“ opytuje sa.

„Teda Chabenec...“

„Hej, ale lepšie o ňom nehovoriť. Zlý kopec. Napravo od neho, k nám bližšie, je hlavný štáb partizánskej brigády. A pod Salatínom tiež. Na druhej strane Chabenca v Jesenskej, tam sú hlavné jednotky. K tým patřím...“ rozhovoril sa odrazu doteraz nevravný, mĺkvy človek.

„Vy ste paradesant druhej brigády?“

„Hej...“

„Boli ste tam na ústupe od Bystrice?“

„Nie. Šiel som cez Prašivú a v Choruzňom ma Nemci dostali. Po výcviku v Buzulukú som bojoval pri Kyjeve, Bielej Cerkvi - nič sa mi nestalo, a tu, zlé hory... počasie nanič... A predsa som mal väčšie šťastie ako tí druhí okolo mňa...“

„A čo Chabenec?“ Som neodbytná.

„Zamrzlo ich tam veľmi mnoho... i Šverma...“ sklonil hlavu, nervózne potriasol barlou.

„Povedzte, Raník,“ tak ho tu volali, „veľa ich ranili s vami?“ Vypytyjem sa ako človek, ktorý sa chce ponoriť až na dno pravdy.

„Ranili?“ odsekol. „Ranili a zabili, to je jedno a to isté...“ odmlčal sa, potom mrzuto dopovedal. „Neviem, prečo to chcete vedieť. Pozrite sa, koľko je tu chlapcov, všetci majú úlohu a túžbu zabiť aspoň jedného Nemca, chodia popri mŕtvolách, ale nikdy o nich nevravia... to sa nesmie.“

„Nesmie? Prečo? Pozrite sa, priateľ,“ preglgla som naprázdno, „ja mám muža partizána, veliteľa a neviem - možno je už tiež mŕtvý - tak prečo by som ho nemala spomínať?“

Neodpovedal. Mlčky sa zahľadel k Chabencu. Prebehol očami jeho hrebeň, krvavo zafarbený zapadajúcim slnkom, prešiel zrakom na Maguru a Salatín. Potom mu pohľad pristál na mojej hlave. Útrpnosť mal v očiach, pichlo ma to. Vo vlasoch som mala previtajúcu šed, ktorá prišla takmer z jedného dňa na druhý. Nie, tomu nemohol porozumieť. Kto tomu kedy porozumie?

„Iste ste prešli utrpením,“ naprával dojem, „ale, povedzte mi, pani Marta, bolo to treba? Vy, matka, a ako vidím, dobrá matka?“

„Keď ste povedali, vy, matka, cítim výčitky svedomia.“ Nemohla som odvrátiť oči od jeho barlí, akoby som sa stále chcela napájať touto krutosťou, utrpením ľudí. „Bolí ma to, verte... ale nedalo sa tomu vyhnúť. Čo iného som mohla urobiť? Tam, v Trnávočke som nemohla zostať a ani potom som nešla ľudí, ktorí by sa nebáli ma prichýliť. Nie hádam preto, že by nebolo dobrých ľudí, ale ani ja som nemohla vystavovať druhých nebezpečenstvu... A potom...“ strmo, zanovito som sa mu prizrela do očí, „nemohla som žiť tam, kde Nemci, ak som nemala zabudnúť, že som matka!“ Zatíchla som, v duši mám oheň sopky, len vybuchnúť. „Nie, nemôžem vykričať, že to, čo zostalo za mnou dole, bolo aj šialenstvo túžby pomstiť sa za mojich priateľov, za všetko! Tam v Štiavnicí, keď som strážila spánok mojich drahých v zahmyzenom domčeku, chcela som vybehnúť a bežať na Sitno, alebo zbraňou, ktorú som ešte stále opatrovala, zabiť ktoréhokoľvek Nemca. I keby som bola unikla, môj život by už bol zdeformovaný. A ja som chcela vychovať svoje deti, formovať ich život...“

Ranený, zdá sa, nepozoruje, čo sa vo mne odohráva a pokračuje:

„Nelutujete? Národ často nespláca vlastenectvo... Verte!“

Vzbúrila som sa:

„Ako môžete takto hovoriť? Práve vy?“

„Nechcem vám ublížiť,“ povedal, pozerajúc do neurčita, „ale choďte raz hore dolinou s bratom Jankom, nech vám to ukáže a potom mi povieť, či to národ splatil tým ženám a matkám!“ Prudko sa zvrtol a ťažko odchodil.

Druhý deň, keď som vyšla po vodu, stretla som Raníka. Pozrel naliehavo na mňa, hnev ma už prešiel, položila som vedrá na zem.

„Prosím vás za prepáčenie, som chlap - vojak. Prežil som viac, akoby ste si mysleli, nielen na fronte, preto ten môj triezvy náhľad, ale ani u mňa to nie je vždy tak...“

„Ja vám rozumiem. Vy ste bojovali so zbraňou, vy budete hrdina...“

„Hej, takto si to o sebe niekedy aj ja myslím, ale uvážte, i ja mám matku... Sedem rokov som ju nevidel a neviem, či ju nájdem nažive a ona nevie, či ja žijem... a potom rozmýšľam aj o jej živote ako o premárnenom. Ako ďalej? Chcem sa dožiť slobody, mieru, začať znovu žiť a nevymýšľať, nehľadať záujmy a city... tie i tak prichodia ku každému, i k vám, len čo otvoríte oči! A ak smiem povedať niečo, nuž len to, aby ste si aj vy tak všetko k sebe neprípúšťali ...“

Pobrali sme sa k domu. Naša hliadka, pes, ohlásil brechotom Nanáka. Mal nového spoločníka, kolegu v četníckej rovnošate. Zastavil sa s ním na verande a ukazoval na hrebeň vrchu.

„Vidíte, tam sme tri mesiace bunkrovali ako krty, kým sa Nemci rozťahovali v Železnom i na Magurke. Ani bohovi by nás neboli našli, psiská naničhodné.“

„To ste ani nebojovali?“ ozval sa naivný nováčik.

„A čím?“ rozčertil sa. „Vari tými tromi-štyrmi nábojmi, čo nám zostali? Rozprášili nás, že sme nevedeli, kde máme hlavu, kde nohy.“

„A my, čo sme zostali dole, sme vám závideli... hrdinovia!“

„Ech, nevravte, hrdinovia!“ skočil mu do reči. „Ani psovi by som nežičil taký život. Napolo vyúdení, v tých bunkroch, v zemi, nohy vo vode...“ Hodil rukou, šmátrajúc po vreckách s nervozitou človeka, zvyknutého fajčiť. Prirodzene nič nenašiel. Odplul si a pobral sa za partizánmi.

Hostili sa v kuchyni na vyškvarenej slanine, čo si doniesli a na guláši, čo im horárka navarila. Tvrdá zima im pozerala z tváří, ktovie, koľká je to už zima odvtedy, ako nechali svoju rodnú spustošenú vlasť? Dnes je obraz z verandy horárne zmenený. Ako keď javiskový oponár stiahne oponu a vystrie inú. Chabenec i Salatin je zastretý mliečnym plášťom hmly. Oba starí obrovia, majestátni, mohutní, akoby hrozili: „Majte sa tu na pozore!“ Aj ostatné štíty hôr zahaľuje tajomný neprehľadný závoj s tichým uspokojivým šepotom: „I my sme tu...“ Chladný severák prediera sa studenými pazúrmí dolinou a strháva biele vence snehu zo smrekov. A tento letí, padá, dvíha sa a zas padá, ako keď biela nevesta natriasa svoj jemnučký, svadobný závoj.

Taký čas, keď ani psa nehodno von vyhnať. „Brrr, ale je dnes zima,“ dúchajú na sklávené prsty a strhávajú cencúle z omrznutého obočia, fúzov.

Dupkajú a striasajú sneh z kapcov i golierov. Pitvor s diežami na vodu dýchne prvé teplo na príchodiacich a už sa kuchyňa plní uzímenými postavami. Chlapci i chlapi z Ľupče a z okolia, partizáni z ďalekého Ruska s automatmi na pleciach, v dobrých i chatrných šatách, všetci hladní.

„Ale vás vyhnalo z tých deravých bunkrov, čo?“ víta horárka chlapov.

„Dnes sa nechce von ani nášmu psiskovi.“ Horár suší cigarety, nájdené v potoku. Obdarúva nimi svojich každodenných hostí.

„Keď duje, ide nám oči vyžrať a dole sa nám rozťahujú Nemci,“ zaprskal drobný četník, skladajúc brigadíрку. Uši mal poriadne belavé.

„Veď keby nie tej huncútskej stratégie, dávno sme ich mohli vyhnať,“ útočí Gôt. „Ale to sú vždy výpočty všelijaké, stratégia, front stojí a chlapci hynú.“

Dnes sú to zbytočné reči. Horárka mieša škvariacu sa zeleninu, hádže zemianky do veľkého hrnca a chlapom sa pri tej omamnej vôni sliny v ústach zbiehajú. Teplom zarosené pušky, bezstarostne odložené, stoja v kútoch, na boj niet nálady. Od jesene je toho každý deň... a raz príde metelica, zasype cesty, chodníky, mráz štípe, hryzie... teplý kút horárne dýchne spomienkou a na tvrdé partizánske srdce zaklope mäkký, nežný cit, volanie a túžba po domove.

„Hovorím vám, že štyridsať Nemcov šlo hore na lyžiach, akiste na Magurku. Mali by ste byť opatrnejší,“ upozorňuje horár Péti z Ľupče, príležitostná spojka, hádzuc okom na odložené zbrane. „Boli dobre vyzbrojení, v bielych pláštoch.“

„Ak sú to tí s plesnivcami na rukávoch, to sú ostrí chlapi.“

„Ale čo, dnes majú na Magurke teplo, dnes sa ohrejeme, nakrmíme a potom im dáme nádielku, ako nedávno,“ odbavuje vec partizán, nevdojak lepšie stisne päšť, akoby už mal v nej potvoru nemeckú.

„V takomto čase, čo by tu hľadali?“

Ľudí pribúda. Zo všetkých deravých prístreší psí čas vyhnal ľudí. I hliadka pred Slatvinského sa prišla zohriať. V susednej partizánskej izbe sa plno ľudí porozkladalo okolo stola, čakajúc na teplé jedlo. Zbrane a munícia pohodnené v kútoch.

Aj Nanák zatemnil vchod do kuchyne svojou ozrutnou postavou. Potom tvrdo stíska ruky, že si ledva prsty rozťahneš.

„Dnes som sa veru nespitol... a som tomu rád.“ Naširoko sa usmieva. „Máme pokojný deň, čo?“ Vonku ľahké poprašky snehu sa stupňujú a menia sa na metelicu. Vietor je ostrejší, mráz kreslí stromčeky a kvety na tabule okien a stopy ľahko prikrýva snehový páper.

Beseda v kuchyni pokračuje. Nálada družná, s prísľubom obeda, keď v tom odrazu buchot, ozveny rýchlych krokov a čiasi vydesená tvár. „Nemci sú tu!“

Kuchyňa sa zrazu naplnila zdúpnelymi postavami. „Z ktorej strany prišli?“ hromovo znie Jankov hlas. Ale snaha sformovať mužov je daromná. Sú náhle prekvapení, nepripravení.

Ozvali sa prvé výstrely. Dopadali zhora od cesty. Chlapi sa podľa nich orientujú a Janko otvorí okno najbližšie k hore. „Chlapci tadeto...!“

A opäť nový povel: „Pušky nezabúdajte, ta sa k hore a potom na nich!“ V zmätku kto schytil pušku, kto automat, s rozpalenými tvármi vyskakujú partizáni oblokom. Bežia k hore... brániť, čo sa dá. Posledný je Janko, beží na kopec, tu sa rozhliada a odrazu ho nevidno.

Znova salva výstrelov, teraz už povyše, od potôčika a ešte i zdola. Volná je iba jedna strana, od stajne a chlievov. Ak tade bežali chlapci, možno sú zachránení.

Vbehla som do izby. Tu leží spiaca Elenka. Odhrňam záclonu a už aj vidím, horáreň je obsadená.

Nemci blízko seba v bojovom postavení kľáčia, mieria a teraz dve hlavne sa otáčajú smerom ku mne. Zbadali ma. Odskočila som, strela preletela práve nad hlavou, nahla som sa nad chorým dieťaťom. Haničku, ktorá vybehla za mnou, vtisla som nohou pod oťoman. Teraz už strely dopadajú do izby a izba sa plní dymom a prachom padajúcej omietky. Bežíme do kuchyne, chodba je ešte voľná, ale rachot automatov sa stupňuje. V kuchyni stojí starý horár pri synovi. Ranený, opretý o barly, je biely ako kus plátna, poručík Gajdoš duchom neprítomný.

Nehovoríme. Stojíme a čakáme. Sústreďujeme sa na reč zbraní, ktorá neustáva. Teraz séria krátkych výstrelov dopadá k lesu. Cez oblok vidíme, ako Janko schodí dolu kopcom. Nachýlený dopredu, drží ruky hore, za ním Nemec s namiereným automatom. Beznádej udiera na srdcia prítomných.

„To Janko takto? Jeden z najlepších strelcov, nikdy sa nebál nikoho... takto?“

„Musí byť ranený... ten by sa nedal...nikdy!“

Opäť séria krátkych výstrelov.

„Do našich, do našich!“ bedáka horárka. Naozaj, strelba akoby utíchla, neudiera do stien horárne, ale inde. Alebo naši útočia? Horár to už nemôže vydržať. Vychodí von do strelby na verandu. Prásk... prásk...!

„Už je po otcovi!“ „Kriste Ukrižovaný!“ „Bože... Bože...“

Horár sa vracia. „Všetko je stratené, strieľali ako besní, nad hlavu, pod nohy...“

Sklonené hlavy. V nemom ustrnutí čakáme. Čas je čosi, čo sa nedá určiť. Nemci strieľajú do izieb, chodby, blížia sa. Nik netuší, koľko ich je, no zdá sa, že sa tu zhŕklo celé nemecké peklo, celá hrôza fašistickej krvilačnosti a beštiality. Bezmocnosť udúša prítomných. A Nemci vchodia s namierenými automatmi, ešte jedna strela padne blízko dvier a zajatí odchodia. Nik nesmie hovoriť, ani muknúť, zachrániť sa tu nič nedá. Kroky zajatých dunia na chodbe a strácajú sa tam vonku na bielom snehu.

Nové výstrely zrážajú starú horárku na kolená. Deti srdcelomne plačú, kľáčia na zemi, spínajú drobné ručičky.

„Už je po našich, už je po všetkom...!“ Predstava mŕtvol, vystretých na dvore, je ukrutná.

Znovu dvaja Nemci. Tvrdý posunok každému zrozumiteľný. I my máme vyjsť von.

Horárka kľáči ako v zabudnutí, horekujúc:

„Ach, môj muž, neborák, syn drahý, už ste tam! A teraz i my...“ a odrazu vystrie sa pred Nemcom a volá:

„Viete čo, Nemec? Mňa zastrelte, ale tu tie nevinné deti nechajte!“ Sily sú podlomené, srdce ťažko skúšané, srdce matky bolí... a v mdlobe skoro padá. Dcéra k nej priskakuje, podopiera ju.

Nemec skloní pušku, potom hlavu. Čo sa to s ním stalo? Tvrdým posunom vyženie podriadeného vojaka von, potom mlčky odchádza i on.

*

Na bežiacom páse posledných týždňov, v hurhaji výmeny hliadok, ľudí, dôstojníkov, četníctva, dolinu neprestajne merajú kroky stoviek ľudí. Po prežití hrôze prepadu si navykáme na neprestajný vzruch a nevedeli by sme už hádam ani spokojne zaspáť. Ako sa bratovi Jankovi, horárovi a jeho synovi podarilo vytrhnúť zo zajatia, žijeme nepokojnejšie, ale aj tak som sa znateľne zotavila. Aj deťom sa lepšie darí pri dobrej strave... Ešte vždy sa však nesmierne zláknú pri každom najmenšom šuchote.

Žravé spomienky na Ivana, pri ktorých som neraz myslela, že načisto zatvrdnem alebo mi srdce pukne, pomaly prechodili. Iba časom ma ťaží zodpovednosť za deti. Haničkina košielka je už samá trhlina, šatôčky samé záplaty. Elenkine nôžky sa už zahojili a horúčka zmizla. Ale na všetko zabúdam, keď sa pozerám na bielu cestu hore dolinou. Hory sú tiež také čisté, bielučké, krištáľovo sa skvejúce. V takých chvíľach, hoci mi to nemôže nik povedať, či Ivan žije a ani neviem, či možno toľko žiadať - viera, živá viera ma naplňuje, že sa raz stretne a táto viera žije vo mne taká mocná, že niet moci, ktorá by mi ju vytrhla.

V posledných dňoch prichodí zdola mnoho ľudí, pridávajú sa k armáde a k partizánom. Dolina je uzavretá, ale všetky cesty vedú do Ríma a všetky cestičky do Lupčianskej doliny. Mužstvo sa formuje do oddielov na Magurke a na Železnom u IV. partizánskej brigády, kde je štáb a mnoho popredných politických predstaviteľov povstaleckej Bystrice. Chlapi z Liskovej a kto vie odkiaľ donášajú zdola znepokojujúce správy. Lupčania osmutnejú pri správach z dediny. Všetci majú dolu rodiny. Nejednému završia oči hnevom, pomstou. Dlho sa prechodia po verande, skúpo vypúšťajú dym z cigarety - je to radosť, ktorá krátko potrvá - a len čo sa dym stratí, do mozgu sa nástojčivo votrie spomienka na otca, mať alebo ženu.

Časom sadla na chlapov a chlapcov nespokojnosť. Nie je to maličkosť, každodenne tráviť hrach, fazuľu, hrach, fazuľu. Topánky deravé, chatrné šaty, vši. Telá zoslabnuté dizentériou. Pálčivú túžbu po domove vystriedal morálny záväzok k padlým bratom.

Bratstvo, to tu nebolo prázdne slovo, bol to krvou spečatený pojem. Na svet tam „dolu“ pozerali ako na zaslúbenú zem, do ktorej sa chceli vrátiť víťazne,

ako do svojho sveta, ktorý je iba ich a nikoho iného. Teraz však všetci chápa-
li, že boj prenesený do hôr sa musí dokončiť.

Kedy sa pohne front a kedy budú môcť aktívne zasiahnuť do boja, o tom ko-
lovali pochybnosti. Vraj v auguste! Bolo to všetko také nepravdepodobné,
i to, že dôstojníci šli vyjednávať za front o prechode na druhú stranu, i to, že
cesta cez front je smrteľne nebezpečná, i to, že prišli nové posily a padákoví
strelci, i to, že prilietajú lietadlá „kukuričniaky“, ktoré môžu pristáť na dvadsať-
päťmetrovej ploche, aj to, že odvážajú ranených a omrznutých do Kyjeva. Re-
či o tom, že budú čoskoro cigarety a riadna mináž sú akoby imaginárne pre-
ludy, mátajúce ľudí vo chvíľach tvrdého čakania.

Začiatkom marca je práve taká tvrdá zima, ako v januári. Snehu pribúda,
slnko nemôže rozohnať mráz, privábiť jar a v únave výpadov a prestrelietok,
poplachov a neistoty nemôžeme spávať. Tu sa ozýva Raník zo svojho kúta,
hovorí o Sovietskom zväze. Zo skutočného života tohto veľkého svetadielu
vieme veľmi málo, všetko je pre nás novinkou, všetci veríme vo veľké slo-
vanské ráno, ku ktorému sa upíname. Aj počas dnešnej noci nás pri takom-
to rozhovore premohla únava, zaspali sme.

Netrvalo dlho, buchot, dupotanie na verande, štekot psa nás zobudil. Iste
sú to Nemci. Konečne sa odhodlali splniť sľubovanú návštevu a exekúciu
a teraz partizánom prešli cez rozum! Vystrelujú raketu, všetko je ako za bie-
leho dňa. Rezignovaní už ani nevstávame, všetko jedno, kde človek zomrie,
v posteli či na mraze.

Niektó otvára dvere a do uší preniká hlasitý hovor. To, čo sme počuli, po-
stavilo nás na rovné nohy. Ktosi sa predstavuje! Konečne slušnosť, skoro
aby sme si ju vypočuli v pozore.

„Som kapitán československej brannej moci Košice. Mám rozkaz obsadiť
vašu horáreň pre ďalšie úlohy!“ znie kategoricky.

Dvere sa otvárajú dokorán, kroky sa nesú bližšie.

„Zachovajte úplný pokoj,“ hovorí kapitán ďalej, „o desiatej horáreň opus-
tíme.“ Svietiaci ciferník hodín práve ukazuje čosi po polnoci.

„Áno, ale máme správu, že dnes prídu Nemci do doliny a...“

„V poriadku. To už je starosť štábu,“ znie striktný hlas. Potom už len kro-
ky a dupot.

Raník je nervózny. „Pekné nadelenie, o chvíľu tu budú Nemci, budeme tu
mať horúco, viac ako treba. A ja s touto nohou...“ a riadne zahrešil.

V kuchyni sa mu tvár rozjasnila pri pohľade na členov armády vo vatovaných
kabátoch „fufajkách“. Montujú tu vysielačku. Všetci sa náhlivo doobliekame.

„Toto sú inakší vojaci.“ Horárka je neistá. Nepočula, čo hovoril kapitán
horárovi pri dverách. „Povedal to veľmi jasne. To sú naši chlapci, môjho ge-
nerála!“ vysvetľoval Raník. Tvár sa mu smiala, vzal barly do rúk a ponáhlal
sa do kuchyne. Predstavil sa, stískajúc tvrdo ruky.

Kým rádiotelegrafisti zakladajú linku, kapitán si prosí kávu. Je unavený.
Horárka rozkladá oheň a nestačí postaviť vodu na ohriatie. Poplach.

„Nemci idú!“ hlási patrola spred Slatvinského. Nasledujú rozkazy. Zrejme príde k boju. V rohoch verandy rozostavili guľomety, horáreň nevydajú bez boja. Srdcia nám bijú na poplach. Deti sú vyľakané. V akom prostredí prediera sa k slnku ich mladost!

*

Mýlka sa po polhodine zničujúcej neistoty vysvetlí. Je to patrola, zjavne začudovaná. Akože sa sem dostali títo cudzí ľudia v nových uniformách? Vzdušnú cestu im nik neohlásil...

Všetkým odľahlo. Horár si berie na mušku partizánov.

„Pekné od vás, chlapci, predsa ste na dačo! Vidno, že ste nezadríchali, ale strážili. Vždy som si myslel, že by vám v noci mohol strieľať z kanónu popri uchu a tu hľa, na kilometre zbadajú, že sa čosi v horárni robí.“ Oheň sa rozkladá a prvé teplo ohrieva kuchyňu, káva začína príjemne rozvonávať.

„Dostanete medaile, chlapci, dostanete,“ rozväzujú žarty jazyky. Potom zaznie aj vážnejšia, ale ešte vždy položartovná otázka: „Čo bude, ak sa mužstvo s vysielaczkou stiahne a prídu Nemci? Horáreň i nás zničia...“

„Vy nemáte tady co mluiť, vy nevíte, co je to vojna! Radiostanice potrebuje střechu a tady to bude,“ tvrdo rozhodol štábny kapitán. Hovorí o pekle, ktoré majú za sebou. Vieme to pochopiť, kto však pochopí aj nás, že sme tu nemali ustlaté na ružiach... Zatíchli sme, zosmutneli.

O druhej po polnoci má vysielacka spojenie. Raník sedí pri vysielacke z druhej strany a nadväzuje kamarátstvo s obsluhujúcimi vojakmi. Keď je Peter zaujatý preberaním správ, Raník nenápadne čmára ceruzou po okraji novín. Po chvíli okraj novín pristál v mojej dlani, keď som mu podala kávu.

Vybehla som von. Je tu tma. V partizánskej izbe chlapci kladú oheň. Poniektorí hľadajú vší. Tu pri peci som si prečítala: „O štvrtej hodine sa začne útok na Mikuláš.“ Vrátila som sa do kuchyne, od radosti stúpam ako námesačná.

Magurčania priväzajú pány od štábu. Vyhrnie sa ich nevidané množstvo v uniformách, jagavé gombičky, ošúchanejšie kabáty - ale tváre napospol dôležité, v tajomnom očakávaní. Poznávam ich tam od Banskej Bystrice. Major Vražda, major Feja a mnohí, ktorým som už mená zabudla. Je tu Jaro Šolc, Medek a iní, dnes všetko vojaci povstania, zajtra možno veľkí muži budúcnosti. Im patrí česť i sláva budúcich čias, lebo od začiatku povstania až do konca vytrvali za ťažkých podmienok v horách, deravých chatách, špinavých domcoch, bojujúc a strádať v hazardnej hre života a smrti.

Teraz už čas letí ako na krídlach. Pred štvrtou sa všetko zhromaždilo na verande. Sledujeme ručičky hodín. V rannom šere padá husté páperie snehu, na ceste sa sústreďujú prichádzajúci partizáni. Nastane konečný úder? V tichu sme samé ucho a oko a sledujeme ručičky hodín, pomaly sa vlečúce ku dvanástke a očakávanie mení farby v tvárach. Srdce mi tak bije, akoby v nasledujúcej chvíľke malo zomrieť. Čo to pre mňa znamenalo!

Veľká ručička prešla dvanástku, malá sa dotkla štvrtej hodiny rannej, všade ticho. Útok sa nezačal. Nervózne sledujeme hodinky, v tvárach sa odráža vystupňovaná napnutosť. Ticho... ticho... ticho.

Konečne zaduní a potom znova a znova... Povetrím začali lietať najdivšie šarkany. Dopadnuté strely dunia, hora až stone. Keby nebolo tam dole našich matiek, otcov, žien a detí, bola by to najkrajšia hudba sveta. Raník stojí neďaleko, opiera sa o barly: „Počujete? To sú kaťuše!“

Som si istá, keby tu nestáli vážni páni od štábu, aspoň polovica z nás by skákala od radosti za zvukov kaťuší a diel rozličného kalibru. Delostrelecká príprava rozochvievala v nás každú žilku, túžiacu po oslobodení z tohto života v horách, z biedy a hladu. A partizáni dolu pod verandou, dolu v doline, ošľahaní vetriskami a mrazom, stojaci hladní, v chatrných šatách, túžiaci po činoch, podobajú sa v rannom šere bohovi pomsty, ktorý má v nasledujúcej chvíli udrieť a dobývať. Čo bolo v ich dušiach? Ťažko opísať momenty, ktoré prinášali každému čosi iné. V koľkých z nich bola túžba po mieri, konečnom pokoji - navždy. V koľkých túžba po konečnom zúčtovaní s Nemcami a zradcami, ktorí tam dole vypadli zo zoznamu statočných. A konečne, v koľkých túžba zbliečiť tú chatrnú, roztrhanú bielizeň, šaty, okúpať sa, zbaviť sa vši, vyľiečiť omrznuté nohy, reumu, choré žalúdky, vystavať znova mosty, železnice... a vychovávať svoje deti v láske a úcte človeka k človeku.

*

Delostreleckú paľbu vystriedali mínometry. Hukot nás prikoval k verande. Zdalo sa nám, že dunenie ozýva sa aj zo severu i od Bystrice. Brieždilo sa. Sviťanie ostrejšie vykontúrovalo šík vojakov. Poniektorí prichodili hore pre pokyny. Prizerám sa im do tváří, do ktorých biedenie vpísalo svoje stopy. Teraz však istota, že konečne prestala nečinnosť, vyčkávanie, koniec tým drobným, vyčerpávajúcim výkonom, vpísala im do tváří radostné rozrušenie. Nedbali na hlad, nedbali na mráz, hrdinovia moji, hrdinovia tejto zeme.

Raník sedel ďalej pri rádiotelegrafistovi. Správy odnášali priamo štábu do veľkej izby. Konečne fonogram, dešifrovanie. Raník je v strehu, potom zas dostávam správu. Je desať hodín.

„Pravé krídlo - štyri kilometre.“

Janko, ktorého major Vražda niekde vysielal, mi to tiež hovorí.

„Naši prerazili líniu, postúpili štyri kilometre vpravo od Mikuláša.“

„To bude pred Demänovou. Daj Bože, aby to už bolo, vieš, nechcem domyslieť, čo by sa stalo, keby sa útok nepodaril.“

„To sa nestane. Ešte sa to vždy podarilo,“ uisťuje ma brat.

I četníctvo zišlo. Chodím po dome ako bez zmyslov. Striedavo mi mráz behá po chrbte a oblieva ma horúčava. Ale všetci sú takí, nervove vypätí.

Pomaly sa dovliekol obed. Unavené mužstvo od vysielачky sa ukladá na zem, kde ležia a spia chlapi jeden cez druhého. Je ich plná kuchyňa. Konečne ich hlad

zobudí, žiadajú zemiaky. Sú posledné v pivnici, drobné ako orechy. Desiatnik ich opatrne lúpe. Vysielačka mlčí, Peter rozpráva o živote za frontom. Košice, Poprad a Nová Ves sú neporušené. Ukazuje nám nové peniaze. Toto je prvá zvesť o živote z „tamtej“ strany. Kapitán Kováč je pri štábe. Chlapci, aby si skrátili čas, vyberajú fotografie svojich drahých, ku ktorým sa azda po niekoľkých rokoch vrátia.

Vysielačka sa znovu hlási. Raník prižmuruje pravé oko. Má správu. Tentoraz berie barlu. S opálkou na drevo vyšla som za ním. Za pravým rohom verandy niet nikoho.

„Pred chvíľkou bol oslobodený Mikuláš. Na pravom krídle bol oslobodený Bobrovec. Zajali dvetisíc Nemcov, dobyli šesťdesiat tankov, štyridsať motorových vozidiel. Rozprášili tankovú divíziu. Povedzte mi, kde je Žabinec alebo Bobin?“

„Hádam Babín? Ale ten je na Orave...“

„Správne. Útok je vedený zo severu. Ale je tu čosi, čo robí štábu starosť. Korisť nebola veľká... mužstvo čaká od včera bez jedla. V zime, v mraze.“

„Ste pesimista.“

„Nie. Som vojak. Nechápete? Po delostreleckej príprave, ak príde v útoku po prerazení línie k boju na bodáky, musí prísť postup. Inak nepriateľ získa čas a...“

„Myslíte si, že teraz je to tak?“

„Bojím sa, že je to tak.“

Nemôžem prehltnúť ani hlt kávy. Ukladám detské teplé šaty na hŕbočku. Raník to zazrel, nepovedal ani slova.

Janko neprišiel.

Konečne dostávajú partizáni jedlo. Hrač. Väčšina z nich sa vracia na Magurku a do Lužnej. Armáda odchodí do Železného. Tu zostáva väčšia pohotovosť, ktorú možno ubytovať.

„Vidíte?“ ukazuje Raník na odchodiacich. „Ustupujú. Z útoku na Lupču nebude predbežne nič.“

Major Feja stúpa hore chodníkom. Keď vyšiel hore schodmi, kráčam mu oproti. Zbadá ma.

„Odpusťte, pán major, že vás zastavujem. Nevieť však, na koho sa obrátiť o radu. Čo myslíte, môžem zostať tu v horárni? Pozrite, nechcem urobiť nepríjemnosť horárovcom. Nevedia, že mám falošnú legitimáciu...“

„Chcel som vám i tak poradiť, aby ste odišli z horárne... Viete, ťažko mi je vysvetľovať veci, ktoré majú zostať tajné.“ Odmlčal sa, potom pevne pozrel na mňa. „Máte nejakú možnosť odísť odtiaľto?“ „Mám!“

„Teda odíďte!“

„Kde je Ivan?“ náhle sa opýtal.

„Neviem. V decembri šiel hľadať spojenie s veliteľom druhej brigády niekde pod Kráľovu hoľu, prípadne prejsť cez front... Nevieť.“

Viac sa na mňa nepozrel. Priložil dľaň k čiapke. Odišiel k ostatným členom štábu.

Nálada pod bodom mrazu. Málokto spal. Vybíehali sme na verandu, aby sme podľa vojnovnej vravy, nesúcej sa sem cez hory, odhadovali situáciu. Kaľuše sa odmlčali, len ojedinele prehrmelo s veľkým hukotom čosi, ako keby letela obrovská debna naplnená hrmiacimi guľami. Vo veľkej izbe, kde je štáb, sa svieti a vidím tiene postáv dôstojníkov, sklonených nad mapou. V kuchyni vysielacka prijíma a vysielala šifrované správy. Sotva sa rozbríždilo, Raník nás potešil:

„Pravé krídlo konečne postúpilo. Kdesi medzi Trnovcom a Ondrášovou nemôžu preraziť cez delostreleckú paľbu. Ale napredujú.“

V horárni sa vymenilo množstvo ľudí. Popoludní vysielacku premiestili bližšie k Ľupči, k horárni na Čerpiatri. Partizáni sa znovu sústreďujú bližšie k začiatku doliny. Kuchyňu previezli do našej horárne a vôňa variaceho sa hrachu roznáša sa dolinou. Armáda i partizáni dostali cigarety.

Janko sa vrátil. Nehovorí o skončenej úlohe. Usmieva sa.

„Pravé krídlo postúpilo až ku Sielnici. Ľavé ustúpilo za Demänovú, frontová čiara sa vyrovnala pri Palúdzke.“

„Prečo ustúpili?“

„V Demänovskej doline v jaskyniach Nemci sústredili zálohu a naši z opatrnosti ustúpili, aby im nevpadli do chrbta. To je len prechodné opatrenie.“ Bezstarostne omáľal v ústach prázdnu špičku. „Hneď ako to vyčistia, front sa pohne.“

K večeru, keď sa hviezdy rozjagali, nepretržitá mínometná strelba ešte zintenzívnela.

„Nebude to maličkosť, dostať odtiaľ Nemcov. V Demänovej majú vraj Tigre... Gulomety nového typu s ohromnou priebojnosťou... tisícpäťsto striel za minútu!“

„To majú aj Rusi,“ namietol Raník, „dokonalejšie, lebo sa dá regulovať, rozložiť aj na jedinú strelu. Nemci to musia vysypať. To je chrlič nábojov a nič viac...“

V horárni sa vystriedalo toľko ľudí, že nám tváre pripadajú zliate v jedinú masku čakania a únavy. Kde sa to len všetko nabralo! Vyzerá to tak, akoby sa každý smrek z hory premenil na vojaka, či partizána. Špinu z kuchyne čistíme pieskom zo stajne. Snehové blato sa leje cez prah do predsiene. Mužstvo je také zavšivavené, že bez ohľadu na mráz vytriasa vši z košiel na sneh.

„Demänovskú dolinu sa nepodarilo zdolať...“ hlási spojka od vysielacky z Magurky. „Namiesto výpadu ústup...“

Horárka navarila jedlo. Teraz sme sa už mohli všetci najesť, ale k jedlu sa temer nik nepohne. Radosť a očakávanie vystriedala trpká rezignácia. Myšlienka, že stratíme ťažko vydobytý Mikuláš, ťala každého do živého.

K večeru Marienka zapriahla utahaného koňa. V týchto dňoch bol v ustavičnej permanencii. Rozhodli sme sa odísť s deťmi na Ryšianku. Boli sme radi, že máme kde. Chata na Ryšianke bola málo známa, vedel o nej iba môj

brat Janko a ešte niekoľkí. V horárni zostane horárka a Raník. Deti kývajú ľuďom na rozlúčku. Horárke padajú slzy ako hrachy dolu tvárou.

Súmrak padá do doliny, keď konečne vystupujeme zo saní. Janko je ovešaný batožinou, Marienka vedie dvoje detí za ruku. Hanička cupká popri mne, Elenka sa mi natriasa na chrbte. Cesta nás vedie cez potok okovaný mrazom. Musíme stúpať opatrne na suchú, vetrom ofúkanú ľadovicu, kde nezostáva stopa. Hore kopcom sa kĺžeme, padáme a zas stúpame na otrminu. Za nami nezostala ani stopa.

Potom sa brodíme v snehu. Janko zostáva za nami. Kriakom zametá šlapaje, otriasa za sebou sneh z konárov stromov. Je veľmi starostlivý a prísne dozerá v prítmí lesa na zahľadanie stôp.

Poldruhej hodiny stúpame dohora. Kľučkujeme sem a tam a zas stúpame. Potom cez čistinu zapadáme po kolená do hebkého snehu a konečne sme hore. Tisícpäťstometrová výška čistí nám pľúca i žalúdok ako drôty. Povyše rúbane, za stromami, len čo sa dobre rozhliadneš, ako na maľovanom obrázku, drevený zrub, hlboko zavalený snehom. Tesné vnútro dýchalo na nás prítmím, teplom a vôňou živice. Okienko ako dlaň, starostlivo zakryté a na polici doma urobená sviečka z jelenieho loja a zo zvyškov parafínu.

Obrátilo sa k nám niekoľko začudovaných tvárí. Janko krátko vysvetľuje: „Horáreň nie je pre deti bezpečná. Tam bude boj. Zostali tam iba starí a Raník.“ Na noc si ustielame na drevených pričiach. Hlavne pre deti. Sú ustaté a sotva zložia hlávky, spia ako zabité. V malom priestore nás bolo jedenásť.

Každý človek sa po dlhšom pobyte v hore odkloní od normálneho života a úzko sa spája s úkazmi v prírode. Zvykne si na horu, zimu, biedenie a prispôsobuje sa. V týchto dňoch, keď po nás zmizla každá stopa pod ťažkou prikrývkou snehu, zriedkakedy došla k nám správa. Vedeli sme, že Mikuláš je zas v rukách Nemcov, po obrovských stratách našej brannej moci. Zvykli sme si aj na ranné budíčky delostreleckej výmennej paľby a kobercové bombardovanie Slovenska. Časom strelba z kaľuší a štekot mínometov vyvábili nás v štipajúcom mraze na blízky hrebeň rúbaniska.

Dovtedy, kým sa nezačal nový útok na Mikuláš, život partizánov sa zmenil na vyčkávanie. Teraz, keď sa pridali k nám aj Raník, skúsené ucho vojaka orientovalo sa podľa každého výstrelu v diaľke, či na blízku. Rozoznal rapkanie guľometov nepriateľa i našich. Jankovo ucho rozoznalo zas iné zvuky a príznaky s citlivosťou horára, človeka zžitého s prírodou. Zmena počasia pôsobila i na frontové udalosti. Na sústredenie síl bolo treba čas. Mohli sme očakávať, že Nemci urobia výpad do doliny, ako sa vyhrážali. Partizáni boli na to pripravení a Nemci sa mohli dostať do zdrvujúcej pasce v doline. Na to, aby partizáni útočili na tankovú divíziu v Lupči, na otvorenom priestranstve, nebolo ani pomyslenia. Po ťažkých skúsenostiach štáb nechcel narobiť kopu hrdinských mŕtvol. Drobné prestrelky aj tak neprestali. Janko sa pokúšal i v chate urobiť opatrenia na prípadný prepád a obranu.

Po dlhšom čase sa opäť ozvala silná delostreľba. Zem sa chvela a hory od-

povedali niekoľkonásobnou ozvenou. Z doliny sa niesli výstrely guľometov ostro a blízko. Chlapci na chatu, do polovice zasypanú, spílili niekoľko stromov. Teraz bola celá ukrytá v zelení smrečín, chvojiny a snehu.

V noci bola taká fujavica, ako keby mal nastať koniec sveta. Snehu nadulo hromadu. Vo víchre, v ktorom sa ohýbali ozrutné smreky, stenali hory a občas sa nám zdalo, že nás všetkých aj s kolibou vietor odnesie. Ani by sme sa neboli nahnevali, keby nás bolo zaneslo kdesi ďaleko, na druhý lepší svet, kde by bolo jedla do sýtosti.

Už sa nikomu nepáčila riedka polievka, v ktorej kde-tu plával zablúdený zemiačik. I deti zajedali riedučkú čiernu kávu lokšami z čiernej múky. Cigarety sa šúľali striedavo z najkvalitnejšieho bukového lístia a menej kvalitnejších sušených bylínok, vyhrabaných spod snehu. Niekedy sme mali sviatok - to vtedy, keď Janko nahádzal do hrnca halušiek ako pásty - aby nám dlhšie trovili. Zabúdali sme na front, nebezpečenstvo, nepríjemnosti, ba aj na vší.

Jedného dňa, keď sneh upadol, zmäkol a oteplilo sa, túžba za chlebom a mliekom ma vytiahla dolu do horárne. Cez obed rachotili bomby, dopadajúce na Bystricu, v doline rapkal samopal. Kdesi vpravo vystupoval dym ako po ohni. I chlapci sa porozchodili. Janko, len čo nasolil mäso zo zastreleného srnca, poberal sa na lyžiach za obvyklou spojovacou službou u podplukovníka Bodického. Četníctvo bolo premiestnené do osobitného štábu v Korytnici. Raník sa ohrieval na slnku, rana na nohe sa znovu zapálila a bolela. Moja Elenka sa znovu pokúša o prvé krôčky. Má radosť, keď sa jej podarí postaviť na hrboľatých pričiach a urobiť krok-dva.

Radostne znie detský hlások: „Tojím, tojím!“

Zapadala som po kolena do snehu. Túžba vidieť starých horárov poháňa ma dopredu a skoro do behu. Moje dlhé kroky predsa niekto dohonil. Bol to četník z Magurky... Pripomína mi, že ma niekde videl.

„Nebolo to v trnávskej škole?“ rozjasnilo sa mi zrazu.

„Táák? Vy ste...? Viete, že práve ja som váš prípad vyšetroval? Bolo to udanie...“ rozpamätával sa.

„Takýchto udaní došlo viac. Bolo to vždy jedno a to isté písmo.“

„Komisár v obci. Predseda strany, nie?“

„Myslím... Raz sme vás navštívili, dvaja. Pamätáte sa? V liste bolo čosi o vysielacke. Radi by sme sa boli zapojili do vašej práce!“

Vzdychla som si pri spomienke, ako nás vtedy naplašili.

„Po tej návšteve sme si uvedomili, že možno aj takým spôsobom spolupracovať, ako sme to robili.“

„Áno, my sme si to uvedomili nie bez vďačnosti... inak by sa práca nebola tak dlho udržala v tajnosti!“

Podávam mu ruku. Naše cesty sa delia, lebo ja som už došla pod horáreň.

„Ste ženatý?“ opýtala som sa.

„Hej, i moja žena podstúpila kalváriu, keď ma hľadala. Teraz je v Lubeli aj s deťmi. Ťažký život, ale vieme, že žijeme, to je hlavné.“

„Hej, to je hlavné...” vzdychla som si.

„V horárni posádka. Podvyživení, zavšivavení partizáni práve roznášajú v šálkach fazuľu. Neskorý obed mohol by sa volať aj večerou. Najnovší vtíp koluje o podmíňovaní celej doliny - hrachom a fazuľou. Dnes dostali aj po dve cigarety! Zásobovacia cesta do Ľupče bola prerušená. Dovážanie proviantu zo Sliachov sa stalo neprekonateľnou prekážkou, na ktorej hasli životy odvážlivcov. Ofenzíva - tak sa povára - začne dvadsiateho marca a má sa zastaviť iba na moravských hraniciach.

„Kto sa však dožije dvadsiateho marca?” vzdychá horárka. Zas je chudšia. Tráti sa jej objemná postava a šaty na nej visia. Iba starý horár je pokojný, dobre to pôsobí na ostatných. Ešte vždy vie vytiahnuť cigaretu - dve zo svojej tajnej rezervy, preto ho často sledujú starostlivé oči viac ako dieťa matku.

„Už ani neverím, že by sa to raz skončilo... Tak mi to prichodí, ako keby už malo zostať takto naveky,” poznamenala horárka, pozerajúc na zhumplovaný domov očami človeka, naddlho vyrušeného z riadneho behu života.

„Svobodova brigáda ustúpila až po Hrádok! V Mikuláši vraj civilné občianstvo strieľalo na Rusov. Ba, kto tomu uverí? Teraz vraj Mikuláš vyjde navnivoč.”

V kuchyni nadporučík pečie s profesorom pagáčiky. Majú vysúkané rukávy a vypytujú sa, ako to zariadiť, aby cesto nestvrdo na kameň. Ale nikto im neodpovedá, nikomu nie je do reči.

„A hore šporujte!” prikazuje mi horárka, keď odchodím. „Ktovie ako dlho tam budete musieť vydržať.”

„Ťažko je takto vracaa sa hore. Hore dolinou idem čoraz pomalšie, z kroka na krok, lebo viem, že tam hore musím zastať a zakryť starosť, ktorá zostala za mnou. Nie je to ľahká vec, som ustatá na tele i na duši. Čakať tam hore, i keby som najradšej bola tu a svoj život merala čo najdrahšie... Pohľadom som zablúdila k premáčanej sukni. Je obdratá, obšúchaná, len sa rozpadnúť. I ja som taká. Už nesúca na boj, na nič a ľahostajná, tupá, netrápi ma minulosť ani budúcnosť. Iba osud tých dvoch starých ma gniavi.

Na kraji hory mechanicky pozerám za seba. Vietor zlízal sneh na potoku a na sklovitom povrchu nezostáva stopa. Potom slučkujem, hore ľadovicou padám, zachytávam sa haluzí, zametám stopy a stúpam hore. Na chrbte si naprávam proviant. Hore bude sviatok. Mlieko dáme zamrznúť a pre deti zavše z neho odsekne na kašu. Okrem toho nesiem chlieb. Chlieb! Ktosi zakašľal... Hlúposť, ako sa srdce rozbúcha, predsa ešte nie som taká tupá, veď strach ku mne prenikol... Skočila som za strom. Ktosi v pilotke vystúpil spoza stromu. Raník. Páľava mi stúpa do tváre, čo ak to zbadal. Viem, že niet Nemca v doline, ale psychóza strachu i mňa zachvacuje.

„Prišiel som vám oproti. Musím konečne tréňovať nohu. Chcem sa pridať k mojej brigáde na Magurke. Nemôžem už takto žiť! Verte, neznesiem už tento život! Lebo v boji padnem...”

Pozrela som sa mu do tváre. Je tmavo červená. Vidím, že ani ostatným tam hore nie je ľahko! Len rozvahu... rozvahu.

„A vaša matka? Sedem rokov vás nevidela...“

„Ktovie, či žije...“ odvrkol.

„A ja čo mám povedať? Povedzte, čo ja?“

„Vy ste žena... nevideli ste po doline roztratených mŕtvych kamarátov. Ešte tam hnijú... A ja sa mám pozerieť na všetko a čakať, fuj!“

Vzbĺkla som ako fakľa. Pravda, ja som žena... mám to pocítiť. So slzami zlosti som povedala: „Hej, a preto, že som žena, neviem nič o mužovi a mám tiež takto žiť a čakať. Nech mi dajú výbušniny, pôjdem a vyhodím nemecké hniezdo do povetria!“

„Práve preto, že nevíete o ňom nič, musíte pamätať na seba. Máte deti... deti...!“

Mám deti. Navidomoči som skrotla. Predsa je tu niečo, čo ma vyviedlo z dvoch extrémov; z tuposti i šialenstva.

Hore už stúpame tichučko. Ranený predom mnou, palice barlí zapadajú do snehu, s námahou ich vyťahuje, stojac na dostrieľanej nohe. V zaseknutých perách zadržuje stonanie. Zavše by som mu aj pomohla, ale odmietne, nechce sa ani pozrieť v tú stranu, kade idem.

Konečne sme hore. Na čistine postojíme a oddychujeme. Prudko dýchame. Ako pôsobí táto výška a slniečko, kresliace nežné tieň, harmonicky na dušu človeka! Tu človek nachodí všetko, čo inde niet... Zasmejeme sa na seba. Vidno, zostali sme priateľmi.

Pred kolibou netrpezlivo čaká Marka. Už jej nič nemusím vravieť, tajiť ani cigániť. Stopy slz prežrádzali, že vie všetko.

„Vedela si to, že Nemci prepadli horáreň na Čerpiatri a zapálili ju? Dvoch partizánskych poručíkov hodili zaživa do ohňa... Starého horára Kojša odvliekli. Aj iné rodiny z Ľupče zaistili, odvliekli. Pastiera odstrelili... Prečo si mi to nepovedala?“ vyrážala zo seba jedným dychom.

„Ľudia už častejšie povedali viac, ako bola pravda... a nechcela som, aby si sa trápila...“ A po chvíli ticha pýtala som sa po pôvodcovi správ. Kto prišiel?

„Spojka zo Železného. Chlapci odišli dolu k brigáde na Železné. Sme tu sami.“ Teraz som už celkom pochopila vzdor Raníka. Ani on nechcel byť menejcenným invalidom.

*

Večer v chatke sadla na nás clivota. Odrazu máme všetci mnoho miesta na spanie. Raník hovorí o ofenzíve, ktorá sa má začať dvadsiateho marca. Ani on nechce z nej vypadnúť. Nevyhovárane mu to. Mrzutý odmietol jedlo a utiahol sa veľmi zavčasu do svojho kúta. Aj nasýtené deti konečne zaspali. V piecke zhasína. Zakrúcame sa do diek, na každého sa teraz ujdú dve. Aspoň raz sa nám zohrejú nohy, premrznuté po každodennom premoknutí v deravých kapcoch.

Do tmy svieti Raníkova cigareta. Nie je nám do spania. Rozhovoríme sa pomaly, váhavo. Nie o fronte. Nie o horárovcoch. Nie o partizánoch, o boji,

hlade, zime, svrabe. Omamujeme sa spomienkami na to, čo nezanikne, čo je večné. O láske. Škárami pozerá na nás mesačná noc. Vietor zatíchol, mrzne. Na snehu chrupkajú kroky. To sa vracia Janko Kozák, môj brat.

Raník zapálil sviečku, postavil na čaj, už veľa razy vyvarený. V piecke sa rozhorelo, zapukali nové drievka. Janko odkladá čiapku, zoškrabuje cencúle z kapcov. Pije horúci čaj. Nohy v onuckách prikladá k ohňu, ohrieva si ich. Doteraz sa neozval ani slovom, okrem pozdravu.

„Jano,“ ozvala som sa, objímajúc si kolená v deke. „Ak sa front nepohne, chcela by som prejsť cez front!“

„Netáraj!“ zahriakol ma. Potom, fajčiak bukové lístie v novinovom papieri, zboka zamrmlal:

„Tak aj o tom si už uvažovala?“

„Nielen uvažovala, ale som sa aj rozhodla!“

„Nevieš, čo hovoríš, Marta!“ zamiešala sa do reči Marienka. „Deti len čo prišli k sebe. Zahubila by si ich. Čo myslíš, málo ich tam hore zamrzlo?“

„Keď si už tak ďaleko zašla, sestra,“ cedil Jano cez zuby slová, „vieš, čo sú to lavíny, kĺzavé svahy, víchrica a gulometná paľba z nemeckej strany? Nечcem ťa prehovárať, lebo by to bolo zbytočné, ale viem, že si rozumná a máš rada svoje deti. Prednedávnom prešla cez front ruská poručička, vyslaná k našej brigáde, so sprievodom šiestich mužov. S vypätím posledných síl prešla sama. Šesť chlapov jej zahynulo na ceste... Maj trpezlivosť, ešte niekoľko dní!“

„Pomôžeš mi, Janičko?“

„Pravdaže pomôžem!“ povedal nežne, priblížiac sa mi. Vystrel ruku a dlaňou ma pohladil po lícach. Prísadol si ku mne. Pritúlila som sa k nemu, ako dieťa k otcovi. „Cez Chabenec je už dobrý, vyšliapaný chodník. Včera prešlo sedemsto partizánov z Jegorovovej skupiny. Lúžňania dávali proviant na tri dni. Dnes zase šlo dvesto partizánov.“

„Ale veď vraj má prísť ofenzíva...“ čuduje sa Raník.

„Ofenzíva...“ pochybovačnosť v Jankovom hlase. „Povedzte radšej, že niet už čo žrať... tri-štyri dni a potom čo? No, uvidíme!“ Ponaprával si čečinu pod hlavou, zakrútil sa do deky.

Z piecky žiarili uhlíky, v chate je teplučko i akosi nezvykle milo, príjemne.

„Tak čo, vyrušil som vás? Spali ste?“

„Nie. Spomínali sme na mladosť.“

„Á, mladosť... Keď tu tak teraz chodím horami, pripadám si ako stavec, ktorý ani nemal mladosti... Či je to aj u vás také? Je to chyba. Ale keď tak pozorujem ľudí okolo seba, vidím, ako to na každého ináč pôsobí. Jeden zhrubne, druhý naopak. Najviac však záleží na tom, ako sa vrátíme ta späť, do toho druhého, normálneho života, ktorý, na môj veru, ani si už neviem predstaviť...“

„Všetkých nás deptal tvrdý život...“ povedal Raník.

V tichu dohasínal oheň. Janko sa obrátil, prične zapukali, dlho sa obracal.

„Skoro všetci začneme od piky... ale, ako vidím tú moju sestru, neľakám sa života. Ja som sám, ale koľkí začnú odznova ako mravce. Nebojíš sa, sestra?“

„Nie, len aby som raz našla Ivana...“

„Nájdeš a potom položíš bodku za týmto životom tu... o niekoľko dní sa rozprchneme... zostanú iba spomienky a povieme si, že to iba bolo... Ale povedzte si potom, po čase... naozaj to len bolo?“

Iskry dohasli. Škárami pozerá na nás mesačná noc. Vietor nepohne ani halúzku. Mrzne.

*

Prvý jarný deň nás zobudil nezvyčajným tichom. Na mikulášskom, oravskom a pohronskom fronte ticho. Ba ani príroda nám neprichystala obvyklé divadlo. Prvý jarný deň nerozrazil zimu a ľadový potôčik nepukol.

Útok sa nezačal.

Vďaka tomu pokoju všade prišli nás navštíviť chlapi zo Železného. Marienka, ako vždy, keď ju niečo žerie, žartuje.

„Chlapi, straťte sa! Halušky budem variť, iba keď odídete. Kdeže, žráči, nám by nič nezostalo!“

Pritom usilovne fľašou valká cesto a prisýpa múku. A vôbec, čo tu chcete, bojovníci, vy ste teraz páni, hoviete si v Železnom, spíte na matracoch...“

„Pekné matrace. Šnúru z bagančí máš pod hlavou, vši ťa hojdajú a nohavicami sa môžeš prikryť!“

Odrážajú útok.

„Hej, karty hráivate! Tisícky v banku... nie, aby ste šli Nemcov hlušiť...“

Vypytyjem sa na prechod cez front. Armáda neberie civilov. Nemôžu brať na seba zodpovednosť za jednotlivca.

„Nie je to len tak prefrknúť! Darmo, to je armáda... Vpredu Rusi v guľometnom palebnom postavení, vzadu tiež ozbrojené mužstvo. Časom prichodí k útoku, prestrelkám, čo by si tu počali s civilmi?“

Pravda, prechodia tu civilni Židia, ale na vlastné riziko a vo vlastných skupinách...“

„A ako partizánka, mala by som výhľady?“

„To je už niečo iného. Ale museli by ste sa náramne ponáhľať.“

Hneď som sa rozhodla ísť na Železné, za mužovým kamarátom, majorom Fejom. Z chaty odchodí aj Ervín k svojmu proviantnému útvaru. Cesta nám rýchlo ubiehala. Ponáhľala som sa tak, akoby som odrazu mala niečo zameškať. Neviem, aká je to hnacia sila, ale poslúcham ju. Po dvoch hodinách sme pred Salatínskou horárňou. Hliadky tu niet. Oddychujeme na kope dreva, sýtíme sa chlebom po kúštičkoch. Slnko na nás svieti. Ervín čosi tára, bez logiky, ale ako je to občas dobre! Smeje sa a to strhuje. Dole pri dreve zmizol sneh na malom fliacku a tu trčí zázračný chĺpok starej trávy, na ktorý sa opiera teplé, iskrivé slniečko. Ako dávno som sa už nesmiala!

Cengot saní letí dolu dolinou od Železného. Už vidno cváľať biele kone. Sotva zbehnem z hromady dreva, sane sú blízko. Sedí v nich práve major Feja so svojou peknou ženou. Zbadal ma a zišiel zo saní.

„Práve mám namierené k vám, pán major! Počula som, že sa chystáte za front. Prosím vás, vezmite ma so sebou!“

Major mlčí. Oči má opreté na konce starostlivo vyčistených, poplátaných čižiem.

„Prosím vás! Tak si zariadim všetko, aby som vám nebola nijakým spôsobom na ťarchu. Umožnite mi prechod ako partizánke. Verte, je to nutné!“

Konečne prehovorí a každú vetu akoby filtroval: „Moja skupina prechodí cez front v piatok. To je za dva dni. Ak bude dobré počasie, môžete sa pripraviť. Na Magurke si musíte oddýchnuť aspoň jeden deň pred prechodom cez Chabenec, Chopok. Proviant len najnutnejší. Deti si dajte vyniesť Magurčanom na Chabenec.“

Bežím do horárne. Musím sa veľmi, veľmi poponáhľať. Prv, ako sa slnko skloní, musím premerať cestu do horárne, z horárne na Ryšianku. Je toho veľa. Ale musím to dokázať.

V horárni všetky dvere pootvárané, robota stojí. Frič s dvoma odvážlivcami opovážil sa ísť do obsadených Sliáčov. Doteraz sa nevrátili.

„Nemajú rozum... iba horúce hlavy,“ rozčuľovala sa horárka.

V kuchyni nadporučík s profesorom zase kuchtia.

„Pagáčiky sa vydarili, nestvrkli?“ pristavujem sa na slovo.

„Tie minulé? Ba stvrkli, ale dlhšie vydržali v ústach, a to je tiež výhoda.“

Horárka mi sľúbila poslať proviant na cestu. Horár ma odvezie na koni a zastaví sa pod Ryšiankou zajtra ráno, presne o ôsmej. Lúčim sa ťažko.

„Boh vám pomáhaj, Marta!“ Teraz už vie všetko, i to, že sa tak nevolám, ale zvykla si na to.

„Prídem k vám do horárne na leto,“ sľubujem odchodiac.

„Nie. Horárne už nebude, uvidíte!“ Horárkine slová padajú na moju novú cestu ako privesky z olova. A ja by som chcela mať krídla.

Dlho sa obzerám na veľkú, starú dobrú kvočku - horáraň. Pod svojimi teplými krídlami zohriala tisíce bojovníkov za lepší svet.

Nebolo tej moci, čo by ma zdržala od cesty. Všetko som rozhádzala pri zháňaní teplého šatstva. Janko sa tiež chystal, ukladal si proviant do plecniaka a bez slova mi podal svoju kožušínovú čiapku pre Elenku. Marka mi dala svoje teplé pančuchy, už som nemala nijaké. I bielizeň mi ponúkla. Elenke som ušila vrece z prikrývky. Našila som naň široké popruhy, aby sa mi pri nesení nezarezávali do pliec.

Janko odišiel nocou na Magurku. Lyže čakajú v kútiku. Prikázal mi:

„Vezmi si baganče. Hore na Chabenec sa budeš škrabať a na Chopok pôjdeš štvornožky, ako na strechu. Mysli na najhoršie, vyzbroj sa a dobre sa najedz, i keď nasilu. A pokojnú myseľ. Na cestu choď za najkrajšieho počasia. Poznám vrchy. Keď budeš na Magurke, rozhliadni sa na Salatín, Maguru.“

Ak budú vrchy čisté, dobre prejdeš a ja verím, že prejdeš. Veľmi rád by šiel som s tebou, ale rozkaz je rozkaz...

Lúčili sme sa tak, ako pri svtaní pred troma mesiacmi. Dlho a bez slova držal ma v objatí. Keď už mal plecniak na chrbáte a čiapku-pilotku stiahnutú na uši, dojato prevravel:

„Viem, že to dokážeš a šťastlivo prejdeš front... A sestrička, ak by sa niečo stalo a Ivana už nebolo, pamätaj, že hoci je život ťažký, tvrdý boj, my pred týmto bojom nikdy neutekáme!“ Pozrel sa na mňa. Len silní, dobrí bratia pozerajú takto na svoje sestry. Potom vybehol.

Len čo odišiel, rozpútala sa búrka, divoká snehová metelica. Nemohli sme zaspáť. S Raníkom starostlivo pozeráme do atramentovej tmy, kde zavíjala meluzína. Nebolo vidno ani na krok. Nad ránom sa spustil snehový dážď, ledva dopadol na zem mrzol a zem sa menila sa na ľadovú púšť.

Nebola už noc, ale nebol ani deň, keď sme vykročili. Bola to tvrdá robota, zísť dolu ľadovicou s deťmi a batožinou. Každú chvíľu bol niekto na zemi. V lese sme zapadali do snehu až po kolená. Fujavica stále trvala. Raník na boľavej nohe kráčal statočne za nami.

Dolu pod Ryšiankou nás čakal horár. Koňa poháňal Ervín. Ranený a horár pešo stúpali vedľa saní a pomáhali, aby sa náklad s deťmi neprevrhol. Pršalo a studený vietor nás bičoval do tváre. Hore dolinou búrka ukazovala, čo dokáže, rozpútala sa v zriedkavo šialený orkán. Dlhé, vysoké smreký, ktoré sa tu v hustom šíku dvíhajú za slnkom, ohýba vetrisko a láme ako zápalky. A ako som tak na ne pozerala, čakala som iba na to, kedy takáto zápalka spadne na nás, aby nás pochovala.

Raník sa ešte naostatok zastavuje a pozerá za seba... Hľadá s pochmúrnou tvárou dolinu, v ktorej bol ranený a kde zanechal toľko mŕtvych druhov...

Mňa trápi iba to, že ak sa počasie zmení, nebudem môcť odísť a vrátim sa do chaty. Kedy konečne uvidím Ivana?

POCHOD VÍTAZOV

Po včerajšej víchrici vytiahlo ma prekrásne ráno von na ulicu ošarpanej dedinky Magurky.

Pretieram si oči. Nevieam, či sa mi sníva, alebo je to skutočnosť, čo tu vidím. Okolo celé reťaze hôr čistých, bez mráčika, vrch za vrchom, temeno dvíha sa za temenom, jedno mohutnejšie ako druhé a vidí sa ti, ľudský mravček, že tu sa končí hranica sveta.

I Raník vyšiel zo susednej chalupy. Onedlho jeho skupina odchodí. Kdeže je Chabenec? Obraciame hlavy. Práve za chrbtom, je čarovný, osviežený ružovou žiarou... a cesta hore týmto obrom, to je východ z tohto začarovaného sveta!

Ako tak stojíme, na ceste sa schádzajú partizáni i vojaci. V predných radoch Kirgizi, opásaní nábojmi do gulometov, vzadu vojaci a partizáni, tiež vo výzbroji. V prostriedku ľahšie ranení o barlách a v bielych opaskoch. Ťažšie ranení pôjdu neskôr, upravujú im korytá na nosidlá. A pochod sa začína.

Jedni odišli - druhí prichodia. Na bielych plochách hôr v úžľabinách čierny rad. Vidí sa mi, že sú to mravce v hustom rade. A mravce sa kotúľajú dolu vrchom, spúšťajú sa, potom zase šplhajú hore druhým kopcom v nepretržitom rade. Zvyšky Židov, ktorí prežili hrôzu prenasledovania. Bledé tváre s podkovami pod očami z podvýživy, v handrách, deravá obuv, taktajúce sa postavy, žmúriace do oslepujúceho slnka. Vši, choroby, zatuchnutý smrad lesných dier a zemljanok. Úbohosť úbohá. Vlečú sa na Chabenec v dlhej reťazi, ktorá sa pretŕha, padá, dvíha a zas ide.

Na poludnie prichodia od Osady chlapi v uniformách armády generála Svobodu. Ledva vlečú nohy za sebou. Kým vysielacka pracovala, podávali z Osady správy na front. Nečakane ich prepadli Nemci. Po prestrelke nasledoval prechod cez hory a zosypanú lavínu. Namáhavý a nebezpečný. Jeden z nich, mladý, zdanlivo silný ako atlét, potáca sa za ostatnými a mrzko nadáva.

„Nikdy nebude zo mňa chlap. Vojna urobila zo mňa handru... handru!“

Za ustatým oddielom vlečie sa žena s dieťaťom.

Práve pred naším domom zastane a tíši dieťa. Potáca sa. Nik si ju nevšíma. Ľudia tu už všeličo videli a otupeli. Nemôžem z nej oka spustiť. Chudá, zostarnutá, ošúchané tepláky, deravé topánky. Akoby som samú seba videla.

O druhej prichádzajú vojaci a partizáni zo Železného. Húsenicový rad sa tiahne od konca dediny do nedohľadna. Mnohí padajú unavení do snehu. Od majora Feju som dostala priepustku na prechod cez front ako partizánka.

Hneď nato rozkaz na nástup. Čiara prechodu sa rysuje cez Chabenec. Chopok. Tam na druhej strane čakajú na nás oslobodené kraje. Kým slnko zapadne, musíme byť na druhej strane hôr v doline, kde po krátkom oddychu v noci prejdeme frontovú čiaru.

Medzi pochodujúcimi kolujú poplašné zvesti.

„Vo včerajšej výprave zamrzlo dvadsaťdeväť ľudí. V Jasení vypálili Nemci chaty a chorých partizánov pobili.“

Vždy, keď som bola na úteku a menila miesto, sprevádzala ma snehová metelica alebo dážď. Teraz je náš deň jasný. Slniečko kreslí nežné tieň na iskriacom snehu. Pod nohami výzga vyšliapaný, zamrznutý chodník. Stúpame hodne vpredu, za nami dlhý chvost, konca mu nedovidiť.

Po dvoch hodinách výstupu sme pod strmým končiarom Chabenca, kde ležia zamrznuté postavy. Úsmev na perách osemnásťročnej partizánky ako by nám chcel povedať, že na druhom svete to nie je také zlé. Smrť sa netreba báť, i keď nás nečaká nebo. Povyše sú tváre zamrznutých strpnuté, prikruté pozostatkami šiat, ktoré ľahučko nadvihuje vetrík. Oči nezatlačené.

Do strminy ku končiaru stúpame a zachytávame sa vyrytých šlapají. Potom s pocitom pýchy dosahujeme temena. Tu postojím. Všetci tu postoja s rukami skríženými na prsiach. Velebná výška zapôsobí na všetkých, i na tých najtvrdších. Všetko je tu čarovné. Ružovkasto-oranžovo-zlatá farba veselo sfarbila sneh dookola, akoby tu smrť nikdy nechodila. Zlatisté lúče zapadajúceho slnka svietili na nás... Stúpame do slnka!

Zastala som. Nemohla som sa pohnúť ďalej. Majestátny hôr vytrhá ma nad všetko, čo som prežila. Ako pozerám z týchto výšok na hlbiny dole, cítim sa nepokorená, zbavená duchovnej ľahostajnosti a nadchýna ma viera, živá viera v niečo vyššie než sme my, v niečo veľké, vznešené a večné. A tu akoby som nachodila odpoveď na to, prečo som tu a aký je môj cieľ...

A taký musí byť aj môj život.

„Pozor, pani, pozor!“ volá niekto.

Spamätala som sa zo snenia. Prechodili sme popri lievikovitom prepادلisku. Ktosi mi podal palicu, prešla som krôčik za krôčikom. Pozerajúc potom za seba, prebehol mi mráz po chrbte. Na hladkej lievikovitej ploche strmého úbočia ležali včerajšie mŕtvolky. Vojaci s rozhodnými rukami, ktorým nemohol nik pomôcť.

Český dôstojník, ktorý k nám prišiel bojovať, ukazuje spoločníkom:

„Někde tady padl Šverma... zůstalo jich tu mnoho, jsou tady pod sněhem a my vlastně kráčíme po nich.“

Po zemi, skropenej krvou padlých hrdinov, stúpame ďalej s posvätnou úctou. Mnoho je miest v našich horách, kde povieme: „TUNÁ...“ a za tým tuná vynorí sa tvár pozostalej ženy, sirôt, slz a smútku. Zo slz a krvi rodí sa víťazstvo. Preto kráčame napred do slnka, k voľnosti, k slobode!

Dolu sa gúľame, váľame, skackáme, kĺžeme a padáme. Doháňame omeškaných z raňajšieho oddielu. Tu leží Raníkova barla. Akože? Vari sa mu nie-

čo stalo? Niet však času starať sa, treba dávať pozor na cestu. Starší ľudia zostávajú v snehu, kým nepomôže silnejšia ruka, ktorá ich stiahne dolu na deke, ale všetko to beží, guľa sa a spúšťa dolu, kým nezapadne slnko.

Konečne sme dolu. Vľavo zastrelení špióni z Magurky. Červené kaluže krvi... O chvíľku stojíme. Šum prebehne stojacim davom. Ktosi hovorí o lístku na halúzke.

„Jesenie je voľné, možno už aj Bystrica. Kolkého je vlastne dnes?“

„Dvadsiateho štvrtého, či piateho?“

„Štvrtého...“

Chaty, ktoré si partizáni uhájili, sú plné chorých. Ostatné sú vypálené, dohárajú polená. Konečne v jednej zemljanke uvoľnili miesto na mokrých drekvách pre moju spiacu Elenku a ustatú Haničku. V doline chlapi zapaľujú vatry a nocou sa nesie velebná pieseň ruských partizánov „Preidúť továrišči...“ I major Feja je tu so ženou. Vyberá fľašu slivovice a podáva okolo. Každému sa ujde sviatočný dúšok. Major podišiel k nám. Zastavil sa pri Haničke.

„A teba kto niesol?“ prihovoral sa dieťaťu.

Tu Hanička, taká unavená, že ledva sa postavila na nôžky, vstala, vypla sa a povedala: „Ja sama!“

Vtedy major vysoko zdvihol dieťa: „Ty malá hrdinka!“

Ďalej pochod vedie zamínovaným poľom. Hliadka s hodinovým náskokom napred.

Nasleduje ďalší povel: „Pozor! Pochodujte opatrne. Stúpať len do šlapaj. Sú tu zamínované miesta na ceste. Pochodom chod!“

Husím pochodom skackáme z miesta na miesto, zo šlapaje do šlapaje. Dobre, že sú veľké, poriadne vyskákané, vydupané. Mesiac, nebeský pútnik nám svieti na cestu zamrznutými potokmi a vyšliapanými dierami, vyznačenými ľudskými nohami ako cestu bezpečia. Čas nik nemeria. Každý mlčí. Všetci sme hladní. Chlapci nemajú tabak. Ideme, ideme... zo šlapaje do šlapaje. Z človeka sa stáva mechanicky stúpajúci stroj, vlečený dopredu zotrvačnosťou... zo šlapaje do šlapaje... Konečne, keď už ľudia rezignovali a začalo im byť jedno, kde skočia, mína či nemína. Čistina. Na čistine kríž.

Chlapi skladajú čapice a s obnaženými hlavami prechodia po lúke, zvrásnenej húsenicovými pásmi tankov.

„Včera odtiahli,“ hlási patrola. „Obec je voľná, nepriateľ je na predmestí Bystrice...“ končia hlásenie.

Po krátkom oddychu nariadia ďalší pochod. Smerujeme do Jasenia. Mesiac nám svieti na cestu a potôčik, tu dávno rozmrznutý, hudie zurkotajúcu pesničku. Po ceste v snehu a ľade navykáme na cestu suchou trávou a blatom. Tu dolu je už jar.

V uliciach Jasenia nový rozkaz:

„Mužstvo pravého krídla napravo, mužstvo na ľavej strane...“

Bežíme do chalúp. Dedinou dunia päste na vráta. Otvárajú unavení

a rozospatí obyvatelia. Tadeo len pred nedávnom prešiel front. Vrháme sa na dlážku, do špiny a tu hlava-nehlava zaspávame.

Ráno nový nástup. Spánok trval iba tri hodiny.

Ktosi reční:

„V symbolickej hodine oslobodenej Bystrice vraciame sa k tebe zas...“

Strela so sa s bratom. Objímanie radostné, slobodné.

„Vedel som, že prejdeš. Celý deň som pozeral na hory a cestu.“

„Mali sme krásne počasie. A ty?“

Zabočili sme k hostincu. Dostali sme horúcu kávu, chlieb. I Raník tu bol.

„Čo to bolo s vašou barlou na Chabenci?“

„Tam som ju nechal... ako minulosť, s ktorou som zúčtoval,“ povedal se-bavedome. I keď noha zjavne bolela a podopieral sa palicou.

„S barlou by ma do armády nevzali. A ja chcem boj dokončiť!“

„Všetci ho dokončíme...“ povedal brat ako keď kladivo padne na kovadlinu. Potom sa rozhovoril o včerašom prechode cez front so skupinami podplukovníka Bodického a majora Daxnera.

„Keď sme vyrazili z Magurky v metelici, nevideli sme ani na krok. Vraj je to práve dobré na prechod cez líniu. Keď tak, v poriadku... Šli sme. Musel som viesť, nik tak nepoznal tieto hory ako ja. Taká bola zima a fujak, že nám na šatách namrzlo ľadu vyše centimetra... boli sme ako neskutoční ľudia...Všetko bolo také neskutočné... Postupovali sme dopredu a zapierali sa do vetra ruka v ruke, krok za krokom. Všetku silu sme dali do tejto reťaze, ťahajúcej sa zo starého života do nového... a metelica i túto trhala... Beda tomu, kto vypadol, bol stratený!“

Rozprávajúci mal dojatú tvár, oči posmutnelé. Vstal, vyrovnal sa ako svieca. Inštinktívne sme všetci vstali.

„Mnoho ich zahynulo...“ zotrel si slzu, za ktorú sa nehanbil.

Sadli sme si. Ticho prerušil Janko: „Aj z predošlého transportu tam zostalo veľa civilov. Podarilo sa mi jednu ženu zachrániť. Vysekal som ju z ľadu... ešte žila. Naliali sme do nej koňak, potom prehovorila. Muž ju tu nechal.“

Aj takú podobu má niekedy zápas o holý život.

„No, ťažko o tom hovoriť. Tu sme a žijeme... My, ktorí sme to prešli vieme, čo to znamená!“

*

V dlhých pochodoch sme prešli zničeným Pohroním a cez zasneženú Čertovicu na Malužinú. Tu sa lúčim s armádou a s partizánmi. Majorovi Fejovi ďakujem. Vidí sa mi, že omladol. Vyzerá teraz ako človek, ktorý je spokojný so svojím dielom a rád, že sa to všetko takto skončilo. Je na začiatku novej životnej dráhy, v ktorej by chcel vykonať mnoho dobrého a užitočného pre svoju vlasť.

Odchodím a dlho sa obzerám. Dohonil ma ešte jeden partizán. Bol zadýchaný. Suchý, vysoký, zasekával sa v reči.

„Dostal som rozkaz, že vám to ešte musím povedať...”

Zastali sme pod zeleným smrekom na kraji cesty.

„Nemci sa dopočuli, že väčšina prešla za front a v doline zostala iba malá pohotovosť. Šli sa pomstiť... Trestná výprava obklúčila horáreň a keď ju prestrieľali ako sito, poliali ju a zapálili. Horára odviekli. I Ryšianku spálili. Pred Salatínom prepadli hliadku, päť chlapcov zastrelili od chrbta...”

„Ako to všetko viete?”

„Idem odtiaľ... A ešte jedno, pani. Dostali sme Nemcov pri Magurke. Pomstili sme smrť kamarátov...” Dohovoril.

„Nesmieme na nich nikdy zabudnúť. Na všetkých, ktorí tam zostali!” Podávam mu ruku, tvrdo mi ju stíska.

„My... nikdy!” hovorí ticho. Odchádza.

Nemôžem odtrhnúť oči z cesty, ktorou sa vzdáľuje. Posledný partizán. Kde povedú jeho kroky? Zachytí ho kolotoč prosperárstva, falošnosti, podvodu?

Koľkí z tých z doliny, čo dnes ešte vedia povedať „my nezabudneme”, pôjdu a vytvoria nové súručenstvo pokojamilovného sveta pod zorným uhlom padlých, ktorí darovali svoje životy za ideály? Nie, nesmú! Alebo zabudnú?

Po dokončenom boji nesmieme premárniť hrdú minulosť... Kráčame v ústrety slnku v tieni mŕtvych, zostávame naveky ich dlžníkmi. A ak chceme budovať lepší budúci svet, musíme mať na dne očí i srdca vtisnuté obrazy tejto minulosti, aby sa už nikdy nemohli opakovať...

MATKIN VRCH – CHABENEC (namiesto doslovu)

Mamin vrch bol Chabenec v Nízkych Tatrách. Keď vystúpila s dvomi malými deťmi na jeho vrchol a videla jeho strmú, zamrznutú odvrátenú stranu, jej oči sa obrátili dovnútra srdca, plného odvahy a lásky. Prežité útrapy dali očiam jasnozrivosť a múdrosť, keď sa dívala na dno priepasti, kde ležali mŕtve telá Švermových partizánov, ktorí tam zahynuli pred naším výstupom.

Dieťa sa naklonilo nad strminou, uvidelo v žiari slnka stenu hladkú ako zrkadlo, posiatu čiernymi postavami, spýtalo sa: „Mama, to sú vrany?“

„Nie, ľudia.“

„Hrajú sa na vrany?“

Matka videla hrdinov, ktorých vo víťaznom pochode zradila príroda metelcou predchádzajúceho dňa.

S mamou a ostatnými partizánmi sme opatrne stúpali ďalej zamínovanými poľami za slobodou už v slnečnom dni, ktorý mal predznamenať nový život pre rodinu Kytkovú.

Ten, čo si prečítal jej knihu „Mŕtvi sa dívajú“ už vie, akými nádejplnými očami hľadela do budúcnosti. Vtedy, na Chabenci, sa zrodila spisovateľka.

Kniha jej života sa začala na Liptove.

*

Moja mamička, Elena Kytková, sa narodila vo Východnej 7. októbra v roku 1912. Detstvo strávila „na Dolniakoch“, kde sa z Liptova rodina horára Kabzana presťahovala do kúrie pri Budapešti. Starý otec smel loviť v cisárskych lesoch. Povest' strelca mal veľmi dobrú. Ako dieťa som neraz počula historku o tom, ako trafil troch srncov jednou ranou. Nevedela som si to predstaviť, ale pamätám si lesy rozvetvených parohov v horárni vysoko nad mojou hlavou.

Stará mama, Kamila Kabzánová, umrela na tuberkulózu a starý otec sa vrátil do Liptova. Vo Svaríne nad Kráľovou Lehotou to s tromi malými deťmi nemal ľahké. Najal si na výpomoc devätnásťročnú kuchárku Hermínu. Neskôr si ju, ako sa na čestného muža patrí, vzal za ženu a tak sedemročná dcéra Elena a jej mladší brat a sestra dostali mladú macochu a dvoch nových súrodencov. Macocha uprednostňovala mladšie deti. Najstaršia „rebelka“ Elena mala srdce a hlavu na pravom mieste a keď mala šesťnásť, prestala znášať pokorenia a nespravodlivosť macochy a opustila horáreň.

Odišla z domu síce nešťastná, ale konala uvážene. Zamestnala sa ako koncipientka a pisárka u notára.

Na Orave sa spoznala s mladým učiteľom Jozefom Kytkom.

Vzali sa a odišli učiť do Dolnej Trnávky pri Zvolene.

Mala som štyri roky, keď sa narodili dvojčatá, Elenka a Želka.

Zo školského bytu rovno cez chodbu som ako trojročná chodila s tabuľkou a gríflikom do triedy, kde som väčšinu vyučovania kľačala v kúte na kukurici, lebo som vyrušovala. Otec bol prísna autorita. Mama nežná a trpezlivá.

Dvojčatá sa narodili v roku 1943, uprostred druhej svetovej vojny, a keby sa niekto naivne domnieval, že sa vojna malej dedinke vyhne, nestalo sa tak.

Mladý učiteľ, otec troch detí, sa rozhodol pomáhať partizánom a mamu, ktorá vždy vedela, čo je správne, nemusel dlho presviedčať, aby súhlasila s umiestnením rozmnožovacieho stroja v našom byte. Tu sa pripravoval, redakčne upravoval a tlačil „Jánošík“. Nocou ho odnášali do hôr.

Zakrátko odišiel do hôr aj otec.

Rodina sa ocitla na čiernej listine. Mama dostala ilegálnu legitimáciu, ktorá mala ochrániť jej totožnosť. Naučili ma, že sa už nevolám Kamila Kytková, ale Hanka Bučková.

Priblížil sa front. Niektorí v dedine sa obávali príchodu Nemcov, iní oslavovali. Opití mládenci cestou z krčmy sa rozhodli preukázať svoju príslušnosť tým, že hodili pod školské okná partizánskej rodiny granát. Slabé srdiečko sestričky Želky neunieslo úlak z výbuchu... sestrička nám umrela.

„Pani učiteľka, utekajte, ratujte živé deti!“ varovali nás dobrí ľudia a mama s dvomi deťmi, osemnásťmesačným dvojčaťom Elenkou na chrbte a so mnou štvorročnou za ruku, prebehla po moste cez Hron naposledy. Želku opatril a pochoval pán farár... Nás čakala púť od úkrytu do úkrytu.

Šli sme k starým rodičom na Oravu. Zakrátko nás poslali preč, bolo to pre nich nebezpečné.

Mama hnala koňa zapriahnutého do voza s celtou proti ľadovému dažďu po klzkých horských cestách do Liptova. Ani u druhej starej mamy sme sa dlho nezohriali. A tak mama šla s nami a partizánmi od horárne k horárni, od bunkru k bunkru...

Po dramatickom prechode Chabenca sme prišli do oslobodených Košíc.

Mama pracovala v UNRRE, prideľovala potraviny a ošatenie z americkej pomoci. Mala jedny šaty a jeden župan. Večer šaty vyprala a obliekla si župan. Jeden kus jej ošatenia vždy visel na vešiaku na šnúre, natiahnutej od kredenca po obraz Stalina. S potravinami to bolo rovnako skromné.

V maminých čiernych vlasoch sa objavil biely pás šedin nad čelom z prežitých útrap. To, čo je dnes móдне, sa mi vtedy zdalo čudné...

Otec, Jozef Kytka, mal v Košiciach po vojne vysoké postavenie a atraktívnu sekretárku s ohnivými vlasmi. Mamu opustil a na nás deti vo víre nečakaných zvrátov takzvaného „budovateľského nadšenia“ a jeho dôsledkov zabudol.

*

Matka rozchod niesla veľmi ťažko, otca vrúcne milovala. Symbolicky si vo svojej tvorbe ponechala po celý život autorské meno Elena Kytková.

Jozef Kytka bol uväznený v Jáchymove. Po rokoch som ho vyhládala a navštívila, ale o Jáchymove sme nehovorili.

Mama sa po druhý raz vydala za buchenwaldského väzňa Mikuláša Kovalu, ktorý prišiel v koncentráku o ženu a syna a prijala jeho meno. Na naliehanie rodiny občianskym menom Kovalová podpísala knižku „Mŕtvi sa dívajú“.

V časoch odboja bola členkou komunistickej strany, no srdcom vycítila, že to, čo sa deje v päťdesiatych rokoch nie je dobré. Otec, ktorý prešiel inou historickou skúsenosťou nechcel pripustiť, že stalinská politika je len iný druh fašizmu. O vášnivé výmeny názorov na politiku medzi manželmi nebola núdza. V pamäti mi zostal jeden moment. Mama sa opýtala: „A ty by si ma za moje názory naozaj udal?“ Otcovi stvrkla sánka, odvetil: „Áno, udal!“ Vzápätí spadol kredenc! Ma prudko potiahla za natiahnutú šnúru, na ktorú vešala svoje každodenné šaty.

Knižka, ktorú napísala po nociach, sa volala pre mňa nepochopiteľne „Mŕtvi sa dívajú“ a dostala prvú cenu v literárnej súťaži. Za peniaze sme si kúpili nábytok. Pamätám sa, ako sme sa báli, že nábytok budeme musieť vrátiť, keď prišiel list, že kniha bola prvou cenou odmenená „omylom“. Keď otvorili tajné obálky, mamina súťažná práca s heslom „Chabenec“ sa posunula na tretie miesto. Uprednostnili mená autorov, ktorí podporili svojimi dielami dobový ideový kolorit. Báli sme sa zbytočne, finančnú odmenu sme vrátiť nemuseli a nábytok prežil niekoľko sťahovaní.

V Košiciach mamička pracovala v Čs. rozhlase a vo Východoslovenských novinách ako kultúrna redaktorka. Viedla východoslovenskú odbočku Zväzu slovenských spisovateľov.

V roku 1953 zomrela sestrička Elenka na zhubný nádor mozgu. Túto stratu mamička až do svojho odchodu nikdy neoželela. Jediné slová Elenky po operácii boli zároveň aj posledné: „Neplač, mamička! TÍ NAJLEPŠÍ ODCHÁDZAJÚ...“ Táto veta je na jej pomníčku na košickom cintoríne. Symbolicky spája pomníky všetkých mojich zosnulých: sestričky Elenky, mamičky Eleny Kytkovej, otca Kytku na košickom cintoríne a sestričky Želky, pochovanej v Dolnej Trnávke. A nakoniec i môjho syna Ľuboša Syneka, ktorý nás opustil vo svojich osemnástich rokoch s tou istou diagnózou ako malá Elenka. Pri smútočnom obrade v Prahe postrehol vzdelaný kňaz nápis na stuhe smútočného venca „Tí najlepší odchádzajú...“ a doplnil ho na celú vetu „TÍ NAJLEPŠÍ ODCHÁDZAJÚ AKO PRVÍ“. To napísal Karel Čapek v knihe Matka. Desaťročná Elenka ju určite nečítala...

V Bratislave pracovala mamička v redakcii Slovenka ako vedúca kultúrnej rubriky do konca roku 1968. Jej reportáže a profily umelcov, rovnako ako aj kritická spoločenská publicistika v šesťdesiatych rokoch mierneho poli-

tického uvoľnenia jej vyniesli uznanie nielen u čitateľov, ale aj odbornej verejnosti. Obdivovala som, ako sa vedela aktívne zastať bezmocných nevinne perzekvovaných a nestarala sa o to, čo jej to prinesie.

Na jeseň 1968 v dôslednom proteste odoslala vedeniu strany roztrhnutú stráničku legitimáciu.

Predčasne ju penzionovali a písať už smela iba ak do šuplíka. Aj toto robila dôsledne. Nepretržite písala. Aby mohla knižky napísať, neustále študovala a vyhľadávala vtedy ťažko dostupné materiály k svojim témam.

Napísala dve knižky, „Biele oblaky“ a „Hovory v nulte hodine“, ktoré samizdatom rozpisovali a rozširovali priatelia na severnej Morave. S ohľadom na rodinu používala pseudonym Elena Kráľová. Z obavy, že rodinu ohrozí, ak bude mať rukopisy doma, ukryla ich u priateľky v Ostrave.

Túto dôveru domnelá blízka priateľka zneužila a vydala „Biele oblaky“ po mamičkinej smrti pod vlastným pseudonymom a s pozmeneným názvom. Po nekompetentných zásahoch stratila kniha literárne hodnoty, charakteristické pre mamin rukopis.

Kvôli vnukovi Ľubošovi presťahovala sa mamička s nami do Prahy. S jeho výchovou obetavo pomáhala napriek vlastnej ťažkej, vyčerpávajúcej chorobe a ešte pritom do posledných dní písala, opravovala a prepisovala svoje knihy.

Dlhé roky zápasila s dvomi ťažkými diagnózami. Nakoniec boj v bolestiach vzdala na sklonku roku 1989.

Na nemocničnom lôžku ju ešte zastihol rehabilitačný list zo Spolku slovenských spisovateľov. Mávla už len rukou... pre ňu to už bolo neskoro.

Zomrela tridsiateho decembra 1989 v Prahe.

V liste na rozlúčku sa ospravedlnila rodine, že už ďalej pomáhať nemôže...

Pochovaná je vedno s dcérkou Elenkou a Jozefom Kytkom na cintoríne v Košiciach.

*

Mala som to životné šťastie, že sme sa s mamičkou napriek mnohým životným peripetiám nikdy neodcudzili. Preto som mala veľa príležitostí vidieť v nej príklad statočnosti, obetavosti, veľkorysosti a lásky.

Často som jej osud vnímala ako obzvlášť ťažký. Nemyslím si však, že by o tom chcela písať.

Jej zrak a nadenie dovidieť ďalej, ako je realita jedného života, sa upieral k iným cieľom. O tom napokon svedčí aj jej nevydaná kniha „Hovory v nulte hodine“.

Kniha „Mŕtvi sa dívajú“ sa predtým dlho otvárala vo svojej pravej obsahovej podobe a významových súvislostiach.

V reedícii vychádza osemnásť rokov po úmrtí autorky. Rovnaký počet rokov uplynul od nadobudnutia možnosti slobodne sa pozrieť pravde do očí a zhodnotiť minulosť.

V matkinom prípade literárny čin je odrazom jej odvážnych a statočných postojov rovnako pred očami verejnosti ako aj v súkromnom živote.

Neraz sme sa presvedčili, že autentické výpovede dokážu ozrejmiť minulosť a vniesť nový uhol pohľadu na históriu. A preto nikdy nie je neskoro otvárať okná pamäti. Hlavne nie z hľadiska interpretácií dejín, ktoré nám neposkytujú dostatok príležitostí nahliadnuť pod dobové pozlátko.

História SNP je mnohovrstevná a verím, že snahu dostať sa „na dreň“ pravosti a rýdzosti pohnútok k účasti mnohých Slovákov v oslobodenec-kom boji podnieti aj matkin reportážny román „Mŕtvi sa dívajú“ najmä preto, že je to súčasť autorkinho životného príbehu.

Kniha „Mŕtvi sa dívajú“ je určená živým. Jej aktuálnosť je zrejmá, keď prihliadame ku skutočnosti, že pravé poslanstvo Povstania postihli dva historicky odlišné zvraty.

Prvý, povojnový, nútil niekoľko generácií nahliadať „golemovým tretím okom“ na SNP ako na masové, ideologicky motivované hnutie pod vedením ruských komisárov.

Druhý zvrät po roku 1989 priniesol tvrdé precitnutie, ktoré sa prejavilo znechutením verejnosti voči tejto téme.

Toto druhé obdobie vidím optimisticky. Medzičasom vyrástla celá jedna generácia mladých ľudí nezaťažených predsudkami, ale naopak schopných pracovať s faktami. Vďaka dostupným rozmanitým prameňom majú príležitosť vytvoriť si vlastnú interpretáciu tohto obdobia, ktoré má ešte dostať šancu vystúpiť z tieňa minulosti a priznať mu tie hodnoty, ktoré motivovali ich predkov prejavíť vlastenectvo v podobe slobodného činu odporu proti násiliu.

Keď znovu čítam knihu Eleny Kytkovej „Mŕtvi sa dívajú“ vidím, že mi dáva do rúk fakty. Kniha bola napísaná bezprostredne po vojne. Okrem súkromných zážitkov odкрýva vrstvy dejov, ľudských charakterov na Slovensku v tomto období.

Na tejto výpovedi autorka nechcela zmeniť nič. Preto kniha v období totalitného ideologického naprogramovania nemohla vyjsť.

Nezmenila by nič ani dnes, keď takmer po šesťdesiatich rokoch vychádza jej reedícia. A práve preto nám vkladá do rúk cenný nástroj v podobe autentického záznamu diania v období SNP v širších súvislostiach.

V knihe sa okrem obdivuhodnej ľudskej statočnosti zrkadlí najmä autorkina schopnosť predvídať. Preto je kniha „Mŕtvi sa dívajú“ aktuálna aj pre súčasných slovenských čitateľov.

*Mgr. art Kamila Kytková
režisérka, scenáristka,
kameramanka*

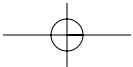
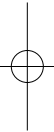
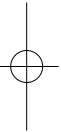
Obsah

Predslov	7
Novodobé otroctvo – fašizmus	10
Mor ho!	23
Kradmá ruka siaha na slobodu	42
A čo i dušu dáš	49
Voľ nebyť, ako byť otrokom	71
Pochod víťazov	91
Matkin vrch – Chabenec	96

Samo Chalupka **MOR HO!**

(úryvok)

*A ty, mor ho! – hoj mor ho! detvo môjho rodu,
kto kradmou rukou siahne na tvoju slobodu,
a čo i tam dušu dáš v tom boji divokom:
Mor ty len, a voľ nebyť, ako byť otrokom.*

Elena Kytková-Kovalová
MŔTVI SA DÍVAJÚ

Vydal v roku 2006

Slovensko-český klub

Vyšlo s podporou Ministerstva kultúry ČR
a hlavného mesta Prahy,

prezentácia s podporou Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí

Zodpovední redaktori: Naďa Vokušová, Vladimír Skalský a Kamila Kytková

Jazyková úprava: Eva Svorová

Grafická úprava a obálka: Milada Čerepušáková

Slovensko-český klub,

Anastázova 6/15, 169 00 Praha 6, IČO: 65398777,

tel.: 224 918 483, fax: 224 919 525, e-mail: klub@czsk.net

Sadzba a tlač: Sdružení MAC, spol. s.r.o.,

U Plynárny 85, 101 00 Praha 10, IČO: 49688685

Vydanie prvé, Praha 2007

ISBN: 978-80-87016-04-6

